Fatmagül Berktay

KADIN OLMAK YAŞAMAK YAZMAK

pencere yayınları

Genişletilmiş 3. BASKI

Bu kitabın yayın hakları
Pencere Yayınlarına aittir
Birinci Baskı: Nisan 1991
İkinci Baskı: Ocak 1994
Üçüncü Baskı: Ocak 1998
Kapak: İbrahim Karakaş
Kapak Resmi: Çin'in Hunan Eyaleti'nde yalnızca kadınlar tarafından geliştirilip kullanılmış bir yazı bulunan yelpaze (19. yüzyıl)
Kapak Baskı: Ceylan Matbaası
Dizgi: Irmak
Montaj: Bahri Çakır
Baskı, Cilt:
Bayrak Matbaacılık

ISBN 975-7814-18-0

PENCERE YAYINLARI: 13
Kadın 4

Salkım Söğüt Sokak 2/4 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 513 27 17

Fatmagül Berktay

Kadın Olmak / Yaşamak / Yazmak

Fatmagül Berktay (Baltalı), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Uluslararası İlişkiler (Lisans) ve Siyaset Bilimi (Yüksek Lisans) okudu. Yurt içinde ve dışında, çeşitli gazete, dergi ve kitap derlemelerinde sanat, edebiyat, felsefe ve kadın konularında (bir bölümü bu kitapta yer alan) yazıları yayınlandı; ayrıca çok sayıda kitap çevirdi. Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı'nda Uluslararası İlişkiler uzmanı olarak çalıştı. Ama, ebedi öğrenciliğin büyüsünden kurtulamadığı (ve belki de eğitimi 12 Mart 1971 darbesiyle zorunlu bir kesintiye uğradığı) için yıllar boyunca hep okumaya devam etti. 1989-90 döneminde, İngiltere'den aldığı bir bursla York Üniversitesi'nin Kadın Araştırmaları Bölümü'nde Lisansüstü çalışması yaptı ve "Women and Religion: Discourses of Domination and Resistance" (Kadınlar ve Din: Baskı ve Direnme Söylemleri) başlıklı bir tez yazdı. Siyasal Bilim alanındaki doktora tezi ise, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın* adıyla yayınlandı (Metis Yayınları, İstanbul, 1996). Aynı kitap İngilizceye de çevrilerek 1998 yılı içinde Kanada'da (Black Rose Publishing House) basılacak. 1995'de Siyasal ve Sosyal Bilim Doçenti olan Fatmagül Berktay, halen İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim üyesi.

İÇİNDEKİLER

Önsöz Yerine: Kadın Olmak ve Yazmak Ya da Farklılık Fark Yaratır mı? 7

1. BÖLÜM: "Yaşanmışlığın Sevgili Cehennemi" 17
Kırkıncı Oda'nın Kapısında 19
Sylvia Plath 22
Sürekli Bir Ergenin Umarsız Başkaldırısı: Sırça Fanus 24
Ana Kuzusu Hemingway 27
Cennet Bahçesi 30
Cenk Hikayeleri 33
"Bir Kadın, Bir Düş, Bir Oyun" ve Kadının Yürek Paralayan Çığlığı 35
Medea'nın Görünmeyen Yüzü: "Mediha" 38
Savaşı Mahkum Eden Bir Oyun: Troyalı Kadınlar 42
Sevgi Yalnızca Seçilmişlerin mi Hakkı? 45
Kadının Adı Yok, Erkeğin Korkusu Var 49
Yanarak Aydınlatan İlk'lerden Biri: Afife Jale 53
Erendiz Atasü: "Kendime Ait Bir Masam Bile Yok" 55
Değişmez Sanılan Duyguların ve Kimliklerin Değişen Tarihi 58
Annelik Sevgisinden Babalık Sevgisine Duyguların İlginç Serüveni 61
Başkaldırı Yürekliliği 63
Hayatın Sesine Kulak Veren Bir Kitap 67

II. BÖLÜM: Eşitliğin Ötesine... 71
Eşitliğin Ötesine 73
Kadın İnsan mıdır? 81
Çocuk İnsandır 92
Artık Sıra Adalet Ahlakında 97
Yasal Eşitlik Gerekli Ama Yeterli Değil 102
Bir "Erkekler Dilekçesi" Vardı 107
Ben Bir Feministim, Çünkü 110
Bir Soruşturmaya Yanıt: Feminizm, Put-Kırıcı Bir Akımdır 112
Kendi Tarihimize İlişkin Bir Not 116
Feminizm Lüks Değildir 119
Sol'un Kadına Bakışı 123

Necdet Şen'in "Bacı"sı ve İnsanın Parçalanmışlığı 127
Türkiye'de İlk Kez "Kadın Kurtuluş Hareketi" Doğuyor 130
Günahtan Çok Aşktan Korkmak 133
Pornografi, Erotika ve "İstiklal" 136
Zavallı Bedenimiz 139
Bedendeki Toplum Toplumdaki Beden 143
Kadına Ad Koymak 152
Türkiye'de Kadın Olgusu 157
21. Yüzyıla Uzanan Yolda Bir Dünya Kadını:
Simone de Beauvoir 160
Simone de Beauvoir'ı Yeniden Okumak 163
Mısırlı Bir Feministin Harem Yılları 165
Şeriat... Bir Erkek Cenneti 169
Feministler Olmasa Dünya Bugün Burada Olmazdı... 175
Politika: Erkeklere Mahsus Bir Alan 183
Marksizm İle Feminizm Arasında Yeni Bir İttifak Arayışı:
Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı 189
Bir 8 Mart Hatırlatması: Ama Gül de İstiyoruz 193

III. Bölüm: "Geçmiş Zamanların Gülü" 195
Bir Emil Galip Sandalcı Vardı 197
Bir Zamanlar Zafer Çarşısı'nda 199
Sürgünler Bizim, Turnalar da 202
And Dağları'nın Alıcı Kuşu 205
Ortaçağ'da Kadınlar 208
Peygamberin Ölümü Üzerine Saz Çalıp Oynayan Kadınlar 225
Kadınların Tarihinden Tüyler Ürpertici Bir Yaprak 228
Kalıcı Bir Belleğin Önemi 236
Kadınlar Yasak Meyveyi İstiyor 239

ÖNSÖZ YERİNE:
KADIN OLMAK VE YAZMAK
YA DA
FARKLILIK FARK YARATIR MI?

Konuştuğumuz zaman korkarız,
sesimiz duyulmayacak diye,
sözümüz küçümsenecek diye.
Ama sustuğumuz zaman da korkarız.
Öyleyse konuşalım daha iyi.

Audre Lorde

Kadın olmak ile yazmak arasında karmaşık, çelişkili ve çoğu kez de acılı bir ilişki var. Oysa geleneksel olarak, sanatın ve edebiyatın cinsiyetinin olmadığı, koşulların kadın ya da erkek tüm sanatçılar için aynı olduğu savunulur. Üstelik bu tezin en hararetli savunucuları, kadınlardır. "Kadın yazar"ların, "ben kadın olarak değil insan olarak yazıyorum" dediklerini sık sık duyarız. Oysa şimdiye dek herhangi bir "erkek yazar"ın "ben erkek olarak değil insan olarak yazıyorum" dediğini duymadık. Çünkü varolan toplumda erkek, zaten insanlığın temsilcisidir ve bunu ayrıca belirtmesine gerek yoktur.

"Kadın yazar" kavramı sahiden garip ve gülünç, ama önemli bir gerçeği yansıtıyor: kadınlık ve yazarlık, cinsiyete göre bölünmüş ve bir cinsin diğerinin egemenliği altında olduğu bir dünyada, kolay bağdaşır kavramlar değil. Bunları bağdaştırabil-

mek; toplumsal cinsiyetin, yani kültürel olarak belirlenen kadınlık (ve erkeklik) kimliğinin getirdiği sınırlamaları aşabilmek, zorlu bir çabayı gerektiriyor ve bunu başarabilen "olağandışı" kadınların da kendilerini cinslerinin geri kalan, "sıradan" üyelerinden ayırmak istemelerinde hiç de anlaşılmayacak bir şey yok. Daha aşağı konumdaki bir toplumsal grubun, belirli sınırlamaları aşabilmiş "başarılı"mensuplarının,kendilerini o gruptan ayırmaya çalışmaları, çok rastlanan bir durumdur. Dolayısıyla, "başarılı" kadınların "benim cinsiyetim nedeniyle herhangi bir sorunum olmadı, bu feministler de niye bu kadar gürültü koparıyorlar, anlamıyorum" dediklerini duyduğumuzda, herhalde şaşırmamak gerekiyor. Ama ben gene de, özellikle içgörü ve sorgulama yetilerinin daha gelişmiş olduğu varsayılan yazarlar sözkonusu olduğunda, egemen toplumsal ilişkilerin ve ideolojinin böylesine önemli bir ögesi ve payandası olan cinsiyetçilik konusundaki bu safdilce körlüğe şaşmaktan kendimi alamıyorum.

Sanatsal yaratım sürecinin günlük yaşamdan yalıtılmış bir ortamda gerçekleştiği, yaratılan ürünün de esin perilerinin yumuşak -ya da hırçın!- bir dokunuşuyla ortaya çıkıverdiği düşüncesi, efsaneden ibaret. Hiç kimse, okurken ya da yazarken kendisini varolan toplumsal tablonun dışına taşıyamıyor. Yazarın ve yapıtının, onu kuşatan maddi ve ideolojik koşullar tarafından belirlendiği, genellikle kabul gören bir önermedir. Pek az yazar, mensubu olduğu ırkın, etnik grubun, milliyetin ya da içine doğduğu/yaşadığı sınıfın, kendisi ve sanatı üzerindeki etkisini yadsır. Ama iş toplumsal cinsiyete geldi mi, özellikle bizim ülkemizde, itirazlar başlıyor. Bunun, bilgisizliğin ötesinde bazı nedenleri olduğunu sanıyorum. Bir kere, toplumumuzun neredeyse belirgin bir özelliği olan, eleştirel düşünceye yabancılık, önemli bir etken; çünkü varolan cinsiyetçi toplumsal ilişkiler ağının sorgulanmaksızın sürmesine yardımcı oluyor. İslami kültürün de büyük ölçüde beslediği ataerkil aile ideolojisinin ve bu ideolojinin dayandığı cinsiyetçi işbölümü ile cinsel kalıp-rollerin, neredeyse tabu düzeyinde bir dokunulmazlık kazanması üzerinde düşünmek gerek. Siyasal anlamda en hızlı muhalif olanların, iş toplumsal muhalefete, ailenin, cinsiyet rollerinin

vb. sorgulanmasına geldiğinde hızlarının kesilmesi, bu açıdan ilginç. Oysa, biyolojik olmaktan çok kültürel olarak üretilen kadınlık ya da erkeklik kimliği, kişinin varoluşunu ve bu arada yaratım sürecini ve yazma eylemiyle olan ilişkisini, tıpkı şu ya da bu sınıftan olması gibi, etkiliyor. Cinsiyetin keskin bıçağıyla bölünmüş bu toplumda kadın ya da erkek olarak yaşamak birbirinden çok farklı deneyimler; ve farklılık -biz istesek de istemesek de- fark yaratıyor.

Kadınlar için "ben" diyebilmek ve kendini dile getirmek, başlıbaşına zor bir şey. Egemen kültür, kadına etkin ve özerk bir özne olma hakkını pek az tanıyor. Bu kültürde kadının simgeleyen, temsil eden olması çok güç, çünkü kendisi bir simge. Simgeleme yetkesi, nesneleri adlandırma/tanımlama yetkesi, geleneksel olarak erkeğin elinde; ve o, kadını simgelenen bir nesneye dönüştürüyor. Egemen kültürün özündeki bu edilgin simge/etkin simgeleyen ayrımı, eşitsizliğin, baskının ve iktidarın önemli bir ideolojik payandası. Sanatçıyı ve yazarı etkin ve *erkek* özne, kadını ise onun edilgin yaratısı/yapıtı olarak gören binlerce yıllık gelenek, özne/nesne ikileminin başka bir ifadesi olan doğa/kültür ayrımına dayandırılıyor. Bu geleneğe göre kadın, üremeyle olan ilişkisi nedeniyle doğaya daha yakın; erkek ise kültürün ürünü ve onun yaratıcısı. İşbölümü bu şekilde belirlenince, erkek ölümsüz simgeler yaratırken kadına da yalnızca ölümlü bedenler yaratmak düşüyor. Sevgili ve cehennemlik Freud[1] kadın ve erkeklerden oluşan bir dinleyici kitlesine verdiği konferansta bu anlayışı olanca açıksözlülüğüyle sergiler. "Kadın sorunu, çağlar boyunca her türden insanın kafasını kurcalayan bir bilmece olmuştur," der Dr. Freud: "Aranızdaki erkekler de bu konu üzerinde düşünmüşlerdir, mutlaka. Ama aranızdaki kadınlar için böyle bir şey sözkonusu olamaz, çünkü zaten kadının kendisi bilmecedir". "Bilmece"nin "bilmece yaratması", yani kültürel ürünler vermesi beklenebilir mi? Bizim "kadın yazar"larımız istedikleri kadar "biz kadın değil insanız" desinler,

1 Feminizmin, Freud'a ilişkin "sevgi ve nefret" tutumunu ben de paylaşıyorum. Bu konferans için bkz. S.Freud, *New Introductory Lectures on Psycho-Analysis*, New York: W. W. Norton, 1933, s. 154-55.

Freud veciz bir şekilde kadınların" her türden insan" sınıfına girmediklerini söyleyiveriyor!

Kadını erkeğin yaratısı olarak gören bu geleneğin en iyi temsilcisi, herhalde heykeltraş Pygmalion.[2] Kendi elleriyle istediği gibi şekillendirdiği kadın heykeline can vermek, birçok erkeğin düşlerini süsleyen bir özlem olmalı! Ama tüm efsaneler gibi gerçekliği çarpık bir biçimde yansıtmaktan ve sonuç olarak - neyse ki- umarsız bir özlem olmaktan ileri gidemiyor. Çünkü kadınlar, her şeye karşın, kalıba sokulmaya kendilerine zorla kabul ettirilmeye çalışılan kimlikleri benimsemeye karşı direniyorlar. Daha aşağı ve zayıf bir konumda oldukları için bu direniş her zaman açık bir biçim almayabiliyor. Ama uzun süreli ezilme dönemi, kadınların, "zayıfların silahları" adı verilen dolaylı direnme biçimlerinde ustalaşmalarını da beraberinde getirmiş. Üstelik bunlarla da yetinmiyorlar. Pygmalion öyküsü var ama Arakne öyküsü de var: Yunan mitolojisine göre Arakne, harikulade güzel kumaş dokuyan bir kadındır. Ustalığına ilişkin ünü öylesine yayılır ki Athena'nın kulağına kadar gider ve tanrıçayı kızdırır. Bunun üzerine Athena, ikisi arasında bir yarışma yapılmasını önerir. Kadınlık lekesi taşımasın diye Babatanrı Zeus'un başından doğan "fahri erkek" Athena, babasına yaraşır bir şekilde, dokuduğu kumaşta Olympos tanrılarının zaferlerini, görkemini tasvir eder. Arakne ise, bu ataerkil tanrıların kadınlara karşı işledikleri suçları, çektirdikleri acıları dokur ilmek ilmek kumaşına. Arakne'nin gerçeklikle örülü dokuması öylesine canlı ve etkileyicidir ki, yenilgisinin öfkesi içindeki Athena bile etkilenir ve Arakne'yi öldürmeye kıyamadığı için onu örümceğe çevirir.

Evet, başkaldırının bedeli var. Ama aynı zamanda karşı konması zor bir zevki de var. Kadının kalemi eline alıp kendisini di-

2 Romalı ozan Ovidius (İÖ.43-İS.18) *Metamorfozlar* adlı yapıtında,Yunan mitolojisindeki, bir Afrodit heykeline aşık olan Kıbrıs kralı Pygmalion öyküsüne daha belirgin bir patriyarkal yorum katar: Ünlü heykeltraş Pygmalion, kendi "ideal kadınlık" anlayışını yansıtan bir fildişi heykel yaratır, sonra da yarattığı bu heykele aşık olur. Aşk tanrıçası Venüs, Pygmalion'un yakarışlarına cevap vererek bu kadın heykelini canlandırır.

le getirmeye, kendi adını kendisi koymaya, ve simge olmaktan çıkıp simgeleyene dönüşmeye kalkışması, yerleşik ilişkileri tersyüz etme ve erkeğin tanımladığı doğa/kültür ayrımını hiçe sayma anlamına geldiği için egemen ideolojik yapıya yönelik bir tehdit, iktidar konusunda bir hak iddiası demek. Ödenecek bedeller olduğunu bilmek, beraberinde çekimserliği ve korkuyu getirebiliyor ama, kalemi eline almaya cesaret edenlere bir özgürlük olanağı da sunuyor: Yazmak, kendisine özerk varoluş olanağı tanınmamış bir ruhun meydan okuması, isyanı olabildiği gibi, yaraları iyileştirmenin, parçalanmış bir kişiliği onarmanın, kadının kendi kendisine sahip çıkmasının bir aracı da olabiliyor. "Bir şiirin vücut bulması, bir karakterin ya da edimin şekillenmesi için, imgelemin kesinlikle edilgin olmayan bir biçimde dönüşüme uğraması ve zihnin özgürleşmesi zorunludur" der Adrienne Rich.[3] Özgürlük duygusuna yol açan, belki de, imgelemin "yıkıcı" gücünün serbest bırakılmasıdır. Ama bu duyguyu yaratan, aynı zamanda, çağlar boyu süren bir geleneği hiçe sayıp kişinin kendisini özerk bir birey olarak tanımlaması, "adlandırma" eylemine girişmenin yasak zevkini tatması, ve bunların yanısıra cinsiyetçilikle, eşitsizlikle lekelenmemiş yeni anlatım biçimleri, yeni bir dil arayışındaki olağanüstü tadı duyumsamasıdır.

Yeni Bir Dilbilgisi Peşinde

Güçlü şiirler yazmak istiyorum
Boyun eğdirilemeyecek sözcüklerle.
Yaşamak için yeni bir dil arıyorum,
Çelişkileri kucaklayacak bir dilbilgisi...
Chris Cherry

Elinizdeki kitapta yer alan yazıların 1982 ile 1989 yılları arasında, yani feminizmi keşfettiğim ve hem kendi kendimin, hem de yeni bir "dilbilgisi"nin peşine düştüğüm dönemde yazılmış

3 Adrienne Rich, *On Lies, Secrets, and Silence*, New York: W.W.Norton, 1979, s. 43

olması herhalde rastlantı değil. Yaşadığımız toplumda, kadınların özerk bireyler olarak varolmalarını engelleyen -hepimizin bildiği- pek çok dış koşul var, ama bence daha önemlisi egemen kültürün bizlere dayattığı ve giderek içselleştirdiğimiz, derine işlemiş iç koşullanmalar. Kendi kimliğimizi tanımlayamamanın, ya da ona sahip çıkamamanın sonucu olarak kendi "imge"lerimize de sahip değiliz. Erkekler, kadınları kendi kafalarındaki "kadınlık imgesi"ne hapsediyorlar ve bizler de -toplumdaki egemen "görme biçimi" bu olduğu için- kendimizi erkeğin bakışının prizmasından geçmiş olarak algılıyoruz. Bu prizmayı geçersiz kılmak, kendimizi kendi gözlerimizle görebilmemize ve adlandırma/simgeleme hakkına sahip çıkmamıza bağlı. Ama henüz yolun başlangıcındayız. Yaşamın her alanında olduğu gibi, yazı yoluyla da "ben varım" demenin zorluğu, bunun "hakkımız olmayan" bir hak iddiası olduğunu hissetmemizden ve kendimize bu hakkı tanımamamızdan kaynaklanıyor.Bu zorluğu aşabilmek ise, tüm bu sınırlamaların, korkuların, iç engellerin anlamını keşfetmemize bağlı. Bu keşif, varolan durumun bilincine varmamıza yol açtığı için epey acılı bir süreç. Kişi, statüsü daha düşük, ikincil bir grubun üyesi olduğunu, kısacası tüm yananlamları ve olumsuz çağrışımlarıyla birlikte "kadın" olduğunu, kolay kabullenemiyor.

Ancak feminizm, bu acılı hesaplaşmanın yanısıra kişiye direnmeyi de öğretiyor; çünkü direnmek için en gerekli "silah"ı, erkek egemenliğinin görünmeyen -öyle olduğu için de daha güçlü ve direngen- zincirlerinden kurtulmuş özgür bir bilinç olanağını veriyor. Kendi kaderimizi kendi avuçlarımızda tutmak hem alışkın olmadığımız, hem de omuzlarımıza ağır bir yük bindiren korkutucu bir varoluş biçimi. Gene de "ben varım" diyebilmenin, üstelik bu "ben"i kişinin kendisinin tanımlayabilmesinin zevki, ödenen her türlü bedele değer. Feminizmin kadınlara sağladığı bir başka "silah" da, yalnız olmadığımızı öğretmesi. Yaşadığımız dünyada kadınlar farklı sınıflara, ırklara, etnik gruplara bölünmüş durumdalar. Bu olgu, aralarında gerçek bir dayanışma kurulmasını engelleyebiliyor. Ama aynı zamanda -her zaman bilincinde olmasalar bile- paylaştıkları çok şey var.

Bir kez bunun bilincine vardılar mı, önlerinde çok daha derin bir iletişimin kapısı açılıyor. Bu kitabın kapağında yer alan yelpazenin üstündeki yazı, Çin'in Hunan eyaletinin dağlık bölgelerinde kadınlar tarafından yaratılmış ve yalnızca onlar arasında kullanılmış. Kadınlar, yüz yıla yakın bir süre boyunca bu yazıyı yelpazelerinin, başörtülerinin, mendillerinin üzerinde, birbirleriyle iletişim kurmak, dayanışmalarını güçlendirmek için kullanmışlar. Ama hepsinden önemlisi, kendi tarihlerinin kaydını kendileri tutmuşlar. Ayrı bir kadın yazısı, tıpkı ayrı bir kadın dili ve edebiyatı gibi, bazı sorunları ve tehlikeleri de beraberinde getiriyor. Ayrı bir geleneğe sıkışıp kalmak kadınlar açısından gerçek bir tuzak olabilir. Ama bu ayrımı aşabilmek için önce onun varlığını kabul etmek gerek. "Sömürgeleştirilenler"in kendilerini kendi istedikleri gibi ifade edecekleri anlatım biçimlerine ihtiyaçları var. Dil, masum ve yansız bir olgu değil; egemen ideolojinin anlam yükleriyle donanmış ve onun sürdürülmesinde önemli rol oynayan bir araç. Kendi sözümüzü söylediğimizi düşündüğümüz zaman bile, içimizde bir kuşku kalması, herhalde bu yüzden. Dolayısıyla, varolan dilin ve yazının içine hapsolmaya mahkum olmadığımızı bilmek, Araknelerin en zor koşullarda bile kendi kumaşlarını kendi istedikleri gibi dokuduklarını bilmek, insanın yüreğini ferahlatıyor. Kadınların değerleri ve ürünleri egemen kültürün, dilin, yazının harcına daha fazla katılırsa o kültürün kendisi de belki günün birinde dönüşüme uğrar. Hatta bakarsınız Arakneler, "ben kadın olarak yazmıyorum" diyen o "fahri erkek yazar"ları, Athenaları da kendi yanlarına çekerler. Çünkü bireysel başarının yabana atılmayacak bir çekiciliği olsa bile, başkalarıyla elele verip ortak bir yazgıyı, ve daha önemlisi ortak bir kurtuluşu paylaşmanın tadı başka pek az şeyde var.

Feminist edebiyat eleştirmenleri, kadınların özyaşam öykülerinde ilginç bir ortak özellik saptıyorlar: Başkalarıyla özdeşim. Bu özellik, özyaşam öykülerinin kaynaklandığı koşulların özgüllüğünü ve özerklik ve bağımsızlık isteği ile bağımlılık konumu arasındaki gerilimi yansıtıyor. Kadınlar, bu gerilimin üstesinden gelmek için bir yandan topluma kendi öz-imgelerini su-

narken bir yandan da başkalarıyla olan bağlarını vurguluyorlar. Bu "başkaları" bazan diğer kadınlar, bazan bir toplumsal sınıf, ırksal ya da etnik bir kategori olabiliyor. Egemen grubun dışında kalanlar için, toplulukla özdeşim, dilde ve yazıda yabancılaşmamış bir kimliği ifade etmek açısından her zaman önemli olmuş. Azınlık gruplarla birlikte kadınlar da böyle bir özdeşim yoluyla, egemen kültürün içinde yaşamak zorunda kaldıkları yabancılaşmanın ötesine geçip, kendi tanımladıkları olumlu (ve gerçekliğe daha yakın) imgeler aracılığıyla alternatif kimlikler yaratabiliyorlar. Bu imgeler, bireyci ve başkalarından yalıtılmış benliklerin ürünü olmadığı gibi, kadınları kendi sömürgeleştirilmiş altgruplarıyla paylaştıkları ortak kimliği araştırmaya yöneltiyor. Özellikle feminist özyaşam öykülerinde, aynı koşulları yaşayan başka kadınlarla iletişim kurma ve deneyimleri paylaşma çabası çok belirgin. Feminist otobiyografi de, diğer otobiyografi türleri gibi, hiçliğin ve unutuluşun ötesine geçme özleminin ve kimlik arayışının bir ürünü. Ancak "büyük adamlar" kendi özyaşam öykülerini patriyarkinin tarihine bir "katkı" olarak sunarken, feminist yazarlar yaşam deneyimlerini aktararak kadınları ataerkil düzene karşı mücadeleye çağırıyorlar. İçinde yaşadıkları toplulukla, etkileşim içinde bulundukları kadınlarla ve onların yaşam deneyimleriyle bağlantı kurmak, işte bu yüzden canalıcı bir önem taşıyor. Dolayısıyla, kadınların özyaşam öykülerini okurken alışılagelmiş "benlik" anlayışımızın da, bireyin kollektif kimliğinin önemini kucaklayabilecek biçimde değişmesi gerekiyor. Yeni bir "dilbilgisi" arayışının belki de en anlamlı aşaması, bu.

Ben de şimdi bu satırları yazarken, kendi kendimin peşine düştüğüm yıllar boyunca çevremdeki kadınlarla etkileşimin benim için ne denli belirleyici olduğunu daha derinden duyumsuyorum. Bugün "ben varım" diyebiliyorsam, onlar sayesindedir: Bana başımı dik tutmasını öğreten rahmetli anneannem Melek hanıma; en haketmediğim zamanlarda bile bana güvenmekten ve beni desteklemekten vazgeçmeyen annem Sevim Tanör'e; gelininin bunca yıldan sonra yeniden öğrencilik yapmasını boş heves olarak görmeyip teşvik eden Yegân teyzeme (Berktay); se-

vecenliğiyle birlikte zengin yaşam deneyiminden damıttığı dersleri de cömertçe paylaşan Müzeyyen Aytaç'a; alçakgönüllü kişiliğinden ve pırıltılı aklından çok şey öğrendiğim Meral Özbek'e; kendi kendimle başedemediğim zamanlarda incelikli ve sabırlı dostluğunu esirgemeyen Şirin Tekeli'ye; kadın hareketi içindeki, beni dinleyen, eleştiren, sorgulayan, sarsan ve destekleyen tüm arkadaşlarıma teşekkür borçluyum. Bu kitap, sevgiyle, onlara adanmıştır.

İstanbul, Nisan 1991

I. BÖLÜM

Yaşamışlığın Sevgili Cehennemi

KIRKINCI ODA'NIN KAPISINDA

Murathan Mungan'ın son öykü kitabının adı *Kırk Oda* (Remzi kitabevi, 1987). Gene masallar anlatıyor bize Murathan Mungan, kendi hayatlarımızın masallarını, yani yaşamışlığın "sevgili cehennemi"ni... Masalları çok gerçekçi; gerçeklikleriyle bizi acıtıyor, o yüzden de büyülüyorlar. Tıpkı çocukluğumuzda, gözlerimiz korkudan büyümüş, gene de tek bir sözü bile kaçırmamak için soluğumuzu tuttuğumuz zamanlarda olduğu gibi.

Temel izleğin aşk olduğu bu masallar dünyasında "aşk imkansız"dır. Hayır, burada bir çelişki yok, çünkü aşk ve imkansızlık bizim hayatımızda bir kavram çiftidir. Kırk Oda'nın dünyasında, sevdalar "cinnet gibi gelir"; zaten aşk bir tür çılgınlıktır, aşka "düşülür". Ya sonra? Sonrası yoktur. Sevdalar, gerçekleştiği anda yitirilen düşler, ulaşıldığı anda çekiciliği kalmayan dağ dorukları gibidir. Bizler, Mecnun misali, "sevdiğimizin suretini unutana dek seraplara sevdalanmayı" severiz. Sevdalar ve düşler uçar gider; gerçek olan, onlar için çekilen acılardır. Bu yüzden de herkes birer "düş gurbetçisi"dir. Ve gene bu yüzden, Sisyphos'un işkencesi, belki de tanrıların bir cezası değil, Doğulu varoluşumuzun gerçek anlamıdır. Yüzyıl Uyuyan Güzel'i Prens uyandırır ve masal orada biter ("'Bu öpücükle onu kazandım, onu yitirdim dedi;" -s. 138). Çünkü insanların "uyanıkken de sevildiği masallar yoktur".

Hayatı bir tiyatro sahnesi gibi yaşadığımız, "kendi kendimizin gözetleme kulesi" olduğumuz ("Herkes kendini bir başkası-

na bir başkası gibi göstermeye çalışıyordu"; s.74) bu görünümler dünyasında, düş kurarız, "gelecek biriktiririz" durmadan; ama düşleri yaşamaya gelince korkarız, ya da onlar büyülerini yitirir. Uyuyan güzel'in "kendisini değil, masalını sever Prens". Çünkü, masaldan sonrası nasıldır, bir kadını sevmek nasıldır, ona öğretilmemiştir: "Sevmek suskunluktu, sevmek dokunamamak, erişememek, sevişememekti".("Yüzyıllık Uyuyan Güzel"; s.136) Üstelik "eşit olmayan bütün ilişkilerin çürüme ve nefret koktuğu" koşullarda, öğreneceği de yoktur; ve onun içindir ki "dünyanın bütün hatlarında aşk imkansızdır." Kadın-erkek aşkı kadar, eşcinsel aşk da...

Modern patriarki, tıpkı modern kapitalizm gibi, potansiyel olarak bir başkaldırı özü taşıyan herşeyi evcilleştirmeyi, genel akışın içine çekip kendine benzetmeyi becerir. "Aşkın Gözyaşları ya da Rapunzel ile Avare" adlı öyküde, Ümit'in aşkı bir başkaldırıdır başlangıçta. Şoför Efkar'ın uğruna herşeyi göze alır; kadın kalıbına girmeyi, yani kendisinden vazgeçip "dünyayı ellerinde tutanlara benzemeyi" bile. Ve öyle olduğu zaman -ya da öyle olduğu için- Efkar onu terkeder. Çünkü erkekler sevdiklerinde "sevdikleri şeyi öldürürler. Bilmezler". (s.165) Herkesin "kendi silahlarıyla başbaşa yapayalnız" olduğu bu dünyada, kadın ile erkek birbirleri için bir bilmecedir; her biri diğeri için "öteki"ni temsil eder. Ama insanlar bu kalıp -rollere girmeye zorlandıkları sürece, eşcinsel aşk da istisna olmaz. Kırk Oda'yla ilgili çeşitli tanıtma yazılarında, o çok değinilen şaşırtıcılık, bence kadının erkeğe, erkeğin kadına dönüşmesi "aykırılığında" yatmıyor. Bu sınırlı bakışın ötesinde, varolan yıllanmış ikilikleri aşma, ya da şimdiden kestiremediğimiz insanlık biçimlerine ulaşma düşü, kitapta hep kendini sezdiriyor. Uzak bir düş; ama masallara inanmayanların gerçeklere inanmasının mümkün olmadığı gibi, düşlere inanmayanların da geleceği yaratması olanaksız.

Murathan Mungan'ın çok çağrışımlı bir yazısı var; Kırk Oda'daki öyküleri okurken, feminizmin çeşitli temaları, yabancılaşma teorileri, vb. birbirini kovalıyor zihnimde. Ama bence en önemlisi, bütün bu düşünceleri, teorileri *bizim*, yani *Türkiyeli*

kılması. Bilimin ve edebiyatın evrenselliğini böylece bir kez daha duyumsarken, "rafine bunalımların paylaşılmaz ıssızlığı" ile "fotoroman duyarlığı" arasında sıkışıp kalmış hayatımızın ayrıntılarına dalıyoruz. Ve birden, "okurken alay ettiğimiz fotoromanlar" oluveriyor hayatımız. Üstelik, bundan belli bir tad alıyoruz. Çöllere düşmüş Mecnun duyarlığına yatkın bir toplumda, "kalıplaşmış"ın çekici ve "sahici" olmasında şaşacak ne var? Murathan Mungan, ince bir alayla, bizim yabancılaşmamızın bayağılığını sergilerken, bu bayağılığın güzelliğini ya da ondan aldığımız tadı da ortaya döküyor. Bunun farkına varmak, hoşumuza gitmese de! "Okur ile malzeme arasına her an tersine dönebilen bir mesafe ve özdeşlik ilişkisi koymak" dediği şey, bu olsa gerek.

Bize hayatımızı anlatan masalcının da, masalın bir parçası olduğunu düşünmek isteriz- o zaman herşey daha kolay olurduama Kırk Oda'nın masalcısı buna izin vermiyor. Hayır, diyor; alın anahtarı ve girin, sorumluluk sizin! Ben de elimde anahtar, işte Kırkıncı Oda'nın kapısında duruyorum, yüreğim ağzımda. Aşk sahiden imkansız mı? Aşkın olabilirliğine inanmak istiyorum.

Cumhuriyet, 31 Temmuz 1987

SYLVIA PLATH

Sylvia Plath, 1932'de doğdu, 1963'te intihar etti. Yaşarken, "hayatı karşılamak için öne atılıyor", "herşeyi ilk ve son kez yapıp kurtulmak" istiyordu. Ölümünü hazırlayan belki de budur. Kısa bir süre için parlayıp sönen yaşamı, öldükten sonra çok ilgi gördü, hakkında çeşitli biyografiler yayınlandı. 1956'da evlendiği İngiliz ozan Ted Hughes ile olan beraberliği ise, yalnızca yaşarken değil, öldükten sonraki yaşamında da fazlasıyla etkili oldu. Hughes, Plath'ın şiirlerini gözden geçirip yayıma hazırlayarak bunların günışığına çıkmasını sağladı. Ancak bu arada, hem kocalık hem de editörlük "hakkı"nı kullanarak Plath'ın yazılarından bazılarını, örneğin ölümünden önceki son aylarda tuttuğu günceyi yoketti. "Çocuklarımın, orada yazılanları okumalarını istemiyordum" diyordu. 1962'den kalma bir diğer defter de gene Hughes'a göre "kaybolmuştu"; ayrıca, muhtemelen Plath'ın ikinci romanı olacak bir müsvedde de (Double Exposure/ Çifte Teşhir) bir türlü "bulunamıyordu".

Ted Hughes'un, Plath'dan kalan yazısal "miras" üzerindeki hak iddiaları bununla bitmiyordu. Plath hakkında yapılan her biyografi çalışması, öncelikle Hughes engelini aşmak zorundaydı. Bunlardan sonuncusu olan, *Sylvia Plath, Bir Biyografi* (Linda Wagner-Martin) adlı kitapta Ted Hughes'un 15.000 kelimeyi sansür ettiği biliniyor. Üstelik Hughes, yazara, hangi konulara değinmemesi gerektiğini bildiren tam 15 sayfalık bir liste de vermiş. Hughes'un bu tür davranışları, onun Plath'ın sesinin du-

yulmasından çok, kendi saygın imajının korunmasıyla ilgili olduğu yorumlarının yaygınlık kazanmasına yol açtı. Bu tür yorumlardaki tek yanlılık ve abartma payı bir yana, editörlük yetkisinin, tıpkı kocalık yetkisi gibi, önemli bir "iktidar" biçimi olduğu açık.

Sylvia Plath'm biyografisiyle ilgili olarak, pırıltılı üniversite yıllarını, henüz yirmi yaşlarındayken bir yazar olarak kazandığı erken başarıları, ruhsal bunalımlarını ve ilk kez intihara kalkışmasını, İngiltere de Cambridge'e yerleşmesini ve burada Ted Hughes'la evlenmesini biliyoruz. Bilmediğimiz, evliliğini nasıl yaşadığına ilişkin ayrıntılar, ölümü seçmesinin ardında yatan yüzeyin altındaki nedenler. Bu konuda Hughes'un kendisi, tahmin edilebileceği gibi, çok ketum davranıyor. Ama Plath'ın şu anda çeşitli kitaplıklarda mühürlü duran ve 2013 yılında açılacak olan "evrak-ı metruke"si, durumu tümüyle değiştirebilir.

Sylvia Plath ile Ted Hughes'un evlilikleri boyunca Hughes, Plath'dan çok daha kendine güvenli ve "başarılı" bir ozandı. Plath ise, hayran olduğu kocasına "iyi bir eş" olmak için elinden geleni yaptı, bu arada kendi yazınsal özlemlerini ikinci plana itti, ya da öyle yapmış göründü. Ama kendini gerçekleştirmek ile "iyi eş" olmanın bağdaşmazlığı ve bunun yarattığı öfke, bir yanardağ gibi, ünlü Ariel şiirlerinde patladı. Plath'ın yaşamı hakkında daha fazla şey öğrenme isteğimizi kamçılayan da işte bu şiirler. Bu yaşamın ayrıntılarını öğrenebilmek, duyarlı ve zeki olmanın cezasını çeken bir ruhun labirentlerinde dolaşabilmek için, ne yazık ki 2013 yılına dek beklememiz gerekiyor.

Söz, 29 Aralık 1987

SÜREKLİ BİR ERGENİN UMARSIZ BAŞKALDIRISI: SIRÇA FANUS

Sırça Fanus (Sylvia Plath, Can Yayınları, 1987; Türkçesi, Handan Saraç), hemen bütün eleştirmenlerin belirttiği gibi, önemli ölçüde otobiyografik bir kitap. Kabaca özetlendiğinde roman, Plath'ın Smith College'dayken bir derginin açtığı yarışmayı kazanarak konuk editör olarak New York'a çağrılışını, burada bir ay boyunca moda dünyasının yaldızlı ama kof ortamında yaşadıklarını, Boston'un banliyölerinden birindeki evine dönüşünü, kişiliği ile yaşamındaki çelişkilerin ruhsal yapısındaki çatlakları derinleştirmesiyle düştüğü bunalımı, ve ölümün kıyısından geri dönüşünü anlatır.

Görünürdeki bu olayların ötesinde, Sırça Fanus'u çok çeşitli açılardan okumak mümkün. Zaten okuyan ile okuma'yı birbirinden ayırabilir misiniz? Tıpkı yazma eylemi gibi okuma eylemi de boş bir alanda cereyan etmiyor ve yazı'dan çıkarsadığımız anlam kendi kavramsal çerçevelerimizle bağlı oluyor. Örneğin Sırça Fanus'la ilgili çeşitli tanıtma yazılarında (ve kitabın arka kapağında) romanın kişisel bunalımları anlatıyor gibi gözükse de aslında "McCarthy döneminin toplumsal sorunlarına uzandığı"nın, kasvetli bir bunalım romanı olmadığının, vb. vurgulanmasına özen gösteriliyor. Bence Sırça Fanus gerçek bir "kişisel bunalım" romanı, ama böyle olması toplumsal bağlamdan kopuk olması anlamına elbette gelmiyor. Plath, aşırı rekabete dayalı ve kalıpyargılarla donanmış bir toplumda, kalıba girmeyi

reddeden bir ergenin acılarını anlatıyor (Salinger'in *Gönülçeleri*'iyle birarada düşünülmesi de bü yüzden, herhalde).

Romanın başkişisi Esther Greenwood (Kutsal Kitap'tan alınan Esther adı güçlü bir kişilik çağrışımı taşırken, yeşil orman anlamına gelen soyadı da ormanların dizginlenemez vahşi ve gizemli gücünü akla getirir), bütün ergenler gibi dünya ile uyumsuzluk içindedir. Başkalarından farklı olmak ister, ama farklı olduğu ölçüde bunun acısını da çeker. Farklılık, hem çekici, hem de kişinin omuzlarına olağanüstü yük bindiren, teslim olmadığınız zaman da çoğunlukla omuzları çökerten bir şeydir. Ergen olmak, kalıba girmek ya da girmemek arasındaki keskin bıçak sırtında durmaya çalışmak demek; büyümenin kişiyi rahatlatması, sıradanlaşmanın kabulüyle (olgunlaşıp "hayatın gerçeklerinin anlaşılması"yla) bu tehlikeli bölgeden uzaklaşılması yüzündendir. Sylvia Plath gibileri ise, sürekli birer ergen olarak hep o bıçak sırtında yaşarlar.

Bir genç kız için ergenliğin en zor yanlarından biri, kadın olduğu gerçeğiyle uzlaşabilmektir. Çünkü kadın olmak demek, genç kıza, ikinci sınıf olmayı kabullenmek, insanlığın dışına itilmek gibi gelir. Simone de Beauvoir'ın dediği gibi delikanlı için böylesi bir ikilem sözkonusu değildir, onun "erkek" olması, "insan" olmasının önüne set çekmez; ama kadınlık kalıbı, genç kıza sürekli başetmek zorunda olduğu sorunlar çıkarır. Zeki, yetenekli ve hırslı olmak "kadın" olmakla bağdaşmaz. Bu ikilemin kıskacındaki "zeki, yetenekli ve hırslı" Esther, düşlerinde kendini olduğundan bambaşka bir kişiliğe büründürmek zorunda kalır: "Herkes beni sessiz, yumuşak yaradılışımdan ötürü sevecekti... Ve hatta günün birinde güçlü kuvvetli ve sevecen bir oto tamircisiyle evlenip Dodo Conway gibi kalabalık bir aileye de sahip olabilirdim." Sonra düşünün izini sürer ve sözünü ettiği oto tamircisine benzer "sağlıklı" bir Amerikan denizcisiyle gezerken "artık aptaldım ya, sarırım temiz ve yakışıklı insanları çekiyordum" diye düşünür. Akıllı olmakla "gerçek kadın" olmak arasında aşılması güç bir uçurum var gibidir ve bu uçurumla karşılaşmamanın bir yolu da hiç büyümemektir: "Kendimi uzaktan bir başkasıymış gibi, iki beyaz ahşap duvar, bir ful çalı-

lığı ve bir karaağaç kümesiyle çalıdan yapılma bir çitin ortasında, bir bebek evindeki bebek kadar küçük, otururken görüyordum."

Sylvia Plath belki de bu çelişkiyi çözebilmek için, büyüyüp kadınlığıyla uzlaşabilmek için evlendi, çocuklar doğurdu. Ama, ikilemi çözülmek şöyle dursun daha da derinleşti. Sıradan bir insan olmadan, istenen kalıba girmeden kabul edilmenin düşünü kurdu, hep: "Chicago'da insanlar beni olduğum gibi kabul edeceklerdi." Hayır, ne Chicago'da, ne de başka bir yerde kimse kimseyi olduğu gibi kabul etmiyordu! Ergenlikte, yaşamı fethetme olanakları sonsuz bir çeşitlilikte önümüzde duruyormuş gibi gelir. Sonra büyümeye başlarız ve bu olanakların birer birer üzeri çizilir. Geri kalanla yetinirsek ne âlâ, yetinmezsek ölüm de son bir çekici olanak olarak elini uzatır. Sylvia Plath o eli tuttu; kendisine verilenle yetinebileceklerden değildi.

Sırça Fanus'ta Esther Greenwood'un, Amazon Oteli'nin çatısında "gardrobundaki tüm giysileri birer birer gece rüzgarına verdiği" bir bölüm vardır. Esther kendisine zorla giydirilen giysilerden kurtulurken, yaşamı boyunca kendisini "özgür ve vahşi bir varlık" olarak ("yeşil orman" olarak) yeniden tanımlamaya çalışan Sylvia Plath, "sen de herkese benzeyeceksin!" komutunu veren bir dünyaya karşı "hayır, benzemeyeceğim!" diye haykırır gibidir.

Söz, 29 Aralık 1987

ANA KUZUSU HEMİNGWAY

Olağanüstü etkili bir yazar ve karmaşık bir kişilik olan Ernest Hemingway hakkında son 25 yılda öyle çok şey yazıldı ki, artık söylenecek ne kaldı diye düşünmek mümkün. Ama Kenneth S. Lynn'in yeni yayınlanan *Hemingway* (Simon and Schuster, 1987) adlı biyografik incelemesi, gene de ünlü yazar hakkında yeni bir şeyler söylemeyi başarıyor.

Lynn, önemli ölçüde Freudcu kavramlara dayanarak, Hemigway'in yaşamındaki en güçlü figürün, yazarın iç dünyasının "karanlık kraliçesi" olan annesi olduğunu öne sürüyor. Bu anne onu çocukluğunda bir kız gibi giydirip süslemiş; büyük kızkardeşinin ikizi gibi olmasına çalışarak, Hemingway'in cinsel kimliğinde belirsizliğe yol açmış. Lynn, bu saptamadan yola çıkarak Hemingway'in bastırılmış bir eşcinsel olduğu sonucuna varmasa bile, bu durumun onu "kadın kimliğinin karmaşıklığına" özellikle duyarlı kıldığını ve "cinsel bir ikilemle" yüzyüze bıraktığını savunuyor.

Hemingway'in iflah olmaz bir "macho" olduğu kanısı yaygındır. Nitekim, 1960 ve 70'lerde feministler ve başkaları, "kendisine hayran kadınlara karşı bir tanrı gibi davranan" Hemingway'in zayıflara, sapkınlara ve erkeği iktidarsızlaştıran "orospu kadınlar"a karşı tutumuna şiddetle saldırdılar. Yazarın erkeksi sporcu değerleri ve stoik üslupçuluğu, kof ve aptalca görünmeye başlamıştı. Ancak, artık suların durulduğu bir ortamda, Lynn'in eleştirel ama dengeli incelemesi, Hemingway'i farklı

bir gözle görmemize yol açıyor. Karşımızda, Scott Fitzgerald'ın karısı Zelda'nın dediği gibi "cinsel kimliği güvenli olmayan" ve bunun üstünden gelebilmek için erkekliğini abartarak "sert erkek" rolü oynayan, üstelik de av ve spor maceraları konusundaki öğünmelerinin boşluğunun çevresindeki kadınlar tarafından haklı olarak alay konusu yapıldığını bilen, iç dünyasının çalkantılarıyla başedebilmek için kurmaca bir dünyaya sığman bir Hemingway var. Hem özel yaşamının, hem de kurmaca yaşamının, yani yapıtlarının ortaya koyduğu gibi, bu Hemingway'in esas temalarından biri kadının erkekten, erkeğin de kadından yabancılaşmasıdır. Lynn'in açıklamaları bağlamında çarpıcı bir anlam kazanan trajik bir çıkmazı, *The Sun Also Rises*'daki (Ve Güneş de Doğar) Brett Ashley'a aşık ve onun tarafından da sevilen ama iktidarsız, yani Brett ile sevişemeyen Jake Barnett tipi sergiler. Hemingway'in, bu temayı erkeğin bakışaçısından işlediği açık; ancak özellikle ölümünden sonra yayınlanan *Cennet Bahçesi*'nde (The Garden of Eden) çift cinsiyetlilik, cinsel değişim, kadın ve erkek cinsel kategorilerinin tek bir cinsiyette birleşmesi (androjeni) konularının, yazarın kafasını iyice işgal etmiş olduğu görülüyor. *Cennet Bahçesi*, yazarın son şeklini vermemiş olması bakımından eksik bir kitaptır, ama tam da bu yüzden yazarı hakkında çok şey söyler. Yapıtlarında, cinsel bakımdan erkeğin elini kolunu bağlayan "hırçın kız"lar ile "dağılmış" erkek kahramanların yanısıra, en derin fantazileri cinsel rol değişimi ya da tek bir bütünde erimek olan kardeş-sevgililerin sıkça görülmesi, boşuna değildir. Daima eleştirildiği, karşılaştırıldığı bir ablanın gölgesinde büyüyen bir delikanlının düşgücünün ürünüdür bunlar.

Kenneth S. Lynn'in çizdiği Hemingway portresi, nefret ettiği ve anlamadığı bir annenin, sevdiği ama saygı duymadığı bir babanın, hem özlem hem deürpertiyle andığı bir çocukluğun, başarı ve alkış toplama isteğinin etkisini yaşamı boyunca hissetmiş, kendine güvensizliği panik derekesine varan bir insanın portresi. Hemingway'in kendisi bu kitabı okuyabilseydi, herhalde Lynn uzunca bir süre yanında "bodyguard" olmaksızın ortalıkta dolaşamazdı! Ama biz, çok acı çekmiş ve çelişkilerini edebiyat

aracılığıyla çözmeye çalışmış ve hem babası, hem de erkek kardeşi gibi intihar eğilimine teslim olana dek cesur ve onurlu bir mücadele vermiş bir insanın öyküsünü hoşgörüyle izliyoruz. Acıklı, ve epeyce de Amerikalı bir öykü, bu. Aynı zamanda da inandırıcı. Çünkü Lynn'in biyografisinde beliren Hemingway, bir zamanlar Scott Fitzgerald'a şunları yazmış olan Hemingway'dir: "Bizler ta başından lanetlenmiş insanlarız, ve ciddi bir biçimde yazabilmek için insanın önce çok acı çekmiş olması gerekiyor. Ama o lanet olası acıyı tattığın zaman onu kullan, ona karşı sahtekarlık yapmaya kalkışma. Bir bilimadamı kadar sadık kal, ona. "

Söz, 23 Kasım 1987

CENNET BAHÇESİ

Hemingway'in ölümünden sonra yayınlanan *Cennet Bahçesi*'nde (Kelebek Yayınları, İstanbul, tarih yok), 1920'lerde İspanya ve Fransa'da yolculuk yapan bir yazar ile karısının öyküsü anlatılır. Yıkıma mahkum bir evlilik, cinsel belirsizlik ve yaratma sürecinin sancıları... Kitabın görünürdeki temaları bunlardır. Yazarın genç ve yarı-çılgın karısı Catherine, bazı eleştirmenlere göre, Hemingway'in yapıtlarındaki kadın karakterlerin en etkileyicisidir. Scott Fitzgerald'ın şizofren karısı Zelda'dan esintiler taşıyan Catherine, gerçekten romanın odak noktasıdır.

Romanda herşey güzel başlar. Parlak bir geleceği olan başarılı bir genç yazar, David Bourne, güzel ve zengin karısı Catherine'le birlikte balayındadır. Görünüşte harika bir çifttirler. David, bir yandan yeni öykü kitabı üzerinde çalışmayı sürdürmektedir. Ama Catherine huzursuzdur, içinde karşı konulmaz bir değişiklik isteği vardır. İşe, önce kendi görünümünü değiştirmekle başlar; saçlarını bir erkek berberinde erkek gibi kısacık kestirir, sonra da boyatır. Ardından, kocasını da aynı şeyi yapmaya ikna eder: "Sen ve ben, bir elmanın iki yarısıyız, artık." Catherine, David'in erkek kardeşi görünümüne bürünmeye çalışmaktadır. Dış görünüşteki değişikliklere, çiftin cinsel yaşamındaki rol değişikliği eşlik eder. Catherine, ısrarla, yatakta da erkek rolünü üstlenmek istemektedir. Bu değişiklikten hiç hoşlanmayan kocasına, başkalarının yanında "onu utandırmayacağına", "kadın gibi" davranacağına söz verir.

Catherine'in, ve tabii Hemingway'in, kafasındaki kadın kalıbı, bellidir. Catherine, kocasına, "Bir kadın istiyorsun, öyle mi?" der, "o halde bunun getirdiği herşeye katlanacaksın. Olaylar, isteri krizleri, yalan yanlış suçlamalar, ikide bir değişen ruh halleri..." Catherine, kadın kimliğinden sıyrılmak ve David'le özdeşleşmek çabasını, kocasıyla aynı kadını sevmeye kadar götürür. Böylece, Catherine'in girişimiyle olay üçlü bir ilişkiye dönüşür. Marita, önce Catherine ile cinsel ilişkiye girmiş olsa bile "gerçek kadın"dır; çünkü kadın rolünden hoşnuttur, onu değiştirmek gibi bir isteği yoktur. Catherine'in hırçınlığına, David'i yazmaktan alıkoymaya çalışmasına, yazdıklarını beğenmemesine karşılık, Marita, David'in her yazdığını beğenir, onun çalışmasının herşeyden önemli olduğunu söyleyerek yazması için uygun psikolojik ortamı yaratmaya çalışır. Catherine, hem kendisini, hem de David'i değişmeye zorlarken, Marita'nın bütün isteği "David'in hoşlandığı gibi bir kadın" olmaktır.

İlk başta salt bir cinsel belirsizlik ya da çifte cinsiyetlilik öyküsüymüş izlenimini veren roman geliştikçe, Catherine'in gerçek duyguları ve onunla birlikte kitabın gerçek teması su yüzüne çıkmaya başlar. David'in, çılgın bir üçlü ilişkinin bütün hengamesi içinde kendisini dış dünyadan soyutlayarak (soyutlayabilerek) yazdığı öyküleri, Catherine, yakarak yokeder. "Merak etme", der David'e "sana bir sürü öykü anlatacak, çoğunu da uyduracağım. Hayatını nasıl kurtardığımı falan." Burada, Hemingway'in, erkeğin kahramanlığının ön plana çıkarıldığı öyküleriyle alay edildiği, açık. Ama daha önemlisi, David'in "öyleyse sen yaz" dediği zaman Catherine'in verdiği yanıt: "Ben yazamam, sadece anlatırım."

Catherine'i onca huzursuz kılan, başka birisinin yaratıcılığının kapanına kısılmış zeki ve yetenekli bir kadının, içten gelen yaratıcı olma dürtüsüdür. Oysa yazmak, yani kültürel yaratıcılık, erkeğe özgü bir alandır. Kadın yalnızca "anlatır"; erkek ise anlatılanı "yazar" ve onu bir kültür ürününe dönüştürür.

Catherine, öyküleri yaktıktan sonra başını alıp gider; David ile Marita mutludurlar. Marita gerçek bir kadın gibi "Senin kadının benim... Ne olursa olsun her zaman. Seni seven, sana sa-

dık kadın" der ve devam eder: "Erkek arkadaşların olsun istiyorum. Birlikte ava çıkar, iskambil oynarsınız. Ama kadın arkadaşa ihtiyacın yok, öyle değil mi?" İşte herşey artık yerli yerindedir, erkek ile kadının dünyası ayrılmıştır; David, kuşkuya yer bırakmayacak şekilde bildiğimiz erkek, Marita da bildiğimiz kadındır. David rahatça çalışmasına geri dönebilir. Kendisini engelleyen kadından ve, alttan alta, aslında o kadını kendisinin engellemekte olduğu duygusunun yarattığı vicdan azabından kurtulmuştur: "Tek yaptığı yazmaktı artık. Yazıyor, birkaç yerini düzeltiyor, sonra yeniden koyuluyordu yazmaya...Yazarak bir şeyleri kanıtladığına emindi."

Evet, David'in yazarak bir şeyleri kanıtladığı kesin. Zaten Catherine, ya da binlerce yıldır milyonlarca kadın, bu yüzden yazamıyorlar. Çünkü yazmak, bir şeyler kanıtlamak, iktidar konusunda bir hak iddia etmek demek. Kadına ayrılmış dünyada ise ne iktidara, ne de bu konuda hak iddialarına yer var. "Kadın yazar" diye garip bir kavramın ortaya çıkma nedeni de, bundan başka bir şey değil. "Kadınlık" ve "yazarlık" birarada düşünülemediği için, tıpkı "hermafrodit" gibi bağrında çelişki taşıyan bir "kadın yazar" kavramı uydurulmak zorunda kalınıyor. Catherine, saçlarını kestirip erkek rolü oynamakla, yaratılıcığına ve zekasına gem vuran bu dünyanın sınırlarından kurtulabileceğini sanmıştı. Bunun çıkar yol olmadığını görünce, yenilgiyi kabullenip yerini "gerçek kadın"a bıraktı. Çünkü kendisini.engelleyenin biyolojik cinsiyeti değil de toplumsal cinsiyeti, yani toplumun ona zorla kabul ettirdiği kadın kimliği olduğunun henüz bilincinde değildi.

Oysa, günün birinde, insanlara cinsiyet kalıplarının dayatılmadığı bir dünyada, yazmak ve kültürel anlamda yaratıcı olmak, tek bir cinsin tekelinde olmayacak. Ve o "Cennet Bahçesi"nde yalnızca Catherine değil, onunla birlikte David/ Hemingway de daha mutlu olacak. Hemingway'in, kafasının ve "erkek" yüreğinin olanca karışıklığına rağmen bu düşten bir şeyler yakalamış olması, o bahçede kendisine bir yer ayrılması için yeterli bir gerekçedir.

Söz, 23 Kasım 1987

CENK HİKAYELERİ

Murathan Mungan, son kitabı *Cenk Hikayeleri*'nde, (Remzi Kitabevi. 1985) kimimizin çocukluğuyla içiçe geçmiş, kimimizinse hiç bilmediği (kültürümüzün garip özelliği de bu değil mi, zaten?) masallarla, fantazilerle, düşlerle ve imajlarla örülmüş altı öykü anlatıyor. Temaları, o hep bildik, insanlık kadar eski "tema çiftleri": Sevda ve zulüm, ölüm ya da ayrılık ve geri dönüş, dostluk ve ihanet, korkaklık ve cesaret... Ama en çok da şiddet. Doğulu hayatımızın yüzeyinin hemen altındaki, hatta çoğu zaman hiç eşelemeye bile gerek kalmadan su yüzüne çıkıveren, çünkü hep içimizde taşıdığımız o kıyıcılık!

Mungan, varolmak ile olmamak arasındaki ince çizgide, kendini ve başkalarını sorguluyor. Bütün öykülerde kendini alttan alta duyuran, neredeyse bir "leitmotiv"e dönüşen izlek, erkek olmanın ya da olamamanın anlamı. Edebiyatımızda bu sorgulamanın böylesine bilinçle yapıldığı başka bir ürün okuduğumu hatırlamıyorum. (Belki de, kadın olmanın anlamı kafamı kurcaladığı için bana daha çarpıcı geliyordur. "Okumak" eylemi, aslında ne kadar öznel ve göreli bir süreç!)

Hayatı yoğun ve derin yaşayan bütün insanlar gibi Mungan da bir "hayat yorgunu": "Bütün büyük düşler beraberinde lanetli serüvenler getiriyordu". Ama hayata yenik düşmüyor; yaşadıklarını başka bir tür söyleme dönüştüren öyküleri ve şiirleri bunun hem tanığı, hem de kanıtı. Sevdanın zulme, kavuşmanın ay-

rılığa, dostluğun ihanete, hükmetmenin köleliğe dönüşmesi gibi, hayat da yazına dönüşüyor ve ona egemen oluyorsunuz.

Kendi kendisiyle konuşmayı/hesaplaşmayı ve uçlarda gezinmeyi seven biriyseniz, *Cenk Hikayeleri* 'ni seveceğinize eminim. Yok eğer "trajedi"den hoşlanmıyorsanız, o zaman da en azından verdiği dil tadı için bu öyküleri okuyun, derim.

2000'e Doğru, Ocak 1987

"BİR KADIN, BİR DÜŞ, BİR OYUN" VE KADININ YÜREK PARALAYAN ÇIĞLIĞI

"Bir Kadın, Bir Düş, Bir Oyun", Asuman Korad'ın yorumuyla Ankara Yeni Sahne'de sergileniyor. İngiliz tiyatro yazarı Alan Aycbourn'un bu oyunu, komik unsurlarla bezeli bir dram olarak tanımlanır; gerçekten de, yer yer izleyiciyi güldürüyor ama, yalnızca yüreği delen burgacı daha derine sokmak üzere.

Oyunun başkişisi Susan, bir evkadınıdır: Sıkıcı, duyarsız, cimri, görevcil din adamı Gerald'ın karısı ve ana-babayla konuşmanın yasaklandığı bir tarikatın mensubu soğuk ve yabancı Rick'in anası. Hayatta bir eş ve anne olmanın ötesinde bir rolü bulunmayan, üstelik bu rolde de çevresince başarısız sayılan bir kadın. Evkadınlarının büyük çoğunluğu gibi Susan da, bütün gün evinin dört duvarı arasında ıvır zıvır işleri yaparak (ama o işlerin tümünün de yapılması gerekir, yoksa "kutsal aile" berhava olur gider) didinir durur ve böylece kendini, yıllarını tüketir. Sonra da bu tükenmişliğin bunalımına düştüğü zaman, tıpkı diğer evkadınları gibi, kocası tarafından işsizlik ve tembellikle suçlanır: "Yeterince işin yok senin, Susan, sana yapacak iş bulmalı." Buradaki kara mizahı acaba kaç tane "koca" anlayabilir?

Susan, orada, Gerald'ın gözü önünde yıllardır dağılıp gitmektedir ama o, farkında bile değildir bunun. Farkında olmaya niyeti de yoktur; çünkü Gerald tarih kitabı yazmaktadır, hayatın ıvır zıvır yanlarıyla ya da fani bedenlerle değil, ölümsüz eserlerle ilgilenmektedir. Böylece Susan giderek daha fazla düşlerine

sığınır. Kendisine düşsel bir aile, düşsel ilişkiler kurar. Bu yaşamdaki düşsel kocası Andy sevecendir, anlayışlıdır, karısını evinin içindeki eşyalardan biri gibi değil, gerçek bir kişi gibi görür; kızı Lucy, gerçek yaşamdaki oğlunun tam karşıtı olarak bütün sırlarını annesiyle paylaşır; erkek kardeşi Tony ise delişmen ama sıcak ve ilgilidir. Zaten bütün ilişkilere, Susan'ın hep peşinde koşup da bir türlü bulamadığı sıcaklık egemendir. Onu bu düşten gerçeğe yöneltmeye çalışan doktora, "siz bana en korkunç kabuslarımda bile yaşamak istemeyeceğim bir yerden söz ediyorsunuz" der. Yaşamı mı, yoksa düşleri mi daha gerçektir Susan'ın, varolan mı, varolabilecek olan mı? Kim bilebilir...

Gerçek yaşamda herkes Susan'ı iyi bir eş ve anne olmadığı için suçlamaktadır, ama o düşlerinde kendisini örnek bir eş ve anne olarak görmez. Tersine, ünlü bir tarihi roman yazarıdır, gazeteler ondan sözederler. Yani ailenin özel alanının dışında kamusal bir yaşamı vardır; evin dört duvarı arasına hapsedilmiş, zihni zorla kötürümleştirilmiş kimliksiz bir kadın değil, bir kişidir. Burada önemli olan Susan'ın kendisine dayatılan eşlik ve annelik rolünde başarılı olamaması değil; çünkü eğer "başarılı" olsaydı da gene kendisini gerçekleştirme olanağından yoksun bulunacak, gene yaşamında bir bölünme ve yoksunluk duyacaktı. Şizofreni, kişinin toplumsal çevresinde kendisini yalnız hissettiği ve üzerindeki baskıları dile getiremeyip içine kapandığı ve düş dünyasına sığındığı zaman görülen bir hastalık. Evinin dört duvarı arasına ve, daha kötüsü, yerleşik değerlerin ve beklentilerin dört duvarı arasına hapsolmuş duyarlı bir kadının yaşadığı kişilik parçalanmasının başka bazı etkenlerle de birleşip tümüyle us yitimine varmasında şaşacak bir şey yok. Çevresi ve ilişkileri üzerinde denetim sahibi olmayan kadın, ancak usdışı bir düzlemde bütünselliğe kavuşabilmektedir.

Gerald'ın yazdığı kitap, Susan'ın yaşadığı özel yaşamın dışına çıkamama, kendisini gerçekleştirememe çelişkisinin somutlaştığı bir simge olur, ve bu yüzden Susan kitabı yakar. "Ben sana ne kötülük yaptım" diye soran Gerald'a, "benimle evlendin" diye cevap verir. Baygın yatan annesiyle ilgilenmek isteyen oğluna "sen anneni boş ver, kitabımı kurtar" diyen Gerald bu ceva-

bı çoktan haketmiştir ama, bence burada önemli olan belirli bir erkek ve onun iyi ya da kötü olması değil, evliliğin Susan için ifade ettiği anlamdır. Nitekim, oyunun sonunda "düşsel koca" Andy'nin de giderek duyarsızlaşması bunun bir göstergesidir. Susan, evlilik içindeki konumunun kişiliğini kötürümleştirmesine isyan etmektedir, ancak mutsuzluğunun kaynağını saptayabilecek bir durumda olmadığından, isyanı kendisini yiyip bitiren bir acıya dönüşmektedir. Oyunun sonunda Susan'ın attığı yürek paralayan çığlık, birçok kadının içinde biriktirip de, dile getiremediği öfkelerin ve acıların çığlığıdır. Ne yazık ki Susan'lar için bu çığlığı atabilmek, parçalanmışlıktan kurtularak bütünlenebilmek, ancak varolan yaşamla bütün bağların koptuğu bir düzlemde mümkün olabilmektedir. Ama bu çığlık, Işık Yenersu'nun oyun gücünün ötesinde, neden kadın izleyiciyi böylesine derinden etkiliyor? Kendi kendimize itiraf etsek de etmesek de, bunun cevabını biliyoruz: Biz de Susan olabilirdik/olabiliriz.

Işık Yenersu Susan'da hiç abartısız, usul usul ama yüreğe işleyen bir oyunculuk sergiliyor. Bence, bu, Susan'ın özel ve ayrıksı bir "vaka" değil de her zaman karşılaşılabilecek bir kadın olduğu gerçeğiyle bütünleşen, onu öne çıkaran bir yorum. Ve Yenersu, her zaman olduğu gibi, bu rolü de inceden inceye işlemiş; olağanüstü doğal yetenek ile zekanın ve bilginin bileşimi olan bir oyunculuk sergiliyor. Doğal yetenek ile bilginin kolay kolay bir araya gelmediği bir ülkede yaşayan bizler için, Yenersu'yu seyretmek gerçek bir tiyatro olayı.

Söz, 17 Aralık 1987

"MEDEA"NIN GÖRÜNMEYEN YÜZÜ: "MEDİHA"

Şinasi Sahnesi'nde sergilenen, Yüksel Pazarkaya'nın *Mediha*'sı, son zamanların moda deyimiyle bir "kadın oyunu" (bu terim de, tıpkı "kadın-yazar" gibi, gülünç; ama insanlığın bir yarısı, diğer yarısını "öteki" ya da "tam insan olmayan" gibi görmeye ve henüz keşfetmeye devam ettikçe böyle dil ve anlam garabetleri de sürecek, herhalde). Mediha, "Neyim var bu dünyada?" sorusuna, "bir tek yaşamım" diye cevap veren milyonlarca kadından biridir. Öyküsünün de öyle değişik bir yanı yoktur. Köyde, zengin amcaoğluyla evlenmek varken, gönlünün sevdiği Hasan'a kaçmış, onunla büyük kentin gecekondularında yoksulluğu paylaşmış, iki çocuk doğurmuş, Hasan Almanya'ya gidince tek başına yaşama savaşı vererek çile doldurmuştur. Sonra Hasan, Mediha'yı Almanya'ya getirtir ve oyun da işte bu noktada başlar. Mediha, farklı yaşam biçimlerinin, farklı toplumsal değerlerin çatışma odağında kendi yazgısının trajedisini yaşamaya koyulur.

Ama bu yazgı, salt Mediha'ya özgü değildir. Oyundaki Kadınlar Korosu, hep bunu vurgular: "Kadının yazısı her yerde kara". Burada koro, Yunan teragadyalarındaki koroyu andırsa bile hem görünüm, hem de dil ve işlev bakımından ondan farklıdır. Artık ortak "toplumsal sağduyu"yu (ki, bu hep erkeğin sağduyusu olagelmiştir) yansıtmaz; kadından yana bir duyarlığı dile getiren kadına özgü bir sestir. Aralarından biri Alman olan, işçi tulumu giymiş bu altı kadın Mediha'ya yardım etmeye, yol göster-

meye çalışırlar, çünkü yeni bir topluma ayak uydurmak bakımından onlardan geri de olsa Mediha'yla paylaştıkları ortak bir kadınlık durumu olduğunun bilincindedirler. Mediha'nın çektiği acılarla birlikte kendi çektikleri acıları hatırlarlar. "Bu dünyada ölümden beter ne var?" Hepsi de bilir bu sorunun yanıtını, "koca dayağı." Çünkü koca dayağı, kadının yalnızca bedenini değil, yüreğini ezer. Ama kadınlar korosu, çekilen ortak acıların bütün deneyimine karşın, Mediha'ya yardım edemez. Henüz, erkeklerin egemen olduğu ilişkilerle baş edecek güçte değildirler; hem yürekleri, hem de usları karışıktır. Böylece Mediha, çatışmalarını kendi yüreğinin bildiğince çözmek zorunda kalacaktır.

Hasan, Almanya'da oturma izni alabilmek için bir Alman kadınla, Claudia ile göstermelik nikah kıydırmak zorundadır. Ama önce, karısını boşaması gerekir, zaten Mediha'yı da bunun için yanına çağırmıştır. Mediha, bambaşka bir toplum, yabancı ilişkiler içinde ne yapacağını bilmez bir halde, giderek eski kişiliğini kaybeder, "donuklaşır". Hasan için bunun nedeni değil, sonuç önemlidir: "Köydeyken ne güzel, ne alımlıydın, n'oldu sana böyle?" "Hep senin istediğini yaptım, herşeyimi sana verdim" der Mediha, "başka ne çarem vardı?" Ve kadınlar korosu yanklanır: "Çare, çaresizliğimiz". Erkek, kadından tüm sevgisini, tüm benliğini ister, aldığı zaman da "artık kişiliği kalmadı" diye onu beğenmez. Çünkü kadında, sevdiği şeyi öldürmüştür. Şimdi Hasan, farklı olan kadını, Claudia'yı istemektedir. Bir parçası olmaya çalıştığı dünyada artık Mediha'ya yer yoktur; Mediha, "neon lambalarının yanında fitilsiz kandil" gibi gözükmektedir. Bu noktada, Hasan'ın vicdanı azıcık sızlasa da hemen "erkek adamlık" ideolojisi ve yavan pragmatizm ("hayat sana uymazsa, sen ona uyacaksın, aslanım") imdadına yetişir. Şunun şurasında, Hasan'ın da herkes gibi "çağ atlama"ya hakkı yok mudur? Hem üstelik gönlü Claudia'yı sevmiştir. Kadınlar korosu, hemen lâfa karışır: "Erkeğinki gönül de, kadınınki bataklık mı?" Ama bu gerçeği haykırmaktan başka, yapabilecekleri bir şey yoktur.

Yabancısı olduğu bir toplumda, nedenini anlamadığı felaketler altında ezilen Mediha, koca dayağına, ırza geçilmeye, horlanmaya karşı onurunu korumaya çabalar. Bu çaba içinde, gele-

nekten başka dayanağı yoktur. Başına gelen bütün felaketlerin sorumlusu olarak kendi başkaldırısını görür: "Ana-baba kargışı hep bunlar, onlara kulak verseydim, böyle mi olurdu?" Sonunda yılar ve nikahından vazgeçer. Ama Hasan'ın istekleri bitmez, elinden oğullarını da alıp onu bu dünyada herşeyden yoksun bırakmaya çalışır. Mediha'nın Hasan'la aynı düzlemde mücadele edecek gücü yoktur ama, elindeki tek silahla direnmeyi sürdürür: Oğullarını öldürür; artık kimse onları Mediha'dan ayıramaz!

Euripides'in ünlü tragedyası *Medea* da böyle bir edimle başlar. Argonotların kralı Jason'un karısı *Medea*, kocasının Korent kralı Kreon'un kızına aşık olup kendisini bırakması üzerine Kreon'u, kızını ve kendi iki oğlunu öldürür. Böylece batı kültüründe, lanetli "evlat katili" kadının simgesi haline gelir. Yüksel Pazarkaya, Mediha'da Euripides'in tragedyasına anıştırma yaparken, *Medea*'yı evlat katilliğine götüren nedenleri, yani hiç üzerinde durulmayan, görülmeyen yönü araştırıyor gibi. Bu, Batı'da özellikle feminist edebiyat eleştirisinin etkisinin artmasıyla hız kazanan bir eğilim. Feminist edebiyat eleştirisi, Batı kültür ve edebiyatındaki yerleşik (ve dolayısıyla erkeğin bakışaçısını yansıtan) değerleri, kalıpları sorguluyor, işin "öteki" yüzüne dikkat çekiyor. (Örneğin *Jane Eyre*'deki Rochester'in eski karısı olan tavanarasındaki "deli kadın"ı hepimiz, Jane'in mutluluğunu engelleyen müziç bir yaratık olarak görürüz de, onun neden çıldırdığını, ya da sahiden çıldırmış olup olmadığını düşünmeyiz. Oysa farklı bir bakışaçısı, farklı bir okumaya yol açıyor.) Yüksel Pazarkaya da böyle bir sorgulama içinde, Medea'nın görünmeyen yüzünü, kadının yüreğinin ve yazgısının derinliklerini araştırıyor. Böylece modern olanla, klasik ve antik olan arasında, evrensel olanla yöresel olan arasında da bir bağ kurulmuş oluyor.

Raik Alnıaçık'ın yönettiği oyunun sahne düzenlemesi gerçekten başarılı; yalın ama çok kullanışlı dekor ve ışık kullanımı, oyuna çok şey katıyor. Kadınların üzerinde devindiği, balçık izlenimi veren kaygan zemin, bu dünyada kadın olmanın ne zor bir şey olduğunu, bir de görsel olarak vurguluyor. Mediha'da Serap Sağlar, Hasan'da Rüştü Asyalı, özellikle de "tercüman"da

Mehmet Atay başarılı kompozisyonlar çiziyorlar. Ama galiba en etkileyicisi Kadınlar Korosu; oyun biterken kulaklarımızda onların sözleri çınlıyor: "Babalarımıza, ağabeylerimize, kocalarımıza benzemeyen bir adam nerede?" Hani, nerede?

İkibine Doğru, 20 Mart 1989

SAVAŞI MAHKUM EDEN BİR OYUN: TROYALI KADINLAR

Devlet Tiyatrolarında ilk kez Euripides'in bir oyunu sahneleniyor: *Troyalı Kadınlar*. Üç büyük tragedya ustasının en genci olan Euripides (diğer ikisi Aeskilos ve Sofokles'tir), eski mitolojik değerleri reddetmesiyle, geleneksel malzemeyi "geleneksel olmayan" bir biçimde kullanmasıyla, onu tersine çevirmesiyle tanınır. Onun yenilikçi yöntemleri (bunda Euripides'in, aristokrasiden yana değil de, Atina demokrasisinden yana olmasının herhalde payı vardır), ortaya ilginç ve düşündürücü oyunların çıkmasına yol açmıştır. Ancak çoğu eleştirmen, Euripides'in oyunlarında temel bir uyumsuzluğun varlığına dikkat çeker ve bunların; çarpıcı sahneleri olan, seyircide derin bir acıma duygusu uyandıran ve kişilerinin psikolojik durumunu yetkin bir biçimde aktarabilen oyunlar olmakla birlikte, bir bütün olarak, doyurucu olmadıklarını belirtir.

Nitekim *Troyalı Kadınlar*, alışılmış ölçülerle mükemmel bir oyun olmaktan uzaktır. Pek bir kurgusu, iç devinimi ve değişkenliği olmaksızın, yoğun bir dramatik durumu yansıtır. Dramdaki tek devinim, insan yaşamının bütün bildik umutlarının birer birer yokolmasıdır. Troyalılar, Paris'in güzel Helena'yı kaçırmasının öcünü almak için savaşan Yunanlılara yenik düşmüş, erkeklerin tümü öldürülmüştür; kadınlar ise kentin surları önünde köle olarak Yunanistan'a götürülmeyi beklemektedirler. Sahneler, birbiri ardınca gelen felaketler ve acılarla doludur. Önce,

Troya kraliçesi Hekabe'nin kızı Kassandra, Agamemnon'un cariyesi olmak üzere götürülür; sonra gelini Andromakhe Neoptolamus'un kölesi yapılır. Andromakhe'nin biricik tesellisi, oğlu Astyanax ise, Yunanlılar tarafından surlardan aşağı atılarak öldürülür. *Troyalı Kadınlar*, trajedi sanatının sınırlarını aştığı, gereğinden fazla ıstırap yüklü olduğu için eleştirilmiştir. Gerçekten de oyundan büyük bir ıstırap duygusu yayılır. Euripides, savaşın bütün acılarını ve yıkımını yaşamış kadınların ağzından yansıtır, bunu. İlginç olan, Euripides'in bir Yunanlı, yani zafer kazanmış taraftan olduğu halde, olayın "öteki yüzü"nü görebilmesi, yenik düşmüşlerin acılarını dile getirmesidir. Bu anlamda oyun, bir sanat yapıtının ötesine geçerek bir tür "kehanet" ya da tanıklık halini alır. Mesajını iletmek isteyen "kahin" içinse, sanatın olağan yollarının dışına çıkmak mübahtır. Euripides, savaşın yenik düşenler kadar zafer kazananlar için de felaket getirdiğini anlatır. Evet, Yunanlıların zaferi hem acımasız ve barbarca bir zaferdir, hem de boştur. Troya'nın dostu deniz tanrısı Poseidon, "kentleri yağmalayan, tapınakları ve ölüler için kutsal olan gömütleri yakıp yıkanlar, yalnızca kendi sonlarını hazırlarlar" der. Nitekim tanrıça Athena, dönüş yolunda, mağrur Yunanlıların gemilerini yokedecektir. Oyunda, muzaffer Yunanlıların kurbanlarına karşı acımasızlıklarını izleriz; ama kendileri de yarının kurbanlarıdır.

Yönetmen Yücel Erten, Euripides'in mesajını öne çıkaran bir yorumla sahnelemiş *Troyalı Kadınlar*'ı; sahne düzenlemesi, bu mesajın evrensel ve bugün de geçerli içeriğini alabildiğine vurguluyor. Yücel Erten, *Troyalı Kadınlar*'ın Anadolulu bir oyun olduğu kanısında; "[Euripides'in] dili sanki Helen topraklarında söylerken, yüreği Anadolu'da atıyor" diyor. Oyundaki kadınlar da giysileriyle, türküleriyle, ağıtlarıyla bunu yansıtıyorlar. En başarılı sahneler de, Yunan tragedya söyleminden yumuşak bir biçimde Anadolu duyarlığına geçişin sağlandığı, böylesi sahneler. Oyuncuların genellikle tek düze ve (Andromakhe'yi oynayan Nurşim Demir dışında) çoğunlukla "tiz perdeden" bir oyunculuk sergiliyor olmaları, zaten fazla bir devinim ve değişkenlik içermeyen trajediyi biraz zor seyredilir hale getiriyor.

Yücel Erten, son yıllarda yönettiği diğer oyunların da ortaya koyduğu gibi, kadın sorununa duyarlı bir yönetmen. Oyunun sonuna eklediği küçük ama simgesel bir ayrıntı, bu duyarlılığın bir diğer yansıması. Troyalı kadınlardan biri, oyun boyunca gebedir (bu da yönetmenin bir diğer buluşu); ve birbiri ardısıra gelen dayanılmaz felaketlere göğüs geren kadınlar, artık Yunanistan'da köleliğe doğru son yolculuklarına çıkarken, bu gebe kadın Astyanax'ın bebek arabasını da gemiye götürür. Çünkü hayat devam etmektedir ve kadınlar hayatın en gösterişsiz ama en ağır ve çileli yüklerini taşımak, hayatı yeniden üretmek zorundadırlar. Onlar bu yükleri taşımasalar, erkeklerin "kahraman" olmaya vakitleri ve güçleri yeter miydi dersiniz? Üstelik, "kahramanlık"ın öteki yüzü, Euripides'in gösterdiği gibi, barbarlıktan başka bir şey değilken!

Troyalı Kadınlar kan, gözyaşı ve acıyla yoğrulmuş bir "zafer"in boşluğunu göstererek, bugün de bizleri savaşa ve onun getirdiği sonuçlara karşı uyarıyor. Bu uyarıya hala ihtiyacımız var, çünkü dünyanın dört bir yanında *"Troyalı Kadınlar"* ağlamaya devam ediyorlar.

İkibine Doğru, 24 Nisan 1988

SEVGİ YALNIZCA SEÇİLMİŞLERİN Mİ HAKKI?

Son aylarda üzerinde en fazla tartışılan Türk filmlerinin başında, herhalde *Bir Yudum Sevgi* geliyor. Antalya Film Festivalinde ödül kazanmasının yol açtığı çeşitli yankılar dışında özellikle bir "kadın filmi" olarak ilgi gördü ve belki de filmin tam anlamıyla amaçlamadığı çıkarsamalara neden oldu. Filmi görmek için çok hevesli davranmamda, dergilere yansıyan bu görüş ve tartışmaların payı büyüktü. Dolayısıyla, bu yazı bir sinema eleştirisi olma iddiasında değil. Yalnızca *Bir Yudum Sevgi*'nin bende uyandırdığı bazı düşünceleri aktarmak istiyorum.

Film, İstanbul'un gecekondu semtlerinden birinde yaşayan 4 çocuklu, kanlı-canlı, güzel, akıllı ama "hayırsız" kocalı (burada kocanın "hayırsızlığının" eve ekmek getirememesinden çok, iktidarsızlık boyutu üzerinde odaklaşmış olduğunu baştan belirteyim) Aygül ile boylu poslu, yakışıklı, konu komşuya bedava mal dağıtacak kadar eli açık ve iyi yürekli, aynı zamanda da herkese söz geçirebilen "Türk erkeği" Cemal arasında yeşerip, kadının konumunun değişmesiyle gelişme ola nağı bulan aşkı anlatıyor. Bu aşk öyküsünün fonunda, renkli ve sıcak bir anlatımla, gözlem derinliğiyle çizilmiş gecekondu yaşamı var. Bu yaşama elle tutulur bir gerçeklik kazandıran ayrıntılar düşündürücü, ve film sonuna dek rahatça izleniyor. Gözümüzün önünde canlanan dünya, bütünüyle "erkek" değerlerinin egemen olduğu bir dünyadır. Günlük yaşama ilişkin en küçük ayrıntılarda bile kendini gösteren bu olgu, kuşkusuz iyi bildiğimiz varolan duru-

mun yansımasıdır; ama bunun filmde yer yer çarpıcı ve renkli bir biçimde vurgulanıyor olması, hepimizin veri kabul edip üzerinde durmadığı noktalar hakkında düşünmemize ya da en azından gülmemize (ama buruk bir yürekle!) yol açıyor. Bence bu, filmin olumlu yanlarından biri. Bir diğeri ise, kadının (burada Aygül'ün) edilgin değil de etkin bir varlık olarak belirmesi, kendi yaşamıyla ilgili kararları kendisinin almaya cesaret etmesi ve bu cesaretin karşılığını da görmesidir. Hale Soygazi'nin tanımlamasıyla Aygül, "haklarını arayan ve acılı süreçler geçirerek bu haklarını savunan bir kadındır." (*Video-Sinema*, Kasım 1984) bu yüzden de, bir klişe olmanın ötesine pek geçemeyen erkek kahramanın aksine, filmin esas yükünü taşıyan etkileyici bir karakterdir.

Ne var ki, her iki kahramanın eşleri son derece silik ve adeta karikatür derecesinde gülünç tipler olunca Aygül'ün eylemi de zayıflamış, hatta anlamını bile değiştirmiş oluyor. Bu tiplerin birer komik unsur olmaktan ileri gidememesi filmin, onlar aracılığıyla hızlı toplumsal değişmenin yol açtığı acıları, köyden kente göçün doğurduğu psiko-sosyal sonuçları irdeleme fırsatını elden kaçırmasına neden olduğu gibi, Aygül'ün ediminin kalıplar içine sıkışması, hatta bu kalıpları doğrulaması sonucunu getirebiliyor. Kentteki yaşama ayak uydurma potansiyelinden yoksun olanların, gerekli uyumu sağlayabilmiş olanlarca (bunlar güçlü, seçilmiş kişilerdir) bir kenara fırlatılıp atılmaları bu durumda hem kolay, hem de "meşru" oluyor.

Kadın ve erkek kahramanın bu daha geri, komik tiplerle herhangi bir alışverişinin olmaması, aralarındaki ilişkileri düzeltmeye ya da dönüştürmeye çalışmamaları, seyircinin gözünde, çok doğaldır. Nitekim onlar da böyle bir çabaya hiç girişmeksizin, kendilerini ve eşleriyle olan ilişkilerini sorgulamak için hiçbir dürtü duymaksızın kendi yollarında ilerleyeceklerdir. Burada ister istemez insanın aklına onların, kendini sınıfından koparmış, "sıfırdan başlamış" adamdan bir farkları olup olmadığı sorusu takılıyor. Atilla Dorsay'ın deyişiyle Aygül, ya da "çalışan, ekonomik bağımsızlığına kavuşan bir kadın, elbette 'hayırsız' bir kocayı terkederek yeni bir yaşam kurmaya, önce bedeniyle son-

ra da kafasıyla anlaştığı bir erkeği yaşamına katmaya hak kazanacaktır." Doğru! Ne var ki, o "hayırsız" kocaya daha yakından baktığımızda işin bir de başka yönü olduğunu görüyoruz. Cuma, karısının hareketlerine karışmayan (Aygül'ün fabrikaya girme kararına ses çıkarmadığı zaman karısı bile ona hakaret edecektir), sessiz sedasız, boynu eğik, bir türlü ayakta durmayı beceremediği kentte ufak tefek üç kağıtları bile yüzüne gözüne bulaştıran ama karısını seven ve onu yitirmemek için gene de çaba harcayıp bir yerlere tutunmaya çalışan bir insandır. Ama bu niteliğiyle mahallenin alay konusu olan Cuma "erkek" sıfatına layık değildir ve erkekler dünyasında bundan daha büyük bir suç, daha gülünç bir durum olamaz. Böyle bir kocayı terketmek de herhangi bir kalıbın kırılması filan değil, meşru bir haktır. Aynı şekilde, çirkin, cahil, "kadınlık"tan nasibini almamış Nezaket de, insana erkek dediğin böyle olur dedirten o aslanlar gibi Cemal'in hayatını hep karartmaya devam edecek değildi ya! "Erkek adam"a yaraşan, ona lâyık kadın değil midir? Davul bile dengi dengine çalmaz mı?

Bu durumda seyircinin filmden aldığı mesaj, varolan ilişkilerin, yerleşik kurumların ve ideolojinin sorgulanması, ya da en azından bunlara ilişkin bir huzursuzluk hissedilmesi olmuyor. Tersine seyirci, özellikle de erkek seyirci, hak yerini buldu duygusunun huzuru içinde ve kendisi gibi "erkek adam"a lâyık kadına günün birinde kendisinin de sahip olacağı düşünü yeniden üretmiş olarak çıkıyor sinemadan. Filmin vardığı nokta, ne yazık ki, o kadar iyi sergilediği erkekler dünyasının değerlerinin olumlanması oluyor.

Bir Yudum Sevgi, bazı eleştirmenlerce "sevgi"nin savunulmasının filmi olarak yorumlandı (Rekin Teksoy, *Gösteri*, 22, Kasım 1984). Filme haksızlık etmek istemiyorum, bir tek film elbette birçok soruya birden cevap veremez. Ama gene de sormaktan kendimi alamıyorum: Sevgi -ve mutluluk- yalnızca güçlü, güzel, akıllı olanların, seçilmişlerin mi hakkıdır? Bu dünyada öyledir diyeceksiniz, ve haklı da olacaksınız. Ancak özellikle kadının ezilmişliğini ve üzerindeki baskıyı kırarak özgürlüğe ulaşmasını hareket noktası olarak alan bir bakışaçısının bu verili

durumun ötesine geçmesi, varolan baskıcı ilişkiyi tersine çevirmek yerine onu sorgulaması ve dönüştürme yollarını araması gerekmez mi? Ne var ki, izlediğim kadarıyla şu anda Türk sinemasında (yalnızca orada mı?) işlenmekte olan, birinci kısır bakışaçısı. A. Dorsay'ın özetleyici ifadesiyle, eski cinsel nesne "kadın"ın yerine, yeni cinsel nesne "erkek"in konması gerçekten bir ilerleme midir? Düşgücümüz ve perspektifimiz ne kadar sınırlı! Tıpkı Dante'nin, dehşetiyle kanımızı donduran cehenneminin aksine cenneti doğru dürüst canlandıramaması gibi (din kitaplarında da öyle değil midir? Cennet yalnızca üç-beş huri ile birkaç ırmaktan ibaret pek de etkileyici olmayan bir yerken cehennemin ateşlerinin bedenimizi sardığını ürpererek duyumsar, hayatımız boyunca bu korkuyu içimizde taşırız), bizler de kadın ile erkek arasında, bugünkü değerlerin ve kavramların geçersiz kılındığı yeni ilişkilerin egemen olduğu bir dünyayı düşleyemiyoruz bile. Cenneti bilmediğimizden olacak, dönüp dolaşıp geldiğimiz yer, gene hep aynı cehennem oluyor!

Saçak, Mart 1985

KADININ ADI YOK, ERKEĞİN KORKUSU VAR

12 Eylül sonrasında, en azından benim tanık olduğum en gergin, atışmalı ve deyim yerindeyse "militan" ortam *Kadının Adı Yok*'un Ankara'daki gala gösteriminden (21 Mart 1988, Kızılırmak Sineması) sonra yaşandı. Çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu seyirciler, Hale Soygazi'ye soru sorarken, "ders vermek"te birbirleriyle yarıştılar. Tümünün de vermek istediği "ders", filmin "azınlık kesim"den gelen "özel" bir kadını anlattığı dolayısıyla, "Türkiye'deki kadın"ı temsil edemeyeceği ve Soygazi'nin de -adı konmasa bile- "ilerici" bir sanatçı olarak böyle bir rolü canlandırmaktan hicap duyması gerektiğiydi. Ama Soygazi, hem rolünden, hem de üstelik rol gereği soyunmuş olmaktan utanmadığını ifade ederek, -tüh, tüh, tüh- herkesin hayallerini yıktı. Bunun üzerine bir "delikanlı otorite", sazı eline alıp "biiir, ikiii" diye başlayan bir "altyapı-üstyapı" nutkuna girişti ama "üüüç"e varmadan, Mahmut Tali Öngören toplantıyı sona erdirdi. Böylece gala, cılız alkışlar ve yuh sesleri içinde bitmiş oldu.

Kadının Adı Yok filmine, sinema eleştirmenleri de tepki gösterdiler. İçeriğe yönelik eleştirilerin büyük ölçüde "ideolojik" olduğunu düşünüyorum. *Cumhuriyet*'te Atilla Dorsay, özellikle kadın kahramanın cinsel davranış kalıbından yola çıkarak, filmin bir "feminist manifesto" olduğunu yazdı. *2000'e Doğru*'da daha önce Ali Hakan ise "kadın sorunlarını anlatmadığı"nı ve

kadın hareketini yıpratacak mesajlar verdiğini öne sürdü. Filmin "feminist bir manifesto" olduğu yargısına katılmak mümkün değil. Karşımızda, erkekler dünyasında varolmaya çalışan ama bunu o dünyanın değerlerini, katılığını ve başarı hırsını benimseyerek yapan bir kadın var (bu özellik, aslında, kitapta çok daha belirgindi; filmde biraz yumuşatılmış). Erkek toplumunda "erkek gibi kadın" olarak var olmak her zaman tolere edilen bir şeydir, çünkü o dünya açısından bir tehdit oluşturmaz. Zor ve aykırı olan, bu toplumda "kadın gibi kadın" olarak var olmaktır ve feminizm de bunu önerir. Eğer bu filmde bir feminist aranacaksa -suçlu, ayağa kalk- bu, "aldatılmış eş" Sevil'den başkası değil. Çünkü Sevil geleneksel olarak yapıldığı gibi "öteki kadın"ı suçlama yoluna gitmiyor. Dahası, Işık'la bir duygudaşlık ve dayanışma kuruyor. Yani Sevil, yerleşik bir davranış kalıbını kırıyor ve bu, seyirciye çok aykırı geldiği için, Sevil'in Işık'ı sevdiğini söylediği sahnede tedirgin bir biçimde gülerek tepki veriyorlar. Evet, Işık, Soygazi'nin gala gecesi söylediği gibi "bilinçli bir kadın değil"; kendisine empoze edilmiş rol kalıplarından el yordamıyla kurtulmaya çalışan, "soran, araştıran, huzursuz bir kadın." (Hale Soygazi bu sözleri söylediğinde, bizimle aynı sırada oturan bir bay, otomatik olarak "Yani hasta bir kadın" tepkisini verdi!) Film, bu açıdan herhangi bir seçenek önermiyor.

Peki, *Kadının Adı Yok*, feminist çözümler önermiyorsa, kadınların sorunlarını da mı anlatmıyor? Bence, pekala anlatıyor. Ali Hakan, filmin "çok özel yaşam biçimleri önerdiği" için kadın sorunlarını anlatamayacağı görüşünde. Gala gecesi (ve daha önce Soygazi'nin söyleşi toplantısında) vurgulanan da hep, filmin kadın kahramanının, "azınlık kesimi"e mensup "özel" bir kadın olduğu için Türkiye'deki kadını yansıtamayacağı fikriydi. Türkiye'deki "kadın"ın nasıl bir "şey" olduğunu bilmiyorum; çünkü dünyada olduğu gibi Türkiye'de de farklı sınıf, statü ve konumda tek tek kadınlar var. Ama bu tek tek kadınlar, farklı deneyimler yaşadıkları gibi, aynı zamanda sırf cinsiyetlerinden dolayı ortak bir deneyimi de paylaşıyorlar. Bu anlamda, Işık'ın, yani tek bir kadının yaşadıkları birçok yönden, kadınların tümü-

nün paylaştığı deneyimleri yansıtabiliyor. Işık, birçok genç kız gibi baba korkusu ve baskısı çekmiş, evlilik öncesi nahoş ilişkiler yaşamış, evlilikte mutsuz olmuş, kürtaj deneyimi geçirmiş, evlilik dışı ilişki kurdu diye işten atılmış, ev sahibinin hakaretine maruz kalmış bir kadın. Bunlarda hiç de öyle "özel" olan bir taraf yok. Üstelik "azınlık bir kesim"e ait olduğu da söylenemez. Tersine ülkemizde sayıları giderek artan kentli -eğitim görmüş- meslek sahibi küçük burjuva kadınlarından biri. İnsanlar, taraf oldukları toplumsal ilişkilerin bir toplamı olduklarına göre, tek bir kadının kadınlık serüveni de pekâlâ, ortak insanlık deneyiminin bir parçasıdır ve hiç de "özel" değildir (nedense, içsel tepkiler söz konusu olunca tarihsel materyalizm kimsenin aklına gelmiyor!).

Öyleyse, Işık'ın deneyiminin "özel", "marjinal", dolayısıyla geçerli olmayan bir şey olduğunu kanıtlamak için, neden bunca çaba harcanıyor? Ve gene neden, erkekler, kadın bedeninin pornografik malzeme olarak kullanılmasına içten bir tepki göstermezken, bu filmde kadının doğal çıplaklığına ve kadın bedeninin özellikle gizlenmesi gereken bir şey olmadığının ima edilmesine bu kadar kızıyorlar? Çünkü, "azınlık", "özel" vb. diye haykırsalar da Işık'ın, her gün çevrelerinde görmeleri çok muhtemel kadınlardan biri olduğunu biliyorlar. Onu, bu delikanlıların eşleri, sevgilileri, arkadaşları ve kız kardeşleri olan diğer küçük burjuva kadınlarından ayıran, yalnızca, Işık'ın alışılmış rol kalıplarına boyun eğmemesi ve giderek bunları yıkma arayışı içine girmesi. Filmde bu gerçek açık değil mi? Işık, eski okul arkadaşlarıyla aynı sosyal sınıfı, çevreyi, geçmişi paylaşıyor; ama onlardan farklılaşma yolunda. İşte erkek seyircinin endişesi, en derin içsel korkuları bu noktada ortaya çıkıyor. Işık, diğer kadın arkadaşlarının izlediği yolu benimseseydi, yani alışılmış bir küçük burjuva kadını olsaydı -sınıfı ve konumu gene aynı olduğu halde- böylesine içten gelen, heyecanlı tepkilerin hedefi olmayacaktı. Oysa o, nedeni filmden pek anlaşılmasa da farklı bir yol izliyor. Kendini ve yaşamını değiştirme isteği duyuyor; üstelik bu isteği başkalarının duyabileceği kadar yüksek sesle söylüyor. Onun bu isteğine ve bu yolda somut adımlar atmasına

karşı tepki duyanlar, darılmasınlar ama Hülya Koçyiğit'ten pek farklı düşünmüyorlar: "Bu benim benimseyeceğim bir hikaye değildir. Türk toplumunun temeli, aile yapısıdır. Bizi, Türk toplumunu aile yapısı ayakta tutar. Bizim aile yaşantımızı zedeleyen, yıkmayı amaçlayan bu tip yayınlara ve filmlere kesinlikle karşıyım." (*Tercüman*'dan aktaran *Nokta*, 27 Mart 1988)

İkibine Doğru, 27 Mart 1988

YANARAK AYDINLATAN İLKLERDEN BİRİ: AFİFE JALE

Nezihe Araz'ın yazıp Kenan Işık'ın yönettiği *Afife Jale* adlı oyun 12 Ocak'ta Küçük Tiyatro'da sergilenmeye başladı. Bu arada ilk Müslüman-Türk kadın tiyatro sanatçısı Afife Jale'nin bir büstü de Küçük Tiyatro'da açıldı. İlk Türk kadın tiyatro sanatçısı olarak genellikle Bedia Muvahhit'in bilindiği bir ortamda, Cumhuriyet öncesinde sahneye çıkmak için mücadele veren ve mücadelesiyle başkalarına yoluaçan ilklerden biri olan Afife Jale'nin hatırlanması ve tanıtılması, Türk tiyatrosu açısından bir vefa borcunun yerine getirilmesi anlamını da taşıyor.

"Afife Diye Bir Kız"

Oyunun yazarı Nezihe Araz, kayıtlarda "Afife diye bir kız geldi" şeklinde geçen Afife Jale'nin yaşamını araştırırken büyük zorluklarla karşılaştığını söylüyor. Çünkü bu ilk kadın tiyatro sanatçımız hakkında ne doğru dürüst belge var, ne de kayıtlara geçmiş bilgi. Afife Jale'nin ablası bile pek yardımcı olamıyor bu konuda, hatırlamıyor: "Önemli biri olduğunu hiç düşünmemiştim..." Nezihe Araz'ın en önemli bilgi kaynağı, Afife'nin yakınlarından olan ve televizyondaki bir bilgi yarışması programında "ilk Türk kadın tiyatro sanatçısı kimdir?" sorusuna verilen "Bedia Muvahhit" cevabının doğru sayılmasına çok üzülen eski bir "dost" olmuş. Aynı sıralarda, Nezihe Araz da gazetesinde Afife

Jale'yi tanıyanların kendisine başvurmalarını isteyen bir yazı yayınlamış. İşte bu kişi o yazıyı görünce Araz'a ayrıntılı bilgi içeren bir mektup yazmış ve bu mektup, yazar için bir anahtar görevi görmüş.

Nezihe Araz, Afife Jale'nin yaşamını günışığına çıkarabilmek için onu tanıyanlarla konuşmuş, dönemin gazete ve dergilerini karıştırmış. Böylece Afife Jale adı, gömüldüğü karanlıktan kurtulmuş. Varlıklı bir aileden gelen Afife'nin yaşamı başkaldırı, mücadele, tutuklamalar, zaptiye korkusu, aşağılanmalar ve horlanmalarla dolu. Nezihe Araz, "sırf kadın olduğu için bunca hırpalanmış bir yaşam..." diyor. Tiyatro sevdasına yakalanmış bu ince kadın, belki de tiyatro sayesinde isimsizlikten, kimliksizlikten kurtulup sonsuzluğa kalmak istiyordu. İçinde bulunduğu koşullarda imkânsızı istemekle eşdeğer olan bu özlem, onun hayatına maloldu. Ailesi tarafından reddedildi, toplum tarafından aşağılandı, başkaldırının ve cesaretin bedelini ağır ödedi. 1941'de Bakırköy Akıl Hastanesinde öldüğü zaman, cenazesinde "cemaatten beş kişi", bir de kimliği belirsiz bir adam vardı, yalnızca.

Ne ki Afife'nin yaşamı ve başkaldırısı boşa gitmiş değil. Onun açtığı yolda yürüyen kadın tiyatro sanatçılarımız bugün yeteneklerini ve kişiliklerini kanıtlıyorlar, bizler de onları alkışlıyoruz. Nezihe Araz'ın dediği gibi, "eğer o yolu açmamış olsaydı, ardından gelen kadın sanatçılar aynı çileli yoldan geçmek zorunda kalacaklardı." Her yolu açan, aydınlatan ve aydınlatırken kendisi yanan bir "ilk" yok mudur? Afife Jale işte onlardan biriydi.

Yönetmen Kenan Işık, "onun cesaretine ve tiyatro sevgisine lâyık bir oyun yapmaya çalıştık" diyor. Küçük Tiyatro'da başlayan Afife Jale oyununu, tiyatroyu seven herkes görmeli. Ama en fazla, 1920'lerde sırf sahneye çıktığı için bir kadına "fahişe" damgası vurarak koğuşturan zaptiyelerin bugünkü halefleri, "mazur yasası"yla donanmış resmi ya da gayrı resmi "ahlâk zabıtaları" görmeli.

Söz, 16 Ocak 1988

ERENDİZ ATASÜ:
"KENDİME AİT BİR MASAM BİLE YOK "

Erendiz Atasü, ilk kez *Kadınlar da Vardır* adlı öykü kitabıyla adını duyurdu. Daha sonra 1985'de *Lanetliler*'i yayınladı. Ben kendi payıma *Lanetliler*'i daha çok sevdim; oradaki öykülerde, o sıralar teorik olarak ilgilenmekte olduğum pek çok konuyla teoriden filan anlanmış, ete-kemiğe bürünmüş, yaşam deneyimlerinde somutlaşmış biçimlerde yeniden karşılaşmıştım. Karşımda, olumlu ve olumsuz yanlarıyla, okudukça içine girdiğim bir kadınlar dünyası vardı. Erendiz Atasü bu dünyayı, eleştiriyi ve sağduyuyu elden bırakmaksızın ama kendisinin de kadın olduğunu, dolayısıyla "yansız" olamayacağını hissettirerek kuruyordu. Erendiz'le iyi arkadaş olabileceğimizi öykülerinden sezmiştim; nitekim öyle oldu. Okur-yazar ilişkisi, bazan böyle hoş sürprizler hazırlıyor.

Erendiz Atasü, Eczacılık Fakültesi'nde öğretim üyesi ve 11-12 yıldır öykü yazıyor. İlk öyküsü *Sanat-Edebiyat 81*'de yayınlandı. *Kadınlar da Vardır* ile 1982 Akademi Kitabevi ödülünü kazandı. Bugünlerde ise, yeni kitabı üzerindeki çalışmalarını henüz bitirmiş durumda: *Dullara Yas Yakışır*. Sekiz kısa öykünün yer aldığı bu kitabı Atasü üç bölüme ayırmış: Aşka dair, yalnızlığa dair, kadınlara dair. "Aslında, 'kadınlara dair' olan bölümü ikiye ayırıp yarısını bir tarafa, yarısını diğer tarafa koyabilirdim" diyor, "veya her tarafı yalnızlığa ait de olabilirdi..."

Erendiz'le "yazma" olgusu üzerine konuşuyoruz. Gülerek so-

ruyorum, "kendine ait bir odan var mı?" "Ne odası, kendime ait bir masam bile yok" diye cevap veriyor. "O yüzden, genellikle pastanelerde yazıyorum, ya da Mülkiyeliler Birliği'nde, bazen Galeri Nev'de." Aslında ben Erendiz'i yaz akşamüstleri Kilim Pastanesinin önündeki masalardan birine oturmuş, bazen yazar bazen de okurken gördüğümde hep kıskanmışımdır. İnsanın aklına ister istemez ilk gençliğinde okuyup da etkilendiği kitaplar, Paris kahveleri, kahveleri mekan edinen yazarlar, vb. geliyor. Ama tabii ne Ankara Paris, ne bizim pastaneler Montmartre'ın nostaljik kahveleri, ne de Erendiz bir "erkek-yazar"! Ve kendisine ait bir odasının olmaması ama bütün sorumluluğunu üstlendiği bir ailesinin olması, üstelik de geçinmek için hocalık yapmak zorunda bulunması, onun yazmasının önüne dikilen engeller. O da, biraz işten biraz evden zaman çalarak ve Mülkiyeliler ile Galeri Nev'in fazla kalabalık olmadığı zamanları kollayarak, herşeye rağmen yazıyor.

Yazdıkça da deneyim kazanıyor ve tabii profesyonelleşiyor. "Öyle ama, ilk yazma yıllarının zevki de giderek azalıyor. O, ilk birikimin taşması gibi, bir tür deşarj gibi oluyordu, şimdi ise oturup sözcüklerle oynamaya başladım. Aradan zaman geçince insan eski yazdıklarını beğenmiyor, beğenmemeye başlayınca da yaptığı işten eskisi kadar zevk almıyor."

-"Metin, kişinin kendisinden ayrı bir şey oluyor, bir yabancılaşma doğuyor değil mi?"

"Bazan bu ikisi çok üstüste. İlk yazarken bütün düşlerin, düş kırıklıkların, sevinçlerin, vb. yazıya yansıyor. Sonra giderek bazı şeyleri ayıklaman gerektiğini hissediyorsun ve bu süreç içinde kendi metnine yabancılaşıyorsun. Ama öyle de yapmak zorundasın. Eski kitaplarımdaki öyküler -bir-iki tanesi dışında- pek öyle öykü tanımına uyacak şeyler değil, bence. Belki okuyanı etkileyebiliyorlar ama öykü tanımına tam uymuyorlar. Son yazdığım öykülerde kendimi biraz zorladım; daha önce çok içimden geldiği gibi yazıyordum. Sonradan okuduğumda kendi yazdıklarımı dağınık buldum ve o dağınıklıktan kurtulmaya çalıştım. Na kadar kurtuldum, bilemiyorum. Çünkü yazarken yazdığın şeyi çok seviyorsun. Bakıyorsun, bu öykünün bir tarafı

sarktı diyorsun ama bazı yerleri atmaya elin bir türlü varmıyor. *Kadınlar da Vardır*'da hiç böyle bir ayıklama yapmadım; *Lanetliler*'de daha fazla bilincindeydim bu gerçekliğin ama gene de kıyamıyordum. Bu kitapta ise çok ayıklamaya çalıştım ve bazı öyküleri dönüp dönüp yeniden yazdım. Bilmiyorum, nasıl oldu."

Nasıl olduğunu ben de merak ediyorum. Umarım, *Dullara Yas Yakışır*'ı okumak için çok beklemeyiz.

Söz, 5 Ocak 1988

DEĞİŞMEZ SANILAN DUYGULARIN VE KİMLİKLERİN DEĞİŞEN TARİHİ

"Çocuğum, kız kardeşim
o sana benzeyen
ülkeye gitmenin ve
birlikte yaşamanın
tadını düşün!"

Baudelaire

Fransız tarihçi Elisabeth Badinter'in çok ilginç iki kitabı Türkçe'de yayımlandı. *Biri Ötekidir -Kadınla Erkek Arasındaki Yeni İlişki ya da Androjin Devrim* (Afa Yayınları, İstanbul, 1992, Çev. Şirin Tekeli) adını taşıyan ve kadın-erkek ilişkilerinin başlangıçtan günümüze kadar tarihini ele alan kitabında, yazar, bu ilişkilerde son birkaç onyılda köklü değişiklikler olduğunu savunuyor. Badinter'e göre, uzun süre cinslerden her birinin değişmez doğası olarak tanımlanan özellikler giderek birbirlerinden daha zor ayırdedilebiliyorlar ve farklılık yerini benzerliğe bırakıyor. Elbette bu değişme, insanlarda belli bir endişe ve tedirginlik de yaratıyor. Ucu en derin varlığımıza dokunduğu için, cinslerin birbirlerine karışması, cinsiyet belirsizliği, kimlik duygusu üzerinde ağır bir tehdit oluşturur. Dolayısıyla buradaki tedirginlik, yazarın belirttiği gibi, büyük bir metafizik soruyu, "ben kimim" sorusunu yeniden sormayı gerektiren gerçek bir varoluşsal bunalım biçimine bürünüyor. "Beni ben yapan kadın

ya da erkek kimliğinin özgüllüğü nedir? Birini ötekinden nasıl ayırdedebileceğiz? Biri ötekiyle nasıl yaşayabilecek?"

Bu tür sorular, uzun bir ataerkillik dönemi boyunca hiç sorulmadı, sorulduysa bile üzeri örtüldü, bastırıldı. Cinslerarası eşitliğin gündeme gelmesi için 20. yüzyılı beklemek gerekti. Bu noktaya gelinceye kadar insanlığın uzun ve acılı bir yoldan geçtiği açık. Bilinen tarih boyunca mutlak erkek iktidarının hemen hemen evrensel bir olgu olduğunu yadsımak zor. Babanın ve onun yanısıra şefin sahip olduğu iktidar, toplumdan topluma değişiyor; ancak ister liberal, ister tiranca olsun her yerde karar veren, denetleyen ve kendi yasasını uygulayan babadır. Bu sistemde zamanla kadınlar mal statüsüne indirilirler, alınır satılırlar ve kocanın mülkü olurlar. Ataerkil toplumun ayırıcı özelliği, kadın cinselliğinin çok sıkı biçimde denetlenmesidir. Kadın zinası erkeklerin korkulu rüyasıdır. Adını ve malını bir yabancının çocuğuna bırakma düşüncesi erkekte öyle bir dehşet uyandırır ki, böyle bir felaketle karşılaşmamak için kadının kişiliği üzerinde akılalmaz baskılar uygulanır. İnsanlık tarihi, önemli ölçüde, kadınlar üzerinde uygulanan bu baskıların da tarihidir.

Ancak Badinter, arkeolojinin, antropolojinin ve etnolojinin bulgularından yola çıkarak tarih öncesi dönemde bir cinsin diğeri üzerinde mutlak iktidarının değil, belli bir dengenin egemen olduğu bir zaman kesiti bulunduğunu da öne sürüyor. Geçmişte bu olgunun varlığı, gelecek açısından da bir umut ışığıdır; çünkü kadın-erkek ilişkilerinde baskı ve hiyerarşinin kaçınılmaz olmadığını, tersine belirli tarihsel ve toplumsal koşulların ürünü olduğunu ortaya koyar. Dolayısıyla, farklı koşullarda bu ilişkilerin niteliğinin değişebilirliği de gündeme gelir. Nitekim yazara göre, Batı toplumunda artık o gün gelmiştir ve ataerkil iktidar ölmeye yüz tutmakta, yerini "cinslerin birbirlerine benzemesi" denebilecek yeni bir modele bırakmaktadır. Bu gelişme, ikili bir altüst oluşun sonucudur. İlk olarak "baba" üstünlüğünü yitirmiş, ikinci olarak da "Havva" oyunun kurallarını değiştirmiştir. Ataerkil düzen, kadınların doğurganlıklarının denetimi ve cinsiyete dayalı işbölümüyle tanımlandığına göre, son yirmi yıla kadınların bu iki alandaki kazanımlarının damgasını vurduğu söylenebilir. Çünkü kadınlar, hem doğurganlıklarını kendi denetimleri-

ne aldılar, hem de ekonomik dünyayı erkeklerle paylaşmaya başladılar. Dış dünyayı fethetmeye başlayan Havva, cinsiyete dayalı işbölümüne son verdi, ayrıca doğum kontrolü ve kürtaj hakkı için verdiği kavgalarla üremeyi sadece kendisinin denetleyebileceği bir konuma geldi. Sonunda kendi hayatının efendisi ve özgür bir beden oldu, erkekler arasında değiş tokuş edilen bir nesne olmaktan çıktı.

Badinter'e göre bütün bunlar bizi, "insan toplumu"nun kaçınılmaz olarak ataerkil örgütlenme biçimine uymak zorunda olmadığını düşünmeye yöneltiyor. Batı toplumlarında ataerkilliğin temelleri oyulduğu için artık bu sistemin evrensel bir toplum ve aile modeli olma iddiasında bulunması olanaksızdır. Bu noktada yazar, oldukça iyimser bir öngörüde bulunarak çağımız koşullarının cinsiyetlerin birbirinden ayrılmasına elverişli olmadığını, tersine herşeyin Kadın ve Erkek arasında bölüşülmesi gerektiğini savunuyor. İki cins arasında giderek artan benzerlik, Birinin ötekinin üzerinde egemen olmasını değil, aksine daha çok, cinsler arasında barış yapılmasını desteklemektedir. Gerçekleşme yoluna giren eşitlik, benzerliği önplana geçirdiği için bundan böyle insanlığı "her şeyiyle" isteyen taraflardan her biri, ikizi olan ötekini anlamak zorunda olduğunu kavrayacaktır. Değişim içindeki bu çifti birleştiren duygular da değişmek zorundadır ve "yabancılık" yerini "yakınlığa" bırakmaktadır. Bu süreç içinde belki tutku ve arzularımızda bir azalma olacak, ama karşılığında "silahlarını bırakmış olanları" birbirlerine yakınlaştıran şefkat ve paylaşma türü duygularımız gelişecektir.

Badinter'in gözlemleri, dünyanın kısıtlı bir bölümüne, Batı toplumuna dayanıyor ve orası için bile geçerliliğini hayli tartışmalı olduğu söylenebilir. Değindiği olgularda ve gözlemlerinde önemli ölçüde doğruluk payı var, ancak bu sürecin tersine dönmeyeceğini, erkeklerin zorlu direnişiyle karşılaşmayacağını kesin olarak söylemek de kolay değil. Gene de yazarın dediği gibi, tarihin kötümserliğine karşı yüreği sıcak tutan tek şey, geleceğe yönelik ütopyadır. Ve kimbilir belki bir gün Baudelaire'in özlemini çektiği ülke, hepimiz açısından gerçek olur. Düşlere inanmazsak geleceği kurabilir miyiz?

Status, Sayı 29, Eylül 1992

ANNELİK SEVGİSİNDEN BABALIK SEVGİSİNE: DUYGULARIN İLGİNÇ SERÜVENİ

Badinter'in ikinci kitabı *Annelik Sevgisi* (Afa Yayınları, İstanbul, 1992, Çev. Kamuran Çelik), genellikle "içgüdü" olarak tanımlanan "annelik sevgisi"nin başka diğer duygular gibi toplumsal koşullarca belirlendiğini ve dolayısıyla bir "tarih"inin bulunduğunu ortaya koyuyor. Oysa bizler için (en azından yüreğimizde), annelik sevgisi doğal bir zorunluluk. Bu sevginin değişmez bir şey olmadığını düşünmek bile istemiyoruz. Oysa annelik sevgisi de insani bir duygu ve her duygu gibi belirsiz, geçici ve kusurlu. Alışılagelmiş fikirlerin tersine, kadın doğasının kopmaz bir parçası da değil. Öyle olmasaydı, 17. yüzyıl Fransasının kentlerinde belli bir duygusuzluğun ve çocuğunu ihmal etme eğiliminin (hem de bugün aklımızın almayacağı biçimlerde) ortaya çıkıp bir sonraki yüzyılda yaygınlaşmasını açıklamak nasıl mümkün olurdu?

"Annelik Sevgisi"nin koşullara bağlı değişen bir kavram olması gibi, "çocukluk" ve çağrışımları da tarih boyunca değişiklik gösteren bir kavram. Çocuğun masumiyeti fikri, özellikle Aziz Augustinus'un temsil ettiği Hıristiyan teolojisinde hiç yoktur. Tersine çocuk, insan kötülüğünün bir simgesi gibidir. Ve çocuğun doğası öylesine bozuktur ki, onun nefsini islah etmek için zora başvurmaktan başka çare yoktur. Böyle bir anlayışın egemen olduğu bir dönemde çocuğun ihmal edilmesine ve annelik sevgisinin yüceltici bir olgu olarak değil, tersine "kabalık" ölçütü olarak görülmesine herhalde şaşmamak gerekir.

Ne var ki, daha sonraki iki yüzyılda anneliğe bakış değişmeye başlar ve annenin çocuğuna ilgisizliği, katılığı kınanır. Peki bu arada ne değişmiştir? Değişen, toplumun kadına empoze ettiği kimlik kalıbıdır. Öyle anlaşılıyor ki, 17. ve 18. yüzyıllarda kadınlar, kendilerini kendileri tanımlamaya kalkışmışlar ve bu girişim de, çocuğa bugün verilen önemin o zaman bulunmamasıyla kolaylaşmıştır. Ancak kadının kendi kendisini tanımlaması ve kendisine empoze edilen kimliği reddederek özgürleşmesi o kadar kolay değil. Baba ve koca otoritesinin sarsılması olasılığının ortaya çıktığı her durumda, egemen ideoloji (ki elbette erkek ideolojisidir) devreye girerek kadına yerini hatırlatır. Bu durumda da, uç vermeye başlayan "özgür kadın"a karşı, "iyi ve özverili anne" simgesi öne sürüldü. Artık tüm ideologlar, kadınlara, ancak annelik görevini gereğince yerine getirdikleri takdirde mutluluğa ve saygınlığa kavuşabileceklerini söylüyorlardı.

Bugün ise, gene toplumdaki değişikliklerin ve özellikle kadınların kendilerini özgürce tanımlama mücadelelerinin sonucu olarak, başka ve neredeyse hiç bilinmeyen bir duygu biçimleniyor: Babalık sevgisi! Kadınlar, 18. ve 19. yüzyıllarda erkeklerin kendilerine yükledikleri ağır baskı ve sorumluluğa karşı, şimdi erkekleri iyi baba olmaya, anneliğin zevkini de, yüklerini ve sıkıntılarını da eşit ölçüde paylaşmaya zorluyorlar. Böylece, annelik sevgisinin doğal olmadığı, "fazladan" bir şey olduğu bir kez daha ortaya çıkıyor. Ama bu "fazladan" şeye, kadınlar kadar erkeklerin de sahip olması, insanlığın tümü açısından yeni ve daha güzel bir geleceğin habercisi olabilir. Kadınların daha az kadın, erkeklerin daha az erkek, ama buna karşılık her iki cinsin de daha fazla insan olduğu bir geleceğin...

Status, Sayı 29, Eylül 1992

BAŞKALDIRI YÜREKLİLİĞİ

Yaşanmış deneyim ile onun yazılı metne aktarılması arasındaki ilişki çok karmaşık ve sorunlu. Özyaşamöyküsünün saydam olduğu, bu öykünün prizmasından geçen yaşamın çarpıtılmadan yansıtıldığı varsayımı, efsaneden ibaret. İnsanların dil aracılığıyla kendi kendilerini kültürel ve dilsel olarak yeniden kurguladıkları özyaşamöyküleri, anlatı ile söylem, tarih ile retorik arasında gidip gelirler. Üstelik, yaşam ve insanın kendisi her an değişirken, onlar da bu sürekli değişen "ben"in bilincinden süzülüp damıtılırken, özyaşamöyküsünün yaşamı birebir yansıtması elbette beklenemez. Yaşanmış deneyimi bir sanat yapıtına dönüştüren ve yazınsal anlamda ilginç kılan, o deneyimin yazın düzleminde yeniden kurulması sırasında meydana gelen çarpılmalar, dağılmalar, boşluklar ve eklemeler. Kendi kendisini yazıya döken, böylece sonsuzlukta bir iz bırakmaya çalışan kişinin neleri nasıl anlattığı kadar, neleri anlatmadığı, yani metindeki sessizlikler de önemli.

Sessizlikler ise, özellikle kadınların yaşamöykülerinde belirgin bir yer tutuyor. 19. yüzyılın ünlü kadın yazarı George Sand'ın otobiyografisi (*Hayatım Erkek Çölünde Bir Kamelya*, Çeviren Salah Birsel, Broy Yayınları, Nisan 1991, ikinci basım) bana öncelikle bu açıdan ilginç geldi. 1804'te doğup 1876'da ölen George Sand (Aurore Dupin Dudevant), yazarlığı ve erkek giysileri içinde dolaşması kadar, yaşadığı fırtınalı aşklarla da ünlü. Oysa, yaşadığı dönemde kendisine yapılan "Nohant'ın şen

dulu" yakıştırmasını haklı çıkaracak hemen hiçbir şey yer almıyor Sand'ın anılarında. Yaşamöyküsünü yazmakla "skandal yaratmak" istemediğini söyleyerek yaşamının çok önemli bir yanını, bilinçli olarak sessizlikte bırakmayı yeğliyor. 19. yüzyılda özgürce yaşamak ve yazabilmek için hayli mücadele etmek zorunda kalan bir kadın açısından haklı bir tercih olabilir bu, ama hayatı cesur yaşamanın hazin bir bedeli olduğu da açık.

Fransız İhtilali'nin hemen sonrasında doğan Aurore Dupin, "halktan" bir anne ile soylu bir babanın kızı. Anneyi bir türlü içine sindiremeyen, soyuyla gururlu babaannede somutlaşan bu sınıfsal ikilem, George Sand'ın yaşamına damgasını vuran bir olgudur. Bir yandan annesinin temsil ettiği "halkçı" değerlere sarılırken, diğer yandan da babaannesinin kişiliğinde cisimleşen aristokrat dünya görüşünün ve önyargıların etkisinden kurtulamaz. 1848 Şubat Devrimi'nde yazılarıyla önemli bir rol oynayan, kendi yaşamı da, başlıbaşına, ataerkil ve aristokrat düzenin kadınları hapsettiği sınırlamalara karşı bir başkaldırı olan Sand'da, yaşamının sonraki dönemlerinde bu devrimci yan ölmeye yüz tutar ve ahlâkçılık ile birlikte tutuculuk, evliliğe övgü vb. başlar. Gelenek yenilikçiliğe ağır basmış, babaanne galip gelmiştir.

Doğa sevgisiyle dolu bir çocukluk geçiren, babaannesinin zorlamasıyla gittiği İngiliz Augustin manastırında altüst edici mistik deneyimler yaşayan Aurore Dupin, Nohant'taki malikaneye bir genç kız olarak döndüğünde iki yıl boyunca bir erkek çocuğunun ayrıcalığı olan tüm özgürlükleri tatma fırsatı bulur. İçindeki özgürlük tutkusu öylesine büyür ki, kendi konumundaki her genç kızın yapması gerektiği gibi uygun bir evlilik yapıp iki çocuk sahibi Bayan Aurore Dupin Dudevant olsa bile, bastırılamaz. Aurore, gözüpek ve kararlı bir biçimde George Sand'a dönüşmeye başlar.

Birçok kadın yazarın özyaşamöykülerinde belirttikleri gibi, yazmak, kadınlar için önemli bir özgürlük olanağını temsil eder. Aurore Dupin de hem kocasını, hem de kendi malikanesini ve buradaki haklarını terkederek Paris'e yerleşir ve yazı denemelerine başlar. Ama araba tutacak parası olmayan bir kadın için Pa-

ris sokaklarında dolaşmak kolay değildir; o da bu sorunu, sıradışı yaşamaktan hoşlanan annesinin tavsiyesine uyarak, erkek giysilerine bürünmekle çözer. Yazın dünyasına girebilmek için bir erkek takma adı kullanmak ise, o dönemde kadınlar arasında zaten yaygın olan bir uygulamadır. 19. yüzyılda bir kadın için özgürlüğün bedeli, en azından dış görünüş açısından kadınlıktan vazgeçmektir.

Ne var ki hem dostlar, hem de düşmanlar George takma adının gerisindeki kadını seçmekten geri kalmazlar. Eleştirmen G. H. Lewes, 1852'de yazdığı "Hanım Romancılar" adlı yazısında, "George Sand'ın erkek maskesi takınması boşunadır" der, "yazılarının her yerinde bir kadının özellikleri sırıtıyor." Lewes'in "hanım romancılar"ı pek sevmediği açıktı, ama etrafta dostlar da vardı. Duygusallığın kadına, aklın ise erkeğe mal edildiği toplumsal cinsiyet klişelerinin henüz pek az sarsıldığı bir dönemde, ozan Elizabeth Barrett Browning George Sand'a "büyük beyinli kadın, büyük yürekli erkek" diye seslenirken onun bu tür klişeleri yıkan yönünü yüceltiyordu: "Sen gerçek bir dahisin, hem de gerçek bir kadın." Sand, biraraya gelmesi mümkün görülmeyen iki kavramı, dehayı ve kadınlığı biraraya getirmeyi başarmıştı. Varsın erkek adı kullansın, erkek giysileri içinde dolaşsındı, kızkardeşleri bu giysilerin ardında atan "kadın yüreğini" görebiliyorlardı: "Dünyayı bir ozan ateşinde yakıyorsun, bu büyük yangının içinde senin kadın yüreğin atıyor."

George Sand, özyaşamöyküsünün başlarında, kendisini "hanım" kalıbına sokmak isteyen babaannenin kısıtlayıcı aristokratik terbiyesine karşı isyanını şöyle dile getirir: "Gözlerinizin yorulmaması için kendinizi çalışmaktan alıkoymak, Tanrının o güzelim güneşi sizi dayanılmazcasına kendisine çekerken güneşin altında oradan oraya koşamamak, ayak bilekleriniz incinmesin diye o canım ve kocaman tahta kunduraları giyip dolaşmamak; buna karşılık eldiven giymek, yani ellerin gücüne ve kullanılışına arka dönmek, kendinizi sonsuz bir beceriksizliğe, sonsuz bir uyuşukluğa bırakıvermek; her şey sizi hiçbir şeyden geri kalmamaya çağırırken kendinizi hiç yormamak ve sonunda vaktinden önce kararmamak, pörsümemek ve bozulmamak için bir fanus

altında yaşamak... İşte bunlar bana her zaman boyun eğilmeyecek şeyler gibi gelirdi." Sand, "boyun eğilmeyecek şeylere" boyun eğmemek için erkek adı ve erkek giysileri kuşandı. Yazmak ve özgürce yaşamak hakkının esas olarak erkeklere tanındığı bir dünyada bu, aynı zamanda bir başkaldırı eylemiydi. Ama unutmamak gerekir ki Aurore'un soylu bir aileden gelmesinin verdiği özgüveni, iyi bir eğitimi ve parası vardı. Bunlar, toplumsal cinsiyetin dayattığı sınırlamaları aşabilmek açısından elbette önemli dayanaklar. Gene de, onunla aynı statüyü paylaşan milyonlarca kadının toplumsal kalıplara direnmeye cesaret edemediklerini düşündüğümüzde, Sand'ın yaşamının başkaldırı özü yadsınamaz. Bugün, kendimiz olmaktan vazgeçmeksizin başkaldırmaya cesaret edebiliyorsak, bunu biraz da George Sand gibilere borçluyuz.

Cumhuriyet Kitap, Sayı 72

HAYATIN SESİNE KULAK VEREN BİR KİTAP

Devlet-toplum ikilemi, özellikle 1980'den sonra Türkiye'nin düşünsel gündeminin başlarında yer aldı. Öyle olmasının zamanı çoktan gelmişti. Osmanlı aydınlarından Cumhuriyet aydınlarına miras kalan "devleti kurtarma" geleneği öylesine köklüydü ki, onların gözlerini hep devlete dikmelerine ve toplumda olup bitenleri ıskalamalarına yol açmıştı. Toplum ise, "zamanın (tarihin) içinde, kendisini üreterek süregiden, ucu açık gerilimlerin akışının öteki adı"ydı ve bu serüveni "okumak" istiyorsak hayatın sesine kulak vermek zorundaydık. İşte Aydın Uğur'un *Keşfedilmemiş Kıta: Günlük Yaşam ve Zihniyet Kalıplarımız* (İletişim Yayınları, İstanbul, 1991) adlı kitabı, dünyada köklü değişikliklerin meydana geldiği ve Türkiye'nin de -ağır aksak da olsa- bu dönüşümden payını aldığı bir ortamda aydın kimliğini araştıran, daha önemlisi kendisinin "nerede durduğunu" sorgulayan, topluma yol gösterme kuruntusu içinde değil, onu anlama kaygısı içinde olan bir toplumbilimcinin "kültür ve zihniyet coğrafyamızın haritasını" açığa çıkarma çabası.

Uğur, Türk aydınlarının hayatı devletle bir tuttukları için topluma duyarlı olma yetisini geliştirmediklerini, hayata katılmadan onu dolayımlı olarak (büyük ölçüde sanatın dolayımıyla) yaşayarak "hayatla birlikte basılmaktan" kurtulduklarını söylüyor. Oysa "modernitenin değerlerini zorla benimsetme çabasının iflasını" yaşayan ve artık 1980'lerin sonunda "seçkin olmayanların sesine hükmedemez hale gelmiş olan" seçkinlerin,

oturdukları localardan aşağıya inip "sokağa" karışmalarının zamanı gerçekten de gelmiş, hatta geçmiştir. Çünkü "şimdi kırk yaş ve üstünde olanlarımızı yetiştirmiş olan değerler, öncelikler, kurumlar bir bir havaya uçarken", ayakta kalmak istiyorsa Türk aydınının kendine yeni bir kimlik inşa etmekten başka çaresi yoktur. Yeni kimliğini ise, toplumun ayrıntılarında, en "sıradan" ve gündelik olgularda gizli olan yaşamın içinde aramak zorundadır. Bunda da başı çekmesi gereken, toplumbilimcidir (Aydın Uğur'un yüreği "misyon" kaygısını tümüyle kapı dışarı etmeye elvermiyor; ne de olsa kendisi de bir 68'li!). İşte bu yüzden Uğur barlarda "sosyolojik gözlem" yapıyor, at kuyruklu delikanlıları, videoklipleri, zihinlerimizin yeni efendileri olan medyaları, futbolu, arabesk olgusunu, erkeklik kimliğini didikliyor, kimi zaman dedesi Yaşar Bey'e, kimi zaman "sevgili dostu İmmanuel Kant"a mektuplar döşeniyor, günahları ve ayıpları, "ve hatta" cinsel kimlikleri sorguluyor. Üstelik "zoraki şairliğe" bile soyunuyor (bence sonuç hiç de fena değil!) Kısacası, hayatın sesine kulak vermeye çalışıyor.

Hayatın sesi ise, bazen Zeki Müren'in "bir tükeniş hissinin hüzünlü, ama yeni formda, nezih son şarkısı"nda; bazen "hem delikanlı, hem efendi" Orhan Gencebay'ın yaşama isteğiyle dolu müziğinde; bazen de "hayata el koyabileceklerini hissetmiş olanların taleplerini" dışa vuran İbrahim Tatlıses'in "Allah Allah" gümbürtüsünde yankılanmaktadır. Aydın Uğur'a göre arabesk, Cumhuriyetin ilk özgün kitlesel kültürüdür ve sahici bir oluşumdur. Ama hemen bir not düşmekten de geri kalmaz: Sahici olmak, ille de insanın iç ufuklarını geliştirebilir olmak değildir! Yazar, içtenlikle giriştiği "içeriden anlama" çabası ile bir birey olarak tavır alma hakkı arasına net bir çizgi çizer; ikisinden de vazgeçmez. Bu tutum, Aydınlanma geleneğinin uygulamalarını eleştirirken, aynı geleneğin umutlarına, yani daha mutlu ve eşitlikçi bir dünya vaadine duyduğu bağlılıkla uyum içindedir.

Toplumsal sahnede bir yakada "başka türlüyü tasarlama gücünü yitirmiş eskiler" ile "öbür yakada tasarlama gücünü henüz edinememiş yeniler" arasında kendisinin nerede durduğunu sor-

gulayan Uğur, 19. yüzyılın gerçekleşememiş umutlarına bağlı olduğu için 21. yüzyılın özlemini çektiğini söyler. Zaten kitabın dokusuna, geçmiş ile gelecek, kültürel süreklilik ile kopuş arasındaki gerilim sinmiş durumdadır; tarih bilinci kendisini hep sezdirir.

Keşfedilmemiş Kıta'da, önemsediği ve üzerinde düşündüğü olgulara yalnızca sosyolojinin merceğinden bakan kuru bir toplumbilimciyle karşılaşmayacaksınız. Tersine, sosyal bilimin kompartmanlara bölünüp birbirlerinden koparılmış disiplinler değil bütüncül bir kavrayış olduğunu duyuracak biçimde felsefe ile etiği, iletişim kuramları ile popüler kültür çözümlemelerini ve elbette tarihi birleştirip, eleştirel teorinin süzgecinden geçirmeye yönelen, üstelik bunu "bir geçmiş zaman aydını"nın zerafetiyle yapan bir yazarla tanışacaksınız. Kitabın kapağı sizi yanıltmasın, pişman olacağınızı hiç sanmıyorum!

Status, Sayı 30, Aralık 1992

II BÖLÜM

Eşitliğin Ötesine

EŞİTLİĞİN ÖTESİNE

Geniş anlamda, feminizmin temelinde, kadının erkek ile eşitliği; başka bir deyişle kadınların, özgür bireyler olarak ortak nitelikleri açısından erkekler ile eşit değere sahip oldukları fikrinin yattığı söylenebilir. Bu temel değer eşitliği fikrinden, bir hak eşitliği talebine ulaşılır. Ve bu talep, feminizmin tarihiyle içiçe geçmiş durumdadır.

Kadın ve Eşitlik'in (der. J. Mitchell-A. Oakley, Pencere Yayınları, İstanbul 1993) ilk makalesi olan ve kitaba da adını veren incelemesinde, Juliet Mitchell, eşitlik kavramını irdelerken "eşit haklar"ın, esas gövdesi çok derinlerde yatan bir buzdağının önemli uç kısmı olduğunu söylüyor; yalnızca uç kısmı olması ise, hem eşitlik kavramının sınırlılığının bir yansıması, hem de kadının ezilmesi sorununun ne denli derin olduğunun bir göstergesidir. Mitchell'in teori düzleminde ele aldığı eşitlik sorununu, Margaret Walters, kitabın son makalesi olan "Kadınların Hakları ve Kadınların Uğradığı Haksızlıklar"da, üç önemli burjuva feminist yazarın yaşamları ve eserlerinin somut bağlamında inceliyor: "Bu üç yazarın (Mary Wollstonecraft, Harriet Martineau ve Simone de Beauvoir) her biri, bizlerin, ne klişeleşmiş bir kadınlık ne de ikinci elden bir erkeklik izi taşımayan, kendimize özgü bir bilinç geliştirmemizin sorunlarına değinir. Her biri, çözmek için onca çaba harcadığı 'erkeklik' ve 'kadınlık' arasındaki kapana kısılmış durumdadır. Her biri, erkeklerle eşit olma hakkı üzerinde ısrar eder ve belli düzeylerde *o eşitliğin ne denli*

yetersiz olduğunu da görür. Her biri, kadının neler başarabileceği ve bu başarı için, bu toplumda nasıl bir bedel ödemesi gerekeceği konusunda ipuçları verir"[1]

J. Mitchell'in dediği gibi, "eşitlik, doğuşundan itibaren bütün demokratik kapitalist toplumların siyasal ideolojisinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur. Böylece bu tür toplumun hem en yüksek ülküsünü, hem de en büyük sınırlılığını ifade etmiştir. Liberal ve sosyal-demokrat kişinin zihni, eşitlik inancıyla göklere yükselir ve tıpkı sahibinin bileğine zincirli bir şahin gibi oradan aşağıya inmek zorunda kalır. Çünkü kendi liberal ve sosyal-demokrat düşünce türlerini yaratan kapitalist toplum, yalnızca sözünü ettiği şeyleri pratiğe geçirememekle kalmaz; aynı zamanda, eşitlik inancını dayandırdığı öncül de çok özgül ve çok dardır."[2] Kapitalist sistem, ideolojik eşitlik kavramının öncülü olarak meta değişimi iktisadi olgusunu alır. Kapitalizmde eşitlik, ancak yasa önünde eşitlik anlamına gelebilir; eşitlik daima, bir kavram olarak bağrında saklı olan eşitsizliği yadsır. Dayandığı toplumun temel eşitsizliklerini dikkate alması mümkün olmadığı için hukukun kendisi, bireyleri soyut birer kategori olarak ele almak zorundadır; *genel* oluşunun nedeni de burada yatar. Eşitlik, yalnızca, yasa önünde soyut insanlıklarına indirgenmiş kişiler arasında, soyut bir ölçü birimi olarak mevcuttur. Liberal teoriye göre bireyler, toplumsal ilişkilerinden bağımsız olarak bazı haklara sahiptirler. Her birey kendi yaşamından sorumludur ve başkalarının eşit hakları tarafından belirlenmiş sınırlar, yasalar ve kurumlar çerçevesi içinde-ki, bunlar olmadan hakları da güvencede olmaz- kendi seçimlerini yapmakta özgürdür. Bireyin özgürlüğü, başka herkesin özgürlüğüyle sınırlı olduğu anda ise, bu teorinin onulmaz bir zorlukla karşılaşacağı açıktır. Temel fikir, eşitlik ve özgürlük değerlerinin *birliğini* kabul etmekte, ama bu fikrin biraz geliştirilmesi bunları derhal *karşı karşıya* getirmektedir.

1. Margaret Walters, "Kadınların Hakları ve Kadınların Uğradığı Haksızlıklar": *Kadın ve Eşitlik* (der. J. Mitchell-A. Oakley, Pencere Yayınları, 1997) içinde, s. 162.

2. Juliet Mitchell, "Kadın ve Eşitlik": *Kadın ve Eşitlik* içinde, s.28

On dokuzuncu yüzyıl liberal düşüncesi, özgürlük alanının bireyin özel yaşantısında, ailede olduğunu varsayıyordu. Kamusal alanda insanlar (erkekler) iradelerini özgürce kullandıkları anda, başkalarının çıkarlarıyla çatışmak zorundaydılar. Bu çatışmayı önlemek için devletin müdahalesi gerekliydi; buna karşılık erkek, ailenin özel alanında özgürlüğünü kısıtsızca kullanabilirdi. Siyasal devlet bireyin haklarını, yaşamını ve mülkiyetini koruma hakkını güvence altına almak üzere yasalar ve kurallar koyarken, yani onun özgürlüğünü kısıtlarken, özel alan bireyin özgürlüğünü yaşadığı alan haline gelir. Bu da karşılığında, bireyin yurttaş ve aile üyesi olarak bölünmesine yol açar. Kamusal yaşamın aile yaşamından işte bu koparılışı ve kadınların da aile içine hapsedilişidir ki, bireysel erkeğin özgürlüğüne anlamını verir. Erkeğin mülkiyet hakkı karısını da kapsadığı için, bu hak pratikte yalnızca emekçilerin sömürülmesi ve özgürlüklerini kullanmaktan alıkonması anlamına gelmekle kalmaz; aynı zamanda kadının baskı altına alınmasını ifade eder[3]

Erkeğin otoritesi toplum ve iş hayatında sürekli tehdit altında olsa bile, en azından burada, ailesinin sınırları içinde güvencededir. Meta üretiminin gelişmesinin bir sonucu olarak rekabetin şiddetlenmesi ve iş hayatının giderek daha fazla cehennemi andırmasıyla birlikte, evin bir sığınak haline gelmesi de daha çok belirginleşir. İşçinin, gelişen kapitalizm içinde emeğinin ürününden koparılarak şeyleştirilmesi, yabancılaşma biçimini alır. Ama yabancılaşmanın kadınların yaşamları ve bilinçleri üzerindeki etkisi daha da ezici bir nitelik taşır. Erkekler bu yabancılaşmayı aile içinde, kadınlarla ilişkileri içinde telafi etmeye çalışırlar, ama kadınların böyle bir olanağı yoktur. Çünkü tam da bu ilişkiler kadının ezilmesinin önemli bir unsurunu oluşturur. Ve kadın ile erkek arasındaki ilişkilerin niteliğinde temel bir değişikliğin gerçekleştirilmesi yolundaki bir talep, işte bu nedenle, liberal özgürlük anlayışının temellerine yönelmiş bir tehdittir.

Mitchell'in deyişiyle, yüksek liberal geleneğin en iyi ve en

3. Ann Foreman, *Femininity as Alienation* (Pluto Pres 1977), s. 67.

son temsilcisi olan J. S. Mill, liberal teori ile kadınların kurtuluşunu (özgürlüğünü) uzlaştırmaya çalışır. Bir yandan, kadınlara toplumda eşit haklar tanınmamasının nedeninin büyük ölçüde, erkeklerin onları ev ve aile içine hapsetmesi olduğunu savunur; ama bu kavrayışın uzantıları üzerinde, yani buzdağının görünmeyen kısmı üzerinde düşüncesini derinleştirmek yerine, programsal olarak bu hakları talep etmekle yetinir. Sözkonusu programsal taleplerinse, kadın ile erkek arasındaki varolan ilişkilerde belirleyici bir değişikliğe yol açacağı kanısında hiç değildir. Liberal teorisyenlerin, liberal eşitlik anlayışı ile kadının kurtuluşunu formel düzlemde uzlaştırma çabaları, bu ikisi arasında pratikte varolan çelişkinin görmezlikten gelinmesini ifade eder. Oysa kadınların, pratikte erkeklerle aynı siyasal hakları kullanmaları ve aileden kopmaları, bizzat liberal siyaset çerçevesine yöneltilmiş bir darbe anlamına gelir. İşte bu yüzdendir ki, ilk feministlerin eşitlik talepleri, geleneksel aile ve toplum düzenlemesinin temellerine bir tehdit biçiminde algılanmıştır; ve bu tehdidin yarattığı korku öylesine büyük ve yaygındır ki, feministlerin kendileri bile, isyan ettikleri düzenlemelerin, reddettikleri "kadınsılık" klişelerinin baskısını hep üzerlerinde hissetmişler ve savundukları fikirler ile yaşadıkları arasındaki, feminizmleri ile kadınlıkları arasındaki uçurumun derinliğinin acısını çekmişlerdir. Feminizm ile kadınlık arasındaki yaşanmışlık düzleminde beliren bu uçurum, liberal eşitlik kavramının dayandığı toplumsal ilişkilerin yarattığı çıkmazın bir ürünüdür ve buzdağının derinlerde yatan esas kısmını oluşturur. Eşitliğin- bütün sınırlılığı içinde bile- gerçekleşmesinden uzak olunan bir dünyada liberal demokratik hakların savunulması ne kadar önemliyse, buzdağının görünmeyen kısmını bugünden sorgulamak/ irdelemek de o kadar önemlidir.

Toplumun özel alan ile kamusal alan biçiminde bölünmesi ve kadının geleneksel olarak özel alana, aileye hapsedilişi ile bu durumun beraberinde getirdiği bütün kötürümleştirici klişelerin baskısı, bu sınırları aşmak isteyen kadınlarda, onulmaz bir parçalanmışlık duygusunun olanca ıstırabına yol açar. Kadın, doğasının her yönünü gerçekleştirebilmek için çabalar ama, "erkek-

lik" ile "kadınlık" arasındaki kapana kısılmışlıktan bir türlü kurtulamaz. On sekizinci yüzyılın feminist öncüsü Mary Wollstonecraft'ın dediği gibi, kadınsılık bizlere erkeklerin zorla kabul ettirdiği bir şeydir ve kavramın kendisi çelişkilerle doludur: Kadınların gerçek bir kişiliğe sahip olmaları beklenmez; bireylik olanağını tümüyle yitirmişlerdir. "Bütün kadınlar alçakgönüllü ve yumuşak başlı bir tutumla, aynı boyun eğici uysallık ve tatlı bir vericilik karakterini kabullenmelidir" buyurur, bu "kadınlık" klişesi. Dış etkenler bu denli önemli olunca da, görünmek, olmaktan daha çok önem kazanır ve bir kadın daima *kadın rolünü* oynamak zorunda kalır. Bu saçma sapan tuzaktan kurtulup insan gibi davranmak isteyen kadını ise, "erkeksi" olduğu için toplumdan afaroz edilme tehlikesi bekler.[4] Bu, kadınlıktan uzak sayılma korkusu, öylesine derine işlemiş bir korkudur ki, ne denli saçma olduğunu aklımızla kavrasak bile, en olmadık zamanlarda derinlerden yüzeye çıkıverir. Hele on sekizinci yüzyılda bu tuzaktan kurtulmak daha da zor, neredeyse olanaksızdı. İşte bu yüzden, kendisine zorla kabul ettirilen role isyan eden Mary Wolstonecraft bile, okuyucularına sık sık, kadınları kadınca görevlerinden uzaklaştırmayı düşünmediğini hatırlatır. Ama zaman zaman, gerçek bir kavrayışla kadınlara uygulanan cinsel baskının daha büyük toplumsal eşitsizliklerle ilişkili olduğunu da görür. Cinsel ilişkiler, tarafların avantajlı duruma geçmeye çalıştıkları *güç* ilişkileridir; ve toplum genel olarak yeniden örgütlenmediği sürece, kadın davranışlarında gerçek bir devrim mümkün değildir.[5] Nitekim kendisi de, kendi yaşamında bu "yapay" kadınsılığın boyunduruğundan kurtulmanın ne denli zor olduğunu keşfetmiştir.

Mary Wollstonecraft, hayatı boyunca mantığı ile duyguları, zekâsı ile duyarlığı arasında bölünmüş olarak dönüp durdu. Ama gene de bu çelişkiyi, bu bölünmüşlüğü varlığının bir yanını bastırmakla, kadınlığını inkar etmekle çözmek yoluna gitmedi. "Neden hep duygularımla boğuşmak zorunda kalıyorum?... Yüreğimi canlandırmak ve verimliliğimi artırmak için verilmiş

4. M. Walters, *Kadın ve Eşitlik* içinde, s. 176.
5. Aynı yerde, s. 182.

gibi gözüken şeyler, neden bu denli ıstırap kaynağı oluyor" diyerek çarpıcı bir biçimde dile getirdiği acıyı, sonuna dek yaşadı. Mary Wollstonecraft'ı, aynı geleneğin bir parçası sayılabilecek Harriet Martineau ile Simone de Beauvoir'dan ayıran ve kanımca -feminist hareket içinde sayılmasa ve hatta ona karşı olduğunu söylese bile, yaşamının kendisi bir bakıma aynı sorunsalın bir ifadesi, kadın olarak kendini gerçekleştirmenin mücadelesi olan- Rosa Luxemburg'a yaklaştıran şey, işte bu niteliktir.

Mary Wollstonecraft, sevgilisi G. Imlay'a, "Bana elinden geldiğince sevgi göstermeye çalışamaz mısın?" diye sesleniyordu. Rosa Luxemburg ise, Leo Jogiches'e mektubunda , "Nasıl da bu kadar acımasız olabilirsin... beni ne kadar üzdüğünü bilemezsin"[6] diye yazarken, sevdiğinden kendisine yakın ve açık olmasını istiyordu, kadın olduğunu unutmamasını... Ama aynı zamanda, "siyaset sahnesinde tek elle gösteri yapma" hakkını da kıskançlıkla koruyordu. Bu tutum, ikincilliğini kabullenip Sartre'ı "sevinçle izleyen" Simone de Beauvoir'ınkinden çok farklıdır. Belki de bu iki farklı tutumun temelinde, Simone de Beauvoir'ın Sartre'ı kendi "eş"i (sureti) olarak görmesi; buna karşılık Rosa Luxemburg'un, kendisini her yönüyle gerçekleştirme, bağımsız bir kişilik, bir "özne" olma hakkına ve olanağına sıkıca sarılması yatmaktadır: "İkimiz de sürekli olarak bir 'iç yaşam' sürdürüyoruz. Bu da değişiyoruz, büyüyoruz demek; dolayısıyla içsel bir çatışma ortaya çıkıyor, bir denge bozukluğu, ruhlarımızın bir yerlerinde bir uyumsuzluk. Bu yüzden iç benlik sık sık gözden geçirilmeli. Bir ruhsal tüketim ve sindirim içinde boğulup gitmemek için kişinin sürekli olarak kendi üzerinde çalışması gerek. Ama varolma duygusunu yitirmemek için, ki ben bunun dışa yönelik bir yaşam, yapıcı eylem, yaratıcı iş olduğuna inanıyorum, başka bir insan tarafından denetlenmesi gerekiyor kişinin. İşte o insan yakın olmalı, anlayışlı olmalı, *ama uyum peşinde koşan 'ben'den ayrı olmalı.*"[7] (a.b.ç.) Rosa'nın bilinci hep tetiktedir, hep sorgulayıcıdır, ve onu bir başkasına teslim etmeye hiç niyeti yoktur!

6. Rosa Luxemburg, *Sevgiliye Mektuplar* (Kaynak Yayınları, 1984), s. 88
7. Aynı yerde, s.164.

Simone de Beauvoir, haklı olarak, "kadınca" erdemlerin yüceltilmesinin çoğunlukla kadınları farklılıkları içine hapsetme yönünde bir tuzak olduğuna işaret eder. Ancak bu erdemlerin kendi içlerinde kötü olmadıklarını unutmamak gerekir. Simone de Beauvoir özgürdür, ama Margaret Walters'ın dediği gibi, bu, çok önemli deneyim alanlarını reddettiği için mümkün olabilmektedir. Kendi yaşamı ve başarısı, "kadınlığın değerinin azaltılmasına" bağlıdır. Ve bu da yapay bir klişeden kurtuluş değil, kendisinde gerçek olan bir şeylerin yitmesi anlamına gelir. Harriet Martineau ise, aynı ikilemin kıskacında, kendisi bir erkek gibi davranmayı seçmiştir: "Onun trajedisi, çalışma (erkeklerin dünyasına kendini kabul ettirme) ile bir kadın olarak kendi kendisini gerçekleştirmenin uzlaşmaz seçenekler olarak önüne gelmiş olmasıdır."[8] Cinsiyet ayrımıyla kutuplaşmış bir dünyada, hakları için mücadeleye girişen kadını bekleyen ikilemin sonucudur bu; kadın, ister varlığını gerçekleştirmeye çalışsın, isterse çelişkiyi kendini bastırmakla çözmeye çabalasın, ödeyeceği bir bedel her zaman olacaktır.

"Arzularım bana yalnızca ıstırap çektirmek için mi verilmiş? Hiç huzura kavuşamayacak mıyım, hiç mutlu olamayacak mıyım?" Mary Wollstonecraft'ın umutsuzluk içinde sorduğu bu soruların cevabı, Margaret Walters'in deyişiyle, kadının kendisinin kendisine karşı çaresizce bölünmüş olduğu bir dünyada, gerçekten de Hayır'dır. Ne var ki,"... feminizm, ne denli sınırlayıcı ve gizemleştirici olsa da, kadınlık kavramını tümüyle bir kenara atacak kadar savurgan olamaz. Hem erkeklik, hem de kadınlık kavramlarını yeniden tanımlamak ve soyut bir insanlık adına bu kavramların anlamlarından yitirmelerine göz yummamak zorundayız. İnsan olarak eşitlik talep etmek ve kadınlık gizemine saldırmak, hâlâ kadın hareketinin canalıcı taktikleridir ama, bunların ötesine geçmekte olduğumuza ilişkin belirtiler de yok değildir"[9] diyen Walters'a katılıyorum. Kanımca Doris Lessing'in *The Golden Notebook*'u işte bu belirtilerden biri. Kapitalist toplumdaki yabancılaşma ve kadının bölünmüşlüğü konu-

8. M. Walters, *Kadın ve Eşitlik* içinde, s. 219.
9. Aynı yerde, s. 265.

sunda okuduğum en etkileyici şey olan bu romanın kahramanı Anna, kişilik parçalanmasıyla deliliğin eşiğine gelmiş ve böylece kadının bütünselliğinin bu toplumda ancak bilinçdışı bir düzlemde oluşturulabileceğini ima ediyor olsa bile, bu parçalanmanın böylesine didik didik edici bir eleştirel bakışla betimlenmiş olması, olabilmesi, bu durumun üstesinden gelinebileceği umudunu da bütün canlılığıyla yaşatıyor. Tıpkı bu bölünmeye yol açan toplumsal koşulların değiştirilmesi olanağının varlığı gibi, bu umudun varlığı da bir gerçektir. Ve Rosa Luxemburg'un daha çekici bir örnek olması, belki de, bu olanak ile bu umudu birleştirmesi yüzündendir.

Yapıt, (Kadın Sorunu Özel Sayısı) Şubat 1985

KADIN İNSAN MIDIR?*

İnsan hakları, insanın insan olmasından doğan vazgeçilmez haklarıdır. Hak, bir kimsenin isteyebileceği, ileri sürebileceği bir durumu ve iddia edebilme olanağını ifade eder. İnsan hakları öğretisi, insanın insan olarak bir "değer"e sahip olduğunu varsayar, "insan"dan yola çıkar ve onu geliştirme yükümlülüğünü oluşturur.

Ama ne insan hakları öğretisi, ne de onun temel norm-ilkelerini oluşturan özgürlük, eşitlik gibi kavramlar gökten zembille inmezler; bu kavramların içeriği, belirli bir çağda onların doğmasına yol açan özgül koşullarca belirlenir. Nitekim, insan hakları söyleminin de, onun temel aldığı *insan* soyutlamasının da tarihi ve somut bir içeriği vardır.

Genelde, Magna Carta ile başlatılıp daha sonra çeşitli İngiliz yasaları -Bill'ler- ile sürdürülen ve 1789 İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi ile pozitif hukuka geçen ve özellikle 1984 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Avrupa Sözleşmesi ile olgunlaşan bu söylem, doğal hukuk teorisine dayanır. Bireysel haklar ve sınırlanmış yönetim teorisi olarak bilinen klasik liberal teorinin temel varsayımlarından biri, insanların, devletin ve sivil toplumun dışında -doğa durumunda- bazı vazgeçilmez doğal haklara sahip olduklarıdır. İnsanlar sonradan bazı haklarının güvence altına alınması karşılığında bu hakların bir kısmını ege-

* Bu yazı, ilk kez, 8 Aralık 1986'da İstanbul'da Bilsak tarafından düzenlenen İnsan Hakları Paneli'nde tebliğ olarak sunulmuştur.

mene -devlete- devrederler. Liberal anlayışa göre devlet ile kişi karşı karşıyadır. Kişinin devletten bağımsız bir eylem alanı vardır ve burada istediğini yapması esastır. Bu alan esas olarak özel yaşamdır, ailedir. İleride yeniden ele alacağım bu nokta, konumuz açısından özel bir önem taşıyor.

Bütün insanlığın ortak mirası, ortak kazanımı olan insan hakları öğretisinin ikili bir niteliği vardır. Eşitlik ve özgürlük talepleri burjuvazinin yükselişiyle birlikte genelleşip birer *insan hakkı* olarak kabul edilmiş olsalar bile, burjuvazi egemen sınıf olarak yerini sağlamlaştırmazdan önce, kendi ülkülerinde bir anlamda bütün ezilen sınıfların ülkülerini de dile getirmiştir. Bu yüzden, burjuvazinin ortaya attığı ideolojik kavramlar, evrensel olanlardır. Yani halkın çoğunluğu ile ilgili ve çoğunluğun özlediği toplum hakkındaki kavramlar... İnsan hakları söyleminin temel ilkelerinden biri olan eşitlik de işte bunlardan biridir: Devrimci bir sınıf olarak burjuvazinin bütün sınıfları temsil ettiği anın ülküsü! Bu nedenle değerlidir ve bütün insanlığın malıdır. Ama kapitalizmin egemen oluşuyla birlikte hukuki ayrıcalık ile ekonomik ayrıcalık arasındaki uyum, yerini, hukuki eşitlik ile ekonomik eşitsizlik arasındaki uyumsuzluğa bırakır. Kapitalizmde eşitlik, ancak, yasa önünde olabilir. Dayandığı sınıflı toplumun temel eşitsizliklerini dikkate alması mümkün olmadığı için -zaten, varlık nedeni budur- hukukun kendisi, bireyleri genelleştirir. Onları soyut birer kategori olarak ele alır ve yalnızca bireysel farklılıklarını, farklı ihtiyaç ve yeteneklerini değil, toplumsal ve ekonomik durumlarındaki farklılıkları da göz ardı eder.

İnsan hakları kavramı sınıfı, ırkı olmayan bir "insan"dan hareket ettiği gibi, cinsiyeti de olmayan bir insan kavramından yola çıkar. Denebilir ki, söz konusu olan "insansal varlık"tır, nerede ve nasıl olursa olsun onun statüsüdür. Ve dolayısıyla insansal bir varlık olan kadın, doğal olarak bu kavramın kapsamındadır. Ne var ki, kadının insan sayılıp sayılmadığı her zaman biraz kuşkulu olagelmiştir. 16. yüzyıldaki "kadın insan mıdır?" tartışması, 20. yüzyılda sona ermiş değildir. O zamanlar, insan, *homo* kavramının, insanın yapıldığı şey olan *humus*'tan geldiği, kadı-

nın ise humustan, topraktan değil de Adem'in kaburgasından yaratıldığı için onun insan sayılamayacağı savunuluyordu. Dinsel kurullar ciddi ciddi, kadının ruhu olup olmadığını tartışıyorlardı. Öne sürülen tezler çağdan çağa değişmekle birlikte kadınlara hâlâ, "doğa"larında biraz tuhaf bir şeyler olduğu, bu yüzden de çeşitli alanlarda, -örneğin din, eğitim, yönetim- faaliyette bulunmaya yatkın olmadıkları söylenmeye devam ediyor. Kadının ruhu olup olmadığı tartışması 6. yüzyıldadır, ama "duyguları, mantıksız davranmalarına neden olduğu için kadınların kamu görevleri yüklenmemeleri gerektiğini" buyuran Mısır El Azhar Üniversitesi'nin fetvası 1952 tarihlidir. Bizler ise, 1986 Türkiye'sinde bu sözleri ne yazık ki her gün duyup okumaya başladık!

Evet, kadın, erkek için "pek de o kadar insan olmayan insan"dır (Bence bunun en tipik örneklerini, 21 Ekim 1985 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Orhan Gencebay ile Cüneyt Arkın vermişlerdi. Cüneyt Arkın, "Kadın, erkeğin onda bulduğu, kendi değerini saptadığı amaçtır" derken kadının "öteki"liğini net bir biçimde vurguluyor; Orhan Gencebay ise, bilincinde olmaksızın, kadın ile erkeği "duygusal/rasyonel" olarak karşılaştırıyordu: "Kadın bir bütünün yarısıdır. Artı ve eksi unsurdan birisidir. Anadır, dosttur, sevgidir, şefkattir, duygudur, sekstir. Büyük ihtiyaçtır."!) Bu yaklaşım, klasik dönem burjuva ideologlarının proletaryaya yaklaşımlarına çok benzer. Örneğin Locke'a göre sivil toplum, yaşam ve özgürlüğün yanı sıra mülkiyetin korunması amacıyla kurulduğu için mülksüz proletarya- ki, kelime anlamı olarak çocuklarından başka mülkü olmayan demektir-, sivil toplumun içindedir ama onun "tam" bir üyesi değildir. Mülk sahibi olmaması yüzünden rasyonel bir hayat süremez, bu nedenle yönetmeye değil, yönetilmeye elverişlidir! Tıpkı bunun gibi, kadınlar da insan toplumunun bir parçasıdırlar ama "insan hakları"ndan tümüyle yararlanmaya layık değildirler. Zaten insan denince akla, otomatik olarak erkek gelir. İnsan hakları öğretisi, toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri, özgüllükleri dikkate almadığı gibi, cinsiyete dayalı eşitsizliği de dikkate almaz. İnsan hakları bildirgelerinin hiç birinde kadınların maruz kaldığı

özgül baskılar, örneğin cinsel saldırı ve işkence, ırza geçme, zorunlu fahişelik, poligami, kadın sünneti, pornografi, kadınlara uygulanan aile içi şiddet ve dayak tartışma konusu yapılmaz. Oysa kadın haklarının özgüllüğünü belirtmek yapay bir ayrım değil, insan hakları kavramına somut bir içerik kazandırmanın olmazsa olmaz koşuludur.

İnsan haklarının aslında erkeklerin hakları demek olduğunu, kadınlar, bunlar daha ilk ortaya atıldıkları andan itibaren farkettiler. Eşitlik ve özgürlük sloganları burjuva devriminin bağrında dalgalanır ve yeni burjuva erkeği bu bayrakla mutlakçı tiranlığa karşı çıkarken, burjuva kadını, kendisinin neden bu işin dışında bırakıldığını merak ediyordu. Daha 1700'lerde evlilik konusunda yazan Mary Astell, "Eğer mutlak hükümranlık devlet için gerekli değilse, nasıl oluyor da aile içinde gerekli sayılıyor? Ve eğer bütün insanlar doğuştan özgürse, nasıl oluyor da bütün kadınlar köle doğuyor? Çünkü kadınlar, erkeklerin tutarsız, belirsiz, keyfi iradelerine tabi olduklarına göre, bu kölelik durumu değil de nedir?" diye soruyordu. Fransız Devrimi'ne katılan Jironden Olympe de Gouges, "Kadınların giyotine gitme hakları varsa, kürsüye çıkma hakları da vardır" diyordu. Ama "kürsüye çıkmak" istediği için giyotinde can verdi! Suçu, devrim düşmanlığı değildi; "bir politikacı olmak istediği ve cinsine uygun faziletleri unuttuğu" için cezalandırılmıştı. Bu "faziletlerin" neler olduğunu da, tabii ki kendi cinsinden olanlar belirlememişti!

18 ve 19. yüzyıllarda mücadele eden kadınların kabullenmeye razı olmadıkları şey, kendilerinin "pek de o kadar insan olmayan insan" sayılmalarıydı: Yahudiler, sabah dualarında, "beni kadın yaratmayan Tanrı'ya şükürler olsun" derler; Platon da Tanrı'ya, önce kendisini köle değil de özgür bir insan yarattığı için, sonra da kadın değil, erkek yarattığı için şükreder. Aristo, "Kadın birtakım niteliklerin yokluğundan dolayı kadındır" derken, St. Thomas, "Kadın, yarım kalmış bir erkektir, rastlantısal bir varlıktır" buyurur. Kuran'ın Bakara Suresi'nin 178. ayeti kısası farz alır; burada öldürülecek insan sınıflamasında hür insan ile hür insan, köle ile köle, kadın ile kadın denir. Kadın, özgür insan ve kölenin dışında üçüncü bir sınıfı oluşturur. Gene Bakara Suresi'nin 228. ayetinde, erkeğin kadından bir derece üstün

olduğu söylenir. İşte erkek ideolojisi, bin yıllar boyu böyle kadın düşmanı anlayışlar ve klişelerle yoğrulmuştur. Tertullian'a göre kadın cehennemin kapısıdır, şeytanın suç ortağıdır, insanlar alemine değil, doğaya yakın olandır. Erkek, uygarlığın ve kültürün yaratıcısı ve ürünüyken, kadın doğanın ürünüdür. Bu yüzden de duygusaldır, içgüdüleriyle hareket eder, rasyonel düşünme yetisi gelişmemiştir. Dolayısıyla güvenilmezdir, her işi yapamaz, tanıklıkta bile ancak iki kadın bir erkeğe denk olabilir, ama o da ancak diğer tanık erkek olmak kaydıyla! (Kuran, Bakara Suresi, Ayet 282).

İki cins, tarihte hiçbir zaman dünyayı eşitlik içinde paylaşmamışlardır ve bugün durum eskiye göre değişmekte olsa bile, kadının ikincil statüsü sürüp gitmektedir. Kadının toplumsal statüsünün ve özelliklerinin "doğa vergisi" olduğu savunulur. Ne ki, "kadın doğası" adı verilen şeyin, bazı yönlerin zorla bastırılması, bazılarının da doğal olmayan bir biçimde uyarılması sonucu oluşmuş olduğu görülmez. Doğal olmayanın, yalnızca alışılmış olmayan anlamına geldiği, alışılmış her şeyin de doğal gözüktüğü bir gerçek. Kadınların erkeklere bağımlı olması evrensel bir gelenek olunca da, binlerce yıllık geçmişi olan bu gelenekten herhangi bir uzaklaşmanın doğaya aykırıymış gibi gözükmesinden daha "doğal" ne olabilir? Böylece erkek ideolojisi doğallık kılıfı ile meşrulaştırılmaktadır. Burada, özellikle toplumcu, ilerici erkeğe düşen, bu ideolojiyi sorgulamak ve onun toplumun baskıcı egemen ideolojisinin nasıl bir payandası olduğunu görebilmektir. Ne var ki erkekler, ayrıcalıklarının en temel olanından vazgeçmeyi göze alamadıklarından olacak, bu konuda defansif bir tutum alıyorlar. "Kadın hakları değil, insan hakları vardır", ya da "insan haklarının bu kadar ayaklar altına alındığı bir ülkede şimdi sıra kadın haklarında mı?" gibi yaklaşımlar, bu defansif tutumun bilinçli ya da bilinçsiz bir ifadesi.

12 Eylül sonrasında, genel olarak kadın sorununa duyulan ilgi, özel olarak da feminizmin varlığının daha fazla hissedilir olması nedeniyle Feyza Zileli'nin deyişiyle "ataerkilliğin endişesi" kendine bu tür teorik kılıflar bulmaya başladı. Sanırsınız ki, kadın ve erkek cinsleri dışında bir "insan" var (Merih'te filan yaşıyor olabilir!) da, insan hakları sırf ona ait. Oysa herkes "in-

sanlığını", belli bir toplumsal ve ekonomik çerçevede olduğu kadar, somut bir cinsiyet çerçevesinde ve onun getirdiği toplumsallaşma içinde yaşıyor. Kadın ve erkek olma halinden başka, soyut bir insanlık durumu yok. Ve böyle bir yaklaşım, pratikte, cinslerüstü bir yaklaşımı değil, "insan" kavramının, "erkek" kavramıyla özdeş kılınmasının kabulü anlamına geliyor. Reel durum, bin yıllardır erkeklerin üstünlüğü olduğundan, yani erkek ile kadının karşılıklı konumları asimetrik olduğundan, kadın haklarının insan hakları içinde esasen varsayılması ve özgüllüğünün ayrıca belirlenip kabul edilmemesi, insan hakları kavramının erkeklerin varolan üstün konumlarını korumaya yönelik bir paket ile sınırlanmasını ifade eder. Ve bu, lâfta epey keskin yaklaşımlar aslında bilimsel materyalist anlayışa da çok yabancı bir *felsefi* temele dayanmaktadır. Bu temel, başta değindiğim gibi, tarihsel olarak burjuvaziye özgü olan *soyut* bir hümanizmin indirgemeci mantığıdır. Oysa tarihsel materyalizm indirgemeci değildir; yani, farklı "kerte"lerin ve "kalite"lerin varlığını tanır ve her bir kerteyi kendinden öncekilerin aritmetik/nicel toplamı olarak görmeye kalkışmaz. Aynı doğrultuda, tarihsel materyalizm, "insan"ı soyut olarak değil, olanca somutluğu içinde kavrar ve insan hakları sorununu bu somutluk temeline oturtur. İnsanın somut zaman ve mekanlarda, somut bir cinsellikte, somut bir aidiyet çerçevesinde varolduğu vurgulanır. Cinsiyet, bu somut insanlık halinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Marks ve Engels, toplumsal hayatın temelini sadece ekonomik üretim olarak değil, "maddi hayatın üretimi ve yeniden üretimi" olarak formüle etmekle bu aidiyetin önemine dikkat çekmişlerdir: Üretim ilişkilerinin yanı sıra, onlarla iç içe olarak, cinsel ilişkiler de toplumun maddi temelinin bir parçasıdır*.

* Ancak, özellikle Engels'in yaklaşımı, cinsiyetçiliğin ve erkek egemenliği ideolojisinin eleştirisi konusunda önemli ipuçları içerse de, genel olarak Marksizm hem teoride hem de uygulamada toplumsal cinsiyet (gender) olgusu ve bunun sonuçları karşısında kör olagelmiştir. Benim burada söylemek istediğim, Marksizm'in dayanağı olan tarihsel materyalizmin, bir analiz kategorisi olarak toplumsal cinsiyeti içermeye kapalı olmadığı, tam tersine tutarlı bir materyalist anlayışın cinsiyetçiliğin analizini ve eleştirisini -bizzat kendi mantığı dolayısıyla- gerekli kıldığıdır

Aslında eşitsiz ilişkilere taraf olan her "küme" açısından, alttaki "küme"nin hak ve taleplerinin özgüllüğünün *ayrıca* saptanıp savunulmaması ve her iki kutbu birden kucakladığı öne sürülen nötr bir eşitlik/haklar savunusu ile yetinilmesi, pratikte daima varolan hiyerarşinin sürdürülmesi sonucuna götürür. Genel olarak insanlık, bu arada da Türkiye aydınları işçi haklarının özgüllüğünü ya da ezilen ülkelerin bağımsızlık hakkını yok saymayı aştılar belki ama, aynı ilkel mantığı kadın haklarının özgüllüğüne uygulamaktan vazgeçmediler. Bu, erkek aydınların çok büyük bir kısmının binlerce yıllık üstünlüklerini doğal sayma alışkanlığını sorgulamaksızın sürdürdüklerini gösteriyor.

Dolayısıyla, bu tür her tartışma ister istemez, bugünkü anlayışa göre, "insan hakları" genel paketi tarafından kucaklanması mümkün olmayan bir "kadın hakları" alt-paketinin varolup olmadığı, somut kadın-insana özgü somut ve özel sorunların bulunup bulunmadığı etrafında dönmektedir. Burada ise bir recl durum tesbiti gerekli: Kadınlar, sırf kadın oldukları için eşitsiz ilişkilere taraf değiller mi? Özel baskılara ve haksızlıklara uğramıyorlar mı? İnsan haklarının en önemli norm-ilkesi olan özgürlük, bütün yönleriyle ve boyutlarıyla fiziki, entellektüel ve moral açılardan gelişme olanağı, serbestliği, yeteneğidir. Peki kadın kendini geliştirebilmek, bireyliğini bulabilmek, potansiyelini gerçekleştirebilmek bakımından gerekli bütün olanaklardan çok daha az yararlanmıyor mu? Bu üç yöndeki *somut* kullanım durumları, insanın çeşitli alanlardaki "hak"larını oluşturur. Ve kadın bu somut kullanım alanlarının tümünde de kısıtlı durumdadır. Eski Çin'de, fazla dolaşmalarını önlemek için kadınların ayakları kötürümleştirilirdi. Arap ülkelerinde, "kadının en iyisi evden iki kez çıkar, biri evlenip koca evine gittiğinde, ikincisi de öldüğünde" diye atasözü vardır. Sokağa çıkmalarını, kamu yaşamına katılmalarını engellemek amacıyla fiziki sakatlama ve baskının olmadığı yerde de kadınlar zihinsel bakımdan kötürümleştirilmektedir.

İnsan haklarının bir diğer norm-ilkesi, kişi güvenliğidir; yani keyfi olarak tutuklanmama, alıkonmama ve buna karşı gelme hakkıdır. 1679 *Habeas Corpus* yasasından beri varolan bu hak, kadın için hala geçerli değildir. İdarenin keyfi tutmasına maruz

kalmak mahkemeyi harekete geçirir ama, ailenin sınırları içinde şiddete, dayağa, cinsel saldırıya ve baskıya uğrayan kadının durumu nedir? Kadın kendi bedenine sahip midir, bu açıdan güvencede midir? Erkeğin otoritesi toplum ve iş hayatında, yani kamusal alanda sürekli tehdit altında olsa bile en azından ailesinin dört duvarı içinde güvencededir. Çünkü orası özel yaşam alanıdır, bu yüzden de dokunulmaz ve *konuşulmaz* kabul edilir. Kadının işte burada, evlilik içi cinsel şiddete hayır deme hakkı var mıdır? Kız çocuğu, bu duvarlar arasındaki cinsel saldırı karşısında ne kadar güvencededir? Bırakalım aile içi şiddeti, en çıplak biçimiyle ırza geçme olaylarında, karakol-mahkeme aşamalarında kadın nelerle karşılaşır? Kadın hep suçludur, çünkü zaten doğuştan günahın, kötülüğün temsilcisidir. Tecavüz edip öldürdüğü altı yaşındaki kız çocuğu için "onun adı köyde kötüye çıkmıştı zaten, işte biz de boşu boşuna yatıyoruz" (Nokta, 7 Aralık 1986) diyen delikanlının zihniyeti, ataerkil toplumun genel zihniyetinin bir yansımasıdır. Bu zihniyet, "şeytanın suç ortağı" olan Havva'yı sonsuza dek erkeğin ayağı altında ezilmeye mahkum bir hain olarak gören Ortaçağ zihniyetidir ve bugün de, kimi zaman daha rafine biçimler alsa bile, egemen ideolojinin şekillendiricilerinden biridir. Hayır kadın, kendi bedenine sahip değildir, çünkü onun bedeni nesnedir ve kendisi de bu cinsel nesneyle özdeştir; özerk bir kimliği yoktur. (İdil Belediye Başkanı'nın evinde yed-i emin altında tutulan Hado Gelin'i hatırlasanıza!) İşte bu yüzden, dokunulmaz kabul edilen özel yaşamın siyasal bir boyutu olduğunu söylemek ve bunu açığa çıkarmak önemlidir. Erkekler, baskıcı bir toplumda yaşadıkları yabancılaşmayı aile içinde, kadınlarla ilişkileri içinde telafi etmeye çalışırlar. Oysa kadınların böyle bir olanağı yoktur, çünkü tam da bu ilişkiler onların ezilmesinin önemli bir boyutunu oluşturur. Ve kadın ile erkek arasındaki ilişkilerin niteliğinde temel bir değişikliğin meydana gelmesi talebi, işte bu yüzden, liberal özgürlük anlayışına yönelen bir tehdittir. Bu noktada, "canım mesele şimdi bir cinsel özgürlük/eşitlik sorunu mu?" diye burun kıvıranların, kendi ideolojilerinin aslında ne kadar, reddettikleri egemen baskıcı ideolojinin etkisi altında olduğunu farketmemeleri çok çarpıcıdır.

Çağdaş güvenlik kavramının ayrıca iki boyutu daha vardır: Birincisi, kişinin yalnızca bedensel özgürlüğü değil, onuru da güvenlik altında olmalıdır. Ama sadece boşanma haberlerinin, ırza geçme ve mahkeme haberlerinin verilişine bakmak bile bu açıdan kadının durumunun ne olduğunu ortaya koymaya yeter. Boşanma davasına giden kadın haberdir, erkek değil -velev ki, karısı tarafından bir mağduriyete uğratılmamış olsun! Randevuevi haberlerinde kadının resmi çıkar, adı yazılır ama erkeğin adı verilmez. Çünkü fahişelik kurumu toplumsal düzenin bir parçasıdır ama, ondan yararlanan erkeğin afişe olması düzene yönelik bir tehdittir; o yüzden erkeğin korunmasına hep dikkat edilir.

Güvenliğin ikinci boyutu ise, insanın sözlerinden, inançlarından dolayı korku duymadan yaşayabilmesi, bunu sağlayan bir toplumsal ve yönetsel örgütlenme içinde olmasıdır. Günümüzde kamusal alana yansıyan aykırı düşünceler eziliyor. Bu açıdan erkeklerle, sesi çıkabilen kadınlar arasında bir ayrım yapılmıyor. Ancak işin bir de başka yönü var: Kadınların büyük çoğunluğunun sesini duyan bile olmaz. Çünkü onlar kendilerini özgür birer birey olarak geliştirme hakkına pek az sahiptirler. Tümden susmadıkları zaman dile getirdikleri fikirler, kocalarının ya da ailelerinin fikirleridir. Kadının, "bu benim fikrim", "ben böyle düşünüyorum" demesi yakışıksız sayılır. Bu yüzden, kendini geliştirme olanağı ve aydın olma hakkı tanınmayan kadınlar için sorun, çok büyük ölçüde, sözlerinden dolayı baskıya uğramamaktan önce konuşabilme hakkını elde etmektir.

Bu verdiğim örnekler, bugün sırf "insan hakları"ndan söz etmenin otomatik olarak kucaklamadığı ayrı, özgül bir "kadın hakları" paketinin varlığını bir kere daha hatırlatmaya yönelikti. Şimdi, tersten, bir diğer önemli noktaya dikkat çekmek istiyorum: İnsan ve vatandaş haklarına, demokratik özgürlük ve kazanımlara genel saldırılar, belirgin olarak azgelişmiş ülkelerde kadınların edinilmiş hak ve özgürlüklerinin iptalini, kadının statüsünün daha da düşürülmek istenmesini *öncelikle* gündeme getirmektedir. Bugün kadın haklarının Türkiye'de giderek daha fazla tartışılır olması, feminist hareketlerin uç vermesi ikili bir yönelimin ürünü. *Bir yandan*, Türkiye'nin burjuva demokratik devri-

minin nesnel-tarihsel olgunlaşma derecesi, somut kadın hakları taleplerini ülkemizin göreli gelişmişlik düzeyinin çok olumlu bir göstergesi olarak dayatıyor ve hayatın, insan ilişkilerinin dokusunda bir ferahlama, bir kültürel ilerleme, daha fazla serbestlik vaat ediyor. *Diğer yandan*, 12 Eylül'ün, gelecekteki aşağıdan yukarı radikalleşmelere karşı esas ideolojik barikat haline getirdiği dinci-gerici ideolojinin yükselişi, hem doğrudan düşünsel düzlemde, hem de günlük hayatın akışı içinde -örneğin devlet dairelerinde, iş hayatında, vb.-, ayrıca vatandaş haklarına karşı inzibati saldırıların içerdiği bağnazlık kertesinde, en çok kadınları hedef alıyor. Kadın haklarının özgüllüğünü kabul etmeyen indirgemecilik, başta değindiğim felsefi hatası bir yana, bu koşullarda siyasi düzlemde demokrasi mücadelesi açısından da önemli bir hatayı ifade ediyor. Çünkü Türkiye'nin demokrasi ve çağdaşlaşma mücadelesinin en güçlü, en haklı bir özgül içeriğinden, dolayısıyla "gökyüzünün yarısını meydana getiren" bir özgül itici gücünden yoksun kalması anlamına geliyor. Bütün ezilen ve sömürülenlerin başkaldırmaya, durumlarını değiştirmeye hakları olduğuna göre, kadınların da kendi özgül ezilmişliklerinin bilincine varma, örgütlenme ve aşağı konumlarını değiştirme hakları vardır. Ve sorun yalnızca eşit haklar için mücadele ya da toplum içinde bir değişiklik değil, erkekler ile kadınların toplumsal özelliklerini daha sıkıca birleştiren bir insanlık anlayışına ulaşılmasıdır. Gene de, kendi sınırları içinde belirli bir eşitlik düzeyine ulaşmış bir eski toplum üzerine inşa edilen yeni bir toplumun, ayrıcalık ve sorgulanmayan baskıya dayalı bir toplum üzerine kurulandan daha iyi bir başlangıç noktası olacağını kim inkar edebilir?

KAYNAKLAR

T. Alkan. *Kadın-Erkek Eşitsizliği Sorunları*, SBF Yayınları 1981.

S. Ardener (ed.) *Perceiving Women*, London 1975.

Z. Kılıçarslan, "Kadın Sorununa Farklı Yaklaşımlar", *Düşün*, Kasım 1986.

C. Kramarae, P. A. Treichler, *A. Feminist Dictionary*, Pandora, 1985.

J. S. Mill, *The Subjection of Women* (1869), Everyman Library, 1970.
J. Mitchell, Kadın ve Eşitlik", *Kadın ve Eşitlik* Pencere Yayınları, 1997.
S. Öztürk, "Kadın ve Kadın Hakları Üzerine", *Zemin*, Kasım 1986
B. Savcı, "İnsan Hakları Üzerine...", *SBF Dergisi*, Ocak-Aralık 1980.
B. Savcı, "Yaşam Hakkı-Felsefi Açıdan Pratiğe Doğru", aynı yerde.

ÇOCUK, İNSANDIR....

"Her çocuk açlıktan, korkudan, yoksulluktan kurtulunca,
ve insanlara olan güveni gözlerinden okunarak
başını kaldırıp gökyüzüne gülerek bakınca,
işte o zaman dünyada barış olacak."
Dorothy Right(*Ride with the Sun*)

Çocuklar; haklarında "geleceğimiz", "umudumuz", "en değerli hazinemiz" diye bir yığın tumturaklı lâf ettiğimiz, ama gerçekte bizden ayrı bir "insan" değil de, keyfimizin istediği gibi davranabileceğimiz "mülk"ümüz saydığımız çocuklar... Bugün alışılmış ve normal sayılan bu ideolojik davranış biçimi, bir zamanlar hukuksal temele de sahipti. Çocuk, Roma İmparatorluğu zamanında hukuksal olarak babaya ait bir mülk kabul edilirdi. Nitekim Latince "çocuk" anlamına gelen "prolis" sözcüğünden türetilen "proletarya", *çocuğundan başka hiç bir mülkü olmayan* demektir. Gene Roma hukuku anlayışına göre, bir şeye "sahip olmak", o şeyi "yokedebilme" hakkını da ifade eder. İnsanlık, yüzyıllar boyunca çocuklara işte bu gözle baktı. Çocuk emeği en açgözlü biçimde sömürüldü; çocuklar aile içinde ve dışında dayağa, zalimce davranışlara ve cinsel istismara maruz bırakıldılar; iktidarların emrinde savaş alanlarına sürüldüler; ailelerinin "mülk"ü sayıldıkları için hiç tartışmasız onların keyfi iradesine tabi tutuldular. 19. yüzyılın sonlarına dek, bu anlayışın sor-

gulanması ve çocukların özel korumaya muhtaç bulundukları fikri, henüz insanlığın gündemine gelmemişti.

Demokrasi ve insan hakları kavrayışının derinleştiği 20. yüzyıl ise, bütün insan grupları arasında en çaresiz ve incinmeye en açık grup olan çocukların korunması ilkesinin tüm dünyada yayılmasına tanık oldu. 1924 Cenevre Bildirgesi, "çocuğun, insanoğlunun verebileceğinin en iyisine lâyık olduğunu" ilan etti. 1959 yılında Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi kabul edildi. Bugün, "çocuklar için insan hakları"nı belirleyen 80'den fazla uluslararası belge, bildirge ve anlaşma vardır. BM İnsan Hakları Komisyonu ise, üzerinde 1980'den beri çalışmakta olduğu kapsamlı bir yasal araç olan Çocuk Hakları Sözleşmesi taslağını tamamlamış durumdadır. Yürürlükte olup da çeşitli metinlere dağılmış bulunan haklar ile bazı yeni hakları kapsayan bu taslak, 1989 yılı içinde BM Genel Kurulu'nun onayına sunulacak, daha sonra üye ülkelerin imzasına açılacak.

Uluslararası hukuksal araçlar olan bildirgeler (deklarasyonlar), "yumuşak" yasalar olarak nitelendirilir. Bunlar hükümetler tarafından kabul edilen, ancak özel yaptırımı bulunmayan birer "genel ilkeler" ilanıdır. Oysa, bağlayıcı "sert" yasalar olan sözleşmeler, onları kabul ve tasdik eden tek tek devletler açısından etkin bir karar-alma sürecini gerektirir. Hak, pratikte yükümlülük demektir. Çocuk haklarının ortaya konması da, aslında, yetişkinlerin yükümlülüklerinin ortaya konmasıdır. Çocuklar, çıkarlarının ve haklarının korunabilmesi için tümüyle anababalarına veya vasilerine bağımlıdırlar. Ailelerin kendi çocuklarının haklarını koruyabilecekleri koşulları yaratmak ve sürdürmek ise, bütün yetişkinlerin, hükümetlerin ve uluslararası toplumun sorumluluğudur.

Yeni Bir Ahlâk, Yeni Bir Duyarlık

İşte bu anlayış, insan hakları hukuku ve demokrasi kavrayışında ileri bir adım olduğu kadar, yeni bir toplumsal ahlâkı ve duyarlığı da ifade etmektedir. Bazıları, çocuklar ile diğer insan

1. Uluslararası Çocuk Savunması (DCI) UNICEF Bilgilendirme Seti.

varlıkları arasında açık bir ayrım yapmanın tehlikeli olabileceğini öne sürüyorlar. Ancak, çocukların diğer insanlara karşıt bir şekilde *özel haklara değil, özel insan haklarına* sahip oldukları yaklaşımı benimsenirse, böyle bir tehlike söz konusu olmaz. Toplumsal hiyerarşide şu ya da bu nedenle "altta" olan grupların konum ve haklarının özgüllüğünün tanınması ve bunların, genel bir "insan hakları" paketi ile sınırlanmaması gerekir. Nitekim uluslararası insan hakları hukuku, kadın hakları sorununda da yansıdığı gibi, artık genelliklerden özelliklere doğru, özel ve özgül durumların/ihtiyaçların tanınıp buna uygun yasal düzenlemeler yapılmasına doğru yol almaktadır. Ve bu, hukuk açısından gerçek bir ilerlemeyi ifade etmektedir. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi de, böyle bir anlayış çerçevesinde, çocukların haklarını olması gereken yere oturtuyor: Çocuk hakları, yetişkinlerin haklarıyla çelişki içinde değil, uluslararası insan hakları hukukunun ayrılmaz bir parçasıdır. Sözleşme, genel olarak bütün insanlara tanınan hakların standartlarını yükseltmeye ve geliştirmeye yönelmektedir. Standartların, çoğu zaman, çocuklar için yetişkinlere göre daha yüksek tutulması gerektiği ise, herhalde tartışmasız bir gerçektir.

Çocuklar, Onurlarına ve Kararlarına Saygı Gösterilmesi Gereken İnsan Varlıklarıdır

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde düzenlenen çocuk hakları, kabaca üç başlık altında gruplanabilir: Yaşama, Korunma ve Gelişme. Bugün, çoğunlukla önlenebilir nedenler yüzünden her yıl hayatını yitirmekte olan 5 yaşından küçük 13 milyonu aşkın çocuk, *yaşama* hakkından mahrum durumdadır. *Korunma*; çocuğun bir isim ve tabiyet edinme hakkını, fiziksel, zihinsel veya cinsel bakımdan kötü muameleye tabi tutulmasının engellenmesini ve savaşa sürülmekten alıkonmasını içerir. *Gelişme*, çocu-

2. Aynı set içinde yer alan, *Çocuk Hakları Sözleşme Taslağı*, s.i ve iii.
3. Aynı yerde, s. iii
* Bu yazı *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlandığında bu cümle sayfa editörü tarafından (haber verilmeksizin) çıkarılmıştı.

ğun yeterli beslenmeye, temel sağlık bakımına ve temel eğitime hakkı olduğu anlamına gelir[1]

Ancak bunların ötesinde sözleşme, çocuklara ilişkin yeni bir davranış biçimini yasalaştırmaktadır: Çocukların, kendileriyle ilgili kararlara *katılma* ve her türlü hukuksal ve yönetsel işlemde görüşlerinin dinlenerek dikkate alınması hakkı, 3. ve 7. maddelerde güvence altına alınmaktadır. Ayrıca, Sözleşme'ye taraf devletler, "çocuğun her konuda görüşlerini özgürce dile getirebilmesini sağlayacak" ortamı yaratmakla da yükümlüdürler[2]. "Sen çocuksun, sus bakayım" anlayışının yaygın olduğu, hatta fikrini söyledi diye "komünizm propagandası" suçundan 14 yaşındaki çocukları tereddütsüz hapse atıp akıl hastanelerinde süründürebilen bir ülkede, Sözleşme'nin bu maddelerinin uygulanacağını hayal etmek biraz zor olsa bile, bu, Sözleşme'nin suçu değildir!

Sözleşme'nin çok önemli bir diğer yaklaşımı ise, özel ve dokunulmaz alan sayılan, dolayısıyla müdahale edilmeyen aile kurumu içinde yaşanan şiddetin varlığını tesbit edip, bu alanda çocuğu koruma altına almasıdır. Bugün milyonlarca kız ve oğlan çocuğu, onlara sevgi ve güvenlik sunmakla yükümlü olan aileleri tarafından fiziksel ya da cinsel açıdan kötü muameleye tabi tutulmakta, veya ekonomik açıdan sömürülmektedir. İşte Sözleşme'nin 8. maddesi (b fıkrası), "devletler, çocuk, *anababasının veya yasal vasisinin bakımı altındayken,* çocuğu her türlü fiziki ve zihni sakatlamaya ve zarara karşı, ihmale veya dikkatsiz muameleye karşı, cinsel kötüye kullanma da dahil olmak üzere sömürüye karşı korumak amacıyla her türlü önlemi almakla yükümlüdürler"[3] hükmünü getirerek, "kutsal aile"ye müdahaleyi öngörmektedir. Bu anlayışa ulaşılmasında, aile içindeki iktidar ilişkilerini sorgulayan ve bin yıllardır aile içinde üstü örtülerek sürdürülen dayak, ensest, evlilik-içi tecavüz gibi olguları kamuoyunun gözleri önüne seren feminizmin katkısı, önemlidir.*

Aile içinde kadınlara ve çocuklara uygulanan dayağın olağan, hatta haklı görülmesi bir yana, okula bile çocukları "eti senin kemiği benim" anlayışıyla gönderen bir toplumda, bu tür bir

yaklaşımın iyice yabancı olduğu açık. 2 Şubat 1989 tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki küçük bir haber bunu acıklı bir biçimde örnekliyor: "öğrencisi Emin Kurt'u döverek hastanelik ettiği gerekçesiyle Gerger Lisesi müdür Yardımcısı Hasan Ülkü hakkında açılan soruşturma sonucunda, MEGS İl Müdürlüğü, 'öğretmen tedip [terbiye etme] hakkını kullanmıştır' diyerek 'yapılacak bir işlem bulunmadığına' karar vermiş." Hastanelik edilen öğrenci ise, okuldan uzaklaştırma cezası almış! Türkiye'nin, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni ilk imzalayacak ülkelerden biri olacağı umuluyor. Kuşkusuz bu, çok yerinde ve sevindirici bir karar olacaktır. Ama Sözleşme'yi imzalayacak ve imza sırasında da "çocuklarımız, canımız" diye parlak nutuklar atacak olan yetkililere, yukarıdaki haberi hatırlatmakta, yarar var.

Hukuksal Belgeler "Kâğıt Parçaları" Değildir

Bu örneğin de ortaya koyduğu gibi, "çocuk haklarının" kabul edilip uygulanması, herşeyden önce, daha demokratik bir toplumsal kültürün yaygınlaşması sorunu. Hakların, hukuksal belgelerde düzenlenmesi ile pratiğe uygulanmaları arasında, kaçınılmaz olarak bir zaman aralığı bulunuyor. Ama bu hakların varlığının herkesçe kabulünün, onlara ulaşmanın ilk adımı olduğu da unutulmamalı. Çocukların çoğu henüz yararlanamıyor diye, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi bir "kâğıt parçası"ndan ibaret değil. Onu hayata geçirmek, hükümeti bu açıdan zorlayacak bir kamuoyu yaratmak, kısacası hukuksal belge ile uygulama arasındaki zaman aralığını olabildiğince kısaltmaya çalışmak ise, hepimizin görevi. Üstelik bunu, "çocuklarımız bizim yarınlarımızdır" diye geleceğe bir "yatırım" olarak değil, birer insan varlığı olarak çocuklarımıza ve onların haklarına saygı duyduğumuz için, "çocuğun çocuk olma hakkı"nı tanıdığımız için yapmak durumundayız. Çocuklarımıza karşı davranışlarımızın yeni bir gözle sorgulanması, belki de daha demokratik bir toplumsal kültürün habercisi olur. Böyle bir kültüre, çocuklarımız kadar, hatta daha da fazla, biz yetişkinlerin ihtiyacı var!

Cumhuriyet, 22 Nisan 1989

ARTIK SIRA ADALET AHLAKINDA...*

Hukuk kuralları, insan topluluklarında bir düzen yaratan kurallardır. Elbette, toplumu düzenleyen başka kurallar da vardır. Ahlak ve din kuralları, hatta görgü kuralları da toplumsal yaşantıyı düzenli biçimde sürdürme işlevini görürler. Ancak, hukuk kuralları bunlardan farklı bir nitelik taşırlar, çünkü devletin yaptırım gücüne sahiptirler ve yazılı, nesnel ilkelere dayanırlar. Devletin hukuka bağlı oluşu, yurttaşların da hukuksal güvenlik içinde olmalarını sağlar; bu açıdan hukuk devleti, hak ve özgürlüklerin anayasal güvenceye bağlanmasını ve bağımsız yargı organlarınca hukuka uygunluk denetiminin yapılmasını gerektirir.

Hukuk, aynı zamanda, bir kişinin özel ya da tüzel hakları anlamına gelir; "hak" ise, bireylerin birbirleriyle ve devlet ile ilişkilerini düzenleyen hukuk sistemlerinin özünü belirler. Birey ile hukuk arasındaki ilişkilerde, *özgürlük* ile *sorumluluk* arasında bir denge kurma çabası, günümüzde her insanın sahip olması gerektiği düşünülen ve hukuk devleti ilkesinin temel ögesini oluşturan "insan hakları" kavramını doğurmuştur. Hukuk devleti, insan haklarının, insanların temel hak ve özgürlüklerinin korunması ilkesine dayanır ve bu ilke, hukuk devleti ile *demokrasi* arasındaki bağı kurar. Buna göre, kişilerin temel hak ve özgürlükleri, pratikte uygulanabilen ve demokratik rejimin ruhuna uygun olan güvencelere bağlanmak zorundadır.

* İ.Ü. Kadın Araştırmaları Anabilim Dalı '994-95 Yüksek Lisans Programının Açılışında, Devlet Bakanı Önay Alpago için F.B. tarafından hazırlanan konuşma. 5 Aralık 1994

Hukuk, toplumda kişilerarası ilişkileri düzenleyen ve devletin yaptırım gücüyle uygulanan kurallar bütünü olduğuna göre, toplumdaki ilişkilerin değişmesi ve gelişmesiyle koşutluk içinde bir gelişim gösterir. Dolayısıyla hem genel olarak hukukun, hem de onun en temel öğesi olan hak kavramının ve buna bağlı olarak insan hakları söyleminin bir tarihi vardır. İnsanın insan olmasından kaynaklanan hakları olarak tanımlanan insan haklarının içeriği, her zaman bugün anladığımız biçimde belirlenmemiştir. Örneğin eski Yunan toplumunda hak anlayışı, vatandaşlık hakkı olarak ortaya çıkıyordu. Yani, özgürlük ile sorumluluk arasındaki, yukarıda değindiğim denge arayışında, ibre açıkça sorumluluktan, vatandaşın kent-devletine karşı yükümlülüğünden yanaydı. Üstelik, sözkonusu vatandaşlık hakkı, herkese değil yalnızca özgür erkeklere tanınıyordu; köleler zaten insan sayılmadıkları için vatandaşlık hakkından yoksundular, kadınlar ise özgür olsalar bile herhangi bir siyasal hakka sahip değildiler.

Hak anlayışının, giderek insanı -bireyi- önplana çıkaran bir konuma ulaşması ve insan hakları olarak vurgulanması, Felemenkli hukukçu Grotius'un bu kuramı ortaya atabilmesini hazırlayan koşullar 17. yüzyılda Kilise otoritesinin çökmesi, hükümdarların bağlı oldukları dinsel odakların giderek zayıflaması, yani egemenliğin kaynağının artık dinde aranmayarak insanın öne çıkabilmesiydi. Grotius'tan sonra, onun görüşlerini daha da ileriye götüren ve toplumsal sözleşme kuramını geliştiren Hobbes, Locke ve Rousseau gibi filozoflar, insanın doğal durumundan ve doğal haklarından yola çıkarak sahip olmaları gereken insan hakları için en uygun koşulların ve bunların güvencelerinin neler olduğunu tartıştılar.

İnsan hakları söylemi ve insana, insan aklına verilen değer 17. ve 18. yüzyılın Aydınlanma felsefesi bağlamında daha da güçlendi. 1789 Fransız devrimi, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik kavramlarını bütün insanlık adına yükseltirken, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi de bu ideallerin belgesi oldu. İnsanlık bu kavramlara ancak uzun bir süreç sonucunda ve zorlu mücadeleler pahasına kavuşabildi; sözkonusu kavramların ve ideallerin hayata geçirilmesi ve güvenceye kavuşturulması ise, bildiğiniz gibi, ne yazık ki henüz tamamlanmış bir süreç değildir.

İşte bu noktada, konumuzun ikinci bölümüne, yani kadın sorununa geçebiliriz. Şimdi, denebilir ki, sözkonusu olan insansal varlıktır, nerede ve nasıl olursa olsun onun hakları, onun statüsüdür. Kadın da insansal bir varlık olduğuna göre, kadın hakları gibi ayrı bir kategoriye ne gerek var? Bu sorunun birçok kişinin kafasını kurcaladığını ve çokça ileri sürüldüğünü biliyoruz. Oysa unutmayalım ki, "insan" kavramı bir soyutlamadır ve aslında herkes insanlığını ya da "insanlık durumu"nu somut bir toplumsal ve ekonomik çerçevede olduğu kadar, somut bir cinsiyet çerçevesinde ve bunun getirdiği farklı toplumsallaşmalar içinde yaşamaktadır. Yani, kadınlık ve erkeklik dışında üçüncü bir "insanlık durumu" yoktur. Ve üstelik iki cins arasındaki ilişki, ne geçmişte ne de günümüzde tam anlamıyla eşit bir ilişki olmamıştır.

Bu eşitsizlik, yalnızca insan hakları kavramının tarihine baktığımızda bile çarpıcı bir biçimde kendini gösterir. Örneğin kadınlara eşit eğitim hakkının verilmesi ve üniversiteye kabul edilmeleri, en ileri sayılan ülkelerde bile ancak 20. yüzyılda gerçekleşmiştir. Hele siyasal hakların tanınması, daha da geç bir olgudur. Eski Yunan'ın demokrasi ayıbının, yani kadınlara vatandaşlık hakkının tanınmamasının ancak 20. yüzyılda silinebilmiş olması gerçekten düşündürücüdür. Fransız devriminin bir ürünü olarak birçok başka ülkenin medeni kanunlarına da esin kaynağı olmuş ünlü Napolyon Kodu, devrime büyük bir coşkuyla ve özveriyle katılmış olan kadınların, hukuki ve medeni haklarını kısıtlıyor, evli kadınları çocuklar, deliler ve suçlularla aynı kategoriye koyup siyasal haklardan yoksun bırakıyordu. 19. yüzyıl boyunca Avrupa'nın tüm ileri sayılan ülkelerinde kadınlar siyasal haklardan yoksun durumdaydılar ve bu hakları elde edebilmek için kitlesel mücadeleler vermek zorunda kalmışlardı.

Bu konuda, Cumhuriyet Türkiyesi, hep bildiğimiz gibi, öncü bir rol oynadı. Türkiye'de kadınlar, siyasal haklarını pek çok ülkedeki kadınlardan daha önce elde ettiler, eğitimde fırsat eşitliği konusunda önemli mesafeler kaydettiler, yasalar önündeki eşitsizliklerin çoğundan kurtuldular. Ancak hala, yasalarda cinsiyet

eşitliğine aykırı maddeler vardır, ve nitekim şu anda TBMM'de yasalaşmayı bekleyen Medeni Kanun Değişikliği Tasarısı, bu eşitsizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla sunulmuştur. Bu tasarının yasalaşması ve parlamentomuzun, eşitlik taleplerini imzalarıyla ortaya koyan yüzbinlerce kadınımızın sesine kulak vererek 1934 dönemi Meclisinden daha geri olmadığını kanıtlamasının zamanı çoktan gelmiştir.

Burada, bir kere daha, insan hakları konusunda cinslerüstü bir yaklaşımın -söylem olarak kulağa hoş gelse bile- pratikte "insan" kavramının "erkek" kavramıyla özdeşleştirilmesi sonucunu doğurarak evrensel olması gereken insan hakları kavramını sınırlandırdığını belirtmek istiyorum. Kadın haklarının özgüllüğünü saptamak, yapay bir ayrım yaratmak değil, insan hakları kavramına somut bir içerik kazandırmanın, onu gerçekten anlamlı kılmanın olmazsa olmaz koşuludur. Nitekim, günümüzde "kadınların insan hakları" teriminin ortaya çıkmasının ve yaygın bir kabul görerek Birleşmiş Milletler hukukunun ayrılmaz bir parçasını oluşturmasının nedeni de budur.

Sözlerimi bitirirken, liberal özgürlükçü geleneğin en ünlü isimlerinden John Stuart Mill'e bir gönderme yapmak istiyorum. Mill, *Kadınların Bağımlı Kılınması* adlı 19. yüzyıldan bu yana eşitlik konusunda insanlığı çok etkilemiş olan makalesinde, kendi düşlediği türden bir ahlakın ve adaletin yeryüzünde o güne dek gerçekleşmemiş olmasına dikkat çeker. Çünkü ona göre, "gerçek ahlaki duygunun biricik okulu, eşitlerden oluşan bir toplumdur." Kölelerin ve bağımlı olanların bulunduğu bir toplumda, efendilerin de özgür olması mümkün değildir, der John Stuart Mill, ve şöyle devam eder: "Bugüne kadar boyuneğme ahlakını, şövalyelik ve cömertlik ahlakını gördük; artık sıra, *adalet ahlakına* geldi!"

Gerçekten de, artık sıra adalet ahlakına gelmiştir ve bunun gerçekleştirilmesi açısından "kadınların insan haklarının" savunulması ve hayata geçirilmesi büyük önem taşımaktadır. Hakların elde edilmesi kadar, onların kullanılabilmesi açısından da eğitimin ve bilgi edinmenin ne denli canalıcı olduğunu hepimiz biliyoruz; bu nedenle, İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları

Yüksek Lisans Bölümünün ikinci yılına başlıyor olması ve kadın olsun erkek olsun gençlerimiz arasında böylesine ilgi görmesi, beni heyecanlandırıyor ve gelecek açısından umut veriyor. Sizlerin de paylaştığınızı gördüğüm bu heyecan ve inanç, ülkemizin gerçek insan hakları ve demokrasi yolunda ilerleyebilmesinin de güvencesider.

YASAL EŞİTLİK GEREKLİ AMA YETERLİ DEĞİL*

- Kadın erkek eşitsizliği denince ne anlıyorsunuz?

- Eşitlik denince, kadınlar ile erkeklerin ortak bir insani özü paylaştıkları, başka bir deyişle kadınların, özgür bireyler olarak ortak nitelikleri açısından erkekler ile eşit değere sahip oldukları fikrini anlıyorum. Ama günümüzde, ve bilinen tarih boyunca - bu, sınıflı toplum anlamına da gelebilir- kadınlar ve erkekler hiçbir zaman dünyayı eşit olarak paylaşmadılar, paylaşmıyorlar. İnsan cinsini temsil eden de erkektir. Yani, bir insanlar var, bir de ayrı bir kategori olarak kadınlar var. Zaten, kadının insan olup olmadığı ciddi ciddi tartışılmış bir konudur. 6. yüzyılda kilise kurulları oturup kadının ruhu var mıdır diye tartışıyorlar; daha sonra, bu kez 16. yüzyılda "kadın insan mıdır" tartışması yapılıyor. O zamanlar, insan yani Latince *homo* kavramının, insanın yapıldığı şey olan *humus*'tan geldiği; kadının ise humustan, topraktan değil de Adem'in kaburgasından yaratıldığı için insan sayılamayacağı savunuluyordu. Şimdi komik gibi gözükse de, özünde bu tartışma 20. yüzyılda sona ermiş değil. Hâlâ, kadının tam anlamıyla insan olmadığı, onun doğasında "tuhaf" bir şeyler bulunduğu, ve bu tuhaf şeyler yüzünden bazı işleri yapamayacağı düşünülüyor. Örneğin, Mısır El Azhar Üniversitesi'nin 1956 tarihli fetvasına göre, kadın duygusal olduğu için mantığıyla hareket edemez, dolayısıyla da kamu görevi üstlenmemelidir. Bizler de 1987 Türkiyesinde böyle sözleri hergün duyup okumaya başladık.

* *Haftaya Bakış* dergisiyle görüşme; 19 Ekim 1987

Ancak, değinmek istediğim bir nokta var: Cinslerarası eşitlik, hak eşitliği sağlanmasıyla gerçekleşmiyor. Daha da önemli olan, farklı bir insanlık anlayışına ulaşılması. Yasa önünde eşitlik önemli değil demiyorum ama, bunun toplumsal hayata yansıması, insanların -kadın olsun erkek olsun- ideolojisinin, zihniyetlerinin değişmesi gerekiyor. Bu da çok uzun bir süreç.

- Kadın-erkek eşitsizliğinin temelindeki neden nedir?

- Bu konuda çeşitli görüşler var. Antropologlar, tarihçiler vb. farklı görüşler ileri sürüyorlar. Bunlardan biri, Marksistlere, özellikle de Engels'e ait olan görüş. Buna göre, toplumun sınıflara bölünmesi ve özel mülkiyetin ortaya çıkması kadının tahakküm altına alınmasına yol açmıştır. Aslında bence "ilk neden" önemli değil; doğrusu ben kendi payıma, varolan durumun kavranması ve üstesinden gelinmesi yollarının araştırılmasıyla daha fazla ilgiliyim.

- Medeni Kanun Tasarısında, kadının aile reisi olması, soyadını kullanması (kızlık), çocuklar üzerindeki velayet konusunda gerektiğinde mahkemeye başvurabilmesi vb. birçok yeni değişiklik kadınların lehine olarak yapıldı. Siz bu açıdan, yapılan değişiklikleri yeterli buluyor musunuz?

- Medeni Kanun'da değişiklik gereklidir. Sözünü ettiğiniz değişiklikler de ayrıca olumlu. Ama, bu değişikliklerin yasanın nihai şeklinde yer alacağı bence kuşkulu. Toplumumuz ataerkil bir toplum, aile konusu da çok hassas bir nokta. Bu yüzden, aileyi ve kadın-erkek ilişkilerini ilgilendiren değişiklikler, olumlu yöndekiler tabii, büyük dirençle karşılaşıyor. Yasal eşitlik gerekli, ama yeterli değil. Gene de, hukuksal düzenlemelerin önemini inkar etmemek gerek. Bu, kadınlar için bir dayanak noktasıdır. Elbette, önemli olan hakların hayata geçirilmesidir. Bunun için de kadınların kendi haklarına sahip çıkmaları ve bunlar uğrunda mücadele etmeleri gerekli.

- Kadın-erkek eşitsizliğinin giderilmesinde kadına düşen sorumluluk sizce nedir, ve kadın ne tür bir mücadele vermelidir?

- Bu çeşitli düzeylerde olabilir. Kadın, en başta, kendi hayatını ve çevresini değiştirmeye çalışarak bu sorumluluğu üstlenebilir. Ayrıca, sürekli veya sürekli olmayan örgütlenmeler içinde

yer alabilir. Örneğin, İstanbul'da Kadın Şenliği için birçok grup biraraya gelip başarılı bir eylem gerçekleştirdiler. Kadınlar arasındaki iletişimi ve dayanışmayı daha sürekli kılacak örgütlenmelere de gidilebilir. Kadınlar, kendi durumlarının bilincine vardıkça, dayanışmaya da daha fazla ihtiyaç duyacaklar bence. Çünkü kadınlar, sırf kadın oldukları için birşeyler paylaşıyorlar.

- Siz, kadın-erkek eşitsizliğini günlük yaşantınızda ne şekilde yaşıyorsunuz?

- Her kadın, konumuyla bağlantılı olarak, ezilmeyi farklı bir biçimde yaşıyor. Ben, 16-17 yaşlarındayken kendimi ayrı bir cinsel kategoriye koymazdım. Evet, bazı kadınlar eziliyorlar ama bu, kendi aptallıklarından dolayı, diye düşünürdüm. Oysa öyle değil. Kadın, salt cinsiyetinden ötürü eksik bir varlık sayılıyor. Bazı kadınlar, çeşitli nedenlerle baskıyı ve aşağılanmayı o kadar somut ve ağır bir biçimde yaşamıyorlar belki ama onlar da bütün kadınlarla birlikte "ikincilliği", "eksikliği" yaşıyorlar. Bu anlayış, her an hepimize dayatılan bir şey. Ayrıca doğduğumuz andan itibaren kadın olarak toplumsallaştırılıyoruz. Yani bazı "kadınlık" özelliklerini içselleştiriyoruz. Örneğin fazla öne çıkmama, hep başkalarını düşünme, kendimiz için birşeyler istememe. Bütün bunlar bizlerin kişiliğini kısıtlıyor, başarıdan korkmamıza, kendine güvenen bireyler olamamamıza yol açıyor. Bütün bunları ben de yaşadım, ve yaşıyorum. Çok ağır bir biçimde yaşamayışımı ise şansa bağlıyorum, biraz da. Başarılı kadınları, yani erkekler dünyası içinde kendine yer yapmış kadınları bekleyen bir tuzak var: Başka kadınlara tepeden bakmak. Oysa, o güçlü kadın pekala, tepeden baktığı "ezilmiş" kadının yerinde olabilirdi.

- Sizce, Türkiye'de bir kadın hareketinin gelişme zemini var mı?

- Gelişmenin zemini var bence. Çünkü Türkiye'de kadın eziliyor. Bu da bir kadın hareketinin yeterli zeminidir. Ama zemini olması demek, mutlaka başarılı olacak anlamına gelmiyor. Bence, Türkiye'deki kadın hareketinin başarısı, biraz da, ayağını bu toprağa basıp basamayacağına bağlı. Giderek daha fazla kadına ulaşan bir iletişim ağı, yeni ve değişik örgütlenmeler, kamuoyunda bir baskı aracı oluşturabilmek, vb. gerekiyor.

- Feminizm, Türk kamuoyunda bir yer edindi mi? Bu açıdan feminizmin geleceği ne olabilir?

- Türkiye kamuoyu, feminizmin ne olduğunu bilmiyor. Feminizm, bu gün bir yafta, bir tür umacı. Oysa feminizm, kendi içinde farklı düşünceleri barındıran bir ideoloji. Bence, hoş olan tarafı da farklı düşünceleri tolere edebilmesi, ve gerektiğinde ortak eyleme gidebilme esnekliğini göstermesi. Türkiye'de bugün feminizme karşı bir merak, ilgi ve öğrenme isteği de var. Ve bu giderek artacak.

- Siz feminist misiniz? Feminizmi nasıl tanımlıyorsunuz?

- Feminizm, çok kabaca, kadınların ayrı bir toplumsal grup olduğunun bilincine varmak. Ve ben de feministim. Ancak feminizm, bütünsel bir toplum projesi değil. O yüzden ben hem feminist, aynı zamanda da sosyalist olduğumu düşünüyorum. Feminizm, bütünsel bir toplum projesi değil dedim, ama çok önemli bir ideoloji. İnsanı dönüştürmek, yeni bir insan tipi yaratmak, kafamızdaki efsaneleri yıkmak bakımından canalıcı bir önemi var.

- Femizim bir ideoloji midir, politikası var mıdır?

- Feminizm bir ideoloji, ve elbette politikası da var; olmalı. Feministler, "kişisel olan politiktir" derler. İşte, feminizmin en önemli katkılarından biri, insanların özel yaşamını, o çok mahrem ve dokunulmaz sayılan aile yaşamlarını kamu önüne çıkarması, onu sorgulaması ve yargılaması. Çünkü birçok haksızlık, eşitsizlik ve zulüm işte o dokunulmaz alanda cereyan ediyor, kadınlar da orada çaresizler. Feminizm, bunları ortaya döküyor. Bir şeyin ortaya dökülmesi ise, çözüm için vazgeçilmez başlangıçtır.

- Bir kadın hareketinde erkeklerin rolü nedir?

- Erkekler, destekleyici bir rol oynayabilirler. Böyle bir rol oynamaları, kendi gelişmeleri için de gerekli. Yani aslında, kadınları desteklemekle gene kendi çıkarları için çalışmış olurlar, birçoğu henüz bunun farkında olmasa bile! Ama nasıl ki, işçileri kendilerinden başkası kurtaramazsa, kadınları da kendilerinden başkası kurtaramaz. Kadınlar, haklarını istemeye, bunlar uğrunda mücadele etmeye alışkın değiller. Bu özellikleri de an-

cak kendi aralarında, birbirlerini destekleyerek, teşvik ederek, gerektiğinde eleştirerek kazanabilirler. Dolayısıyla da yalnız kadınlara özgü örgütlenmeler olmalıdır. Kadınların giremediği birçok erkek örgütleri, mekanları, lokalleri var. Bunların varlığını kimse sorgulamıyor ama iş, kadınların kendi başlarına örgütlenmesine gelince bir vaveyla kopuyor "erkek düşmanlığı yapıyorlar" diye. Bence, erkekler, binlerce yıllık ayrıcalıklarının tehlikede olduğunu hissedip bilinçdışı korunma tepkileri veriyorlar.

-Son olarak, sizin bu konuda özellikle vurgulamak istediğiniz bir nokta var mı, iletmek istediğiniz bir mesaj?

- Türkiye toplumunda hoşgörüsüzlük ve düşünmeme alışkanlığı, kolaycılığa ve ucuza kaçma eğilimi var. Herhangi bir konuyu araştırıp üzerinde düşünmek yerine hemen bir yafta asmak, damgalamak daha çok işimize geliyor. Böylece gereksiz sorularla kafamızı da yormamış oluyoruz. Bu özellik, kadın sorunu gibi binlerce yıllık geleneklerle donanmış bir konuda daha da belirgin. İşte ben, bu konuda insanları farklı bir tavır almaya ve kadın sorunu üzerinde hem düşünmeye, hem de kendilerini sorgulamaya çağırmak isterim.

BİR "ERKEKLER DİLEKÇESİ" VARDI...

7 Mart 1986'da, TBMM'ye üç binden fazla kadının imzaladığı bir dilekçe verilmişti. Salt kadınların imzasına açık olan bu dilekçe, BM kadınlara Karşı Ayrımcılığın önlenmesi Sözleşmesi'nin Türkiye tarafından da onaylanması ve dolayısıyla yasal açıdan bağlayıcılık kazanması olgusundan hareketle, sözleşmenin Türkiye'de hayata geçirilmesini talep ediyordu. Metinde, yaşadığımız toplumda kadın-erkek eşitsizliğinin temellerine değinilmiyor; yalnızca bu olgunun ortadan kalkmasında bir adım olabilecek bazı önlemler öneriliyordu. Eksik olan tarafın ise, kamuoyunda daha sonra meydana gelebilecek tartışmalarda ele alınacağı, sorunun böyle derinleştirileceği umuluyordu.

Kadın hakları uğrundaki mücadelede bir adım olan bu dilekçenin (erkeğin aynı zamanda "meşruiyet" demek olduğu bir toplumda, o kadar kısa zamanda o kadar çok kadının imzasının biraraya gelmesi hiç de küçümsenecek bir şey değildir), toplumumuzda olumlu yankılar uyandırması, dilekçeyi imzalayan bütün kadınların sevinçle karşılayacağı bir şeydi. Ancak bu yankılar içinde kişisel olarak beni en çok sevindireni, yalnızca erkeklerin imzasına açılmış olan bir basın açıklamasıydı (bir dilekçe olmadığı halde, kısa yoldan "erkekler dilekçesi" deniyordu). Açıklamayı hazırlayan erkekler, "kadınlar dilekçesi"ni desteklediklerini belirtiyorlar; ama bu destek sadece dışarıdan bir "aferin" çekmenin ötesine geçerek, kadınların ezilmesinin daha derinde yatan kaynaklarına, bu ezilmede bir grup olarak erkeklerin payına

ve sorumluluğuna dikkat çekiyordu. Erkeğin egemen olduğu bir dünyada kadınları ezmenin erkeğin özgürlüğü önünde bir engel oluşturduğunun, erkeğin içine doğduğu ayrıcalıkları sürdürmekle de baskıya ortak olduğunun saptanması, toplumumuzdaki, kendini sorgulamak ve kendine eleştirel bir gözle bakmak yerine inanılmaz savunma duvarları inşa etmeyi yeğ tutan, alışılagelmiş insan davranışına aykırılığı açısından da, bana değerli gözükmüştü.

Ne var ki, anlaşılan bu proje "gerçekleşemeyecek kadar iyi"ymiş. Çünkü aradan dört ay geçmesine karşın, ne basında yer aldı, ne de başka herhangi bir yankı uyandırdı. İmzası istenen kişiler arasında, coşku uyandırmak şöyle dursun, ya istihza ile karışık bir geçiştirmeye, ya da "ben ezmiyorum ki!" tutumuna yol açtı. Bu tutumu almayan erkeklerin olduğunu biliyorum; haklarını yemek istemem, ama ne yazık ki sayıları kuralı bozmaya yetmiyor. İşi, "karı kuvvetleri"nin yanında saf tutmak, "lezbiyenleri savunmak", vb. bayağılıklarına vardıranları ise, hiç saymıyorum.

Son sözünü ettiğim tutum bana hiç ilginç gelmiyor, çünkü zaten toplumda yaygın olan Ortaçağ kafasının (dogmatizm, kendi mevziine-tarafına- körükörüne bağlılık, eleştirel düşünceye uzaklık anlamında kullanıyorum bu deyimi) ürettiği klişelerin, kendine solcu adını takan kişilerin ağzından tekrarından başka bir şey değil. Kendilerine solcu adını takmaları, olayı yalnızca gülünçleştiriyor. Bence ilginç olan, "ben ezmiyorum ki, niye imzalayayım?" diyenlerin tutumu. Burada savunma mevzileri biraz geri çekilmiş, gerekçeler incelmiş. Arkadaşlarımız artık "karı kuvvetleri"nin toptan haksız olmadığını, "bazı" erkeklerin gerçekten kötülük/haksızlık yapıyor olabileceğini yadsımıyorlar; ama bu "kötü"ler kendileri değildir, hem onlar bulaşık yıkarken, karılarına yardım bile etmektedirler! Bulaşığa yardım etmek güzel bir tutum, kesinlikle küçümsemiyorum; ama sorun bunun ötesine, hele tek tek bireylerin bile isteye kötülük yapmalarının çok ötesine gidiyor. Bunu anlamak için de biraz çaba, kişinin kendisine ve içinde yaşadığı topluma sahiden eleştirel bir gözle ve cesaretle bakabilmesi gerekiyor. Cesaretin altını çizi-

yorum, çünkü insanın kendisinin "kötülük" ettiğini kabullenmesinin, hele bunun kendine dışsal -ya da öyle sandığı- nedenlerle olduğu durumlarda, çok zor olduğunun bilincindeyim; ama Simone De Beauvoir'in dediği gibi (*Ben Bir Feministim*, Kadın Çevresi Yayınları, 1986, s. 15) "bugünün erkeği bu patriyarkal toplumu kurmuş değil, hatta onu eleştirenlerden biri bile olsa, yine de ondan çıkar sağlıyor. Üstelik bunu bilinçsiz düşünüşünün bir parçası haline getirmiş, içselleştirmiş durumda". Bu olgunun, İslami ideolojinin yaygın olduğu toplumumuzda, daha da geçerli olduğu açık. O yüzden, "hayır, ben ezmiyorum" diye savunmaya geçmeden önce biraz düşünmek gerek. Ama galiba en zor olanı da bu: Düşünmek! Oysa düşünüldüğünde, hem kişisel, hem de toplumsal düzeyde neler neler çıkacak, kimbilir: Ataerkil ailenin şekillenişi, bu ailenin Doğu toplumunun bütün kurumlarını ve tek tek bireyleri nasıl etkilediği, bu çerçeve içinde en alt sınıfların bile hiç olmazsa erkek olma ayrıcalığını ellerinde tuttukları ve ona sıkıca sarıldıkları, bütün bunların egemen ideolojiyi olduğu kadar devrimcilerin ideolojisini de nasıl etkilediği ve mücadele edilmezse yarının toplumuna nasıl devrolunacağı gibi, "üst düzeyde" ve kimisi iyice uzun vadeli konuların yanısıra, o kişinin belki de -tabii ki kendi istemi dışında- kızkardeşinden daha uzun süre emzirilme ayrıcalığıyla hayata adım atmış olması sıradan olgusu.... Bu listeyi istediğiniz kadar çeşitlendirip uzatabilirsiniz.

Gerçeğin bilincinde olmamak, yanılsama içinde yaşamak, bu yanılsamayı sürdürüp gitmek, kadın olsun erkek olsun insan için en tehlikeli şey. Çünkü özgürleşme, kendi yaşamını ve geleceğini denetleme mücadelesindeki en önemli silahından, kişiyi yoksun bırakıyor. Erkeklerin çoğu, ne yazık ki, işte bu silahtan yoksunlar. O çok eleştirilen sınıflı toplumun birer bağışı olan ayrıcalıklara, bu ayrıcalıklarla örülü bir yaşamın rahatlığına, ya da en azından "fazla kurcalamama"nın sorulardan uzak kolaycılığına sarılmak, bu açıdan başlıbaşına bir gösterge. Oysa "Erkekler Dilekçesi", sessiz sedasız "arazi olmak" yerine, hiç olmazsa bazıları için umut verici bir başlangıç olabilirdi.

Yeni Gündem, 18-24 Ağustos 1986

BEN BİR FEMİNİSTİM, ÇÜNKÜ...*

Kadınlar ve erkekler bu dünyayı eşit bir şekilde paylaşmıyorlar. Kız çocuğu bu gerçeği daha pek küçükken öğrenir. Ama bazı kızlar bu konuda daha şanslıdırlar, aile çevresinde pek fazla ayrımla karşılaşmayabilirler. Ben işte bu şanslı kesimdenim. Eğitim ve olanaklar açısından, kişiliğe verilen değer açısından, yeni yetişirken pek bir eziklik duyduğumu hatırlamıyorum. Ama çevremde, ezilen kadınları görüyor ve onların kaderlerine razı olduklarını gördükçe -ya da öyle sandıkça- isyan ediyordum. İlk gençliğin verdiği saflık ve hamlık içinde, kadınların ezilmesinin bir "tercih" sorunu olduğunu düşünüyor, kendimi onlardan farklı görüyordum. Benim başıma böyle şeyler hiçbir zaman gelmeyecekti. Tabii, yıllar insanın başına birçok şey getirirken, aklını da başına getiriyor!

Bir kere, kadının ezilmesinin tekil bir olgu olmadığını anlıyorsunuz; bu, başkalarıyla paylaşılan ortak bir "kadınlık" durumu. Ama böyle bir ortaklık bilincine varmak kadınlar açısından çok zor, çünkü baskı ve ezilme tek tek ve özel koşullarda/mekanlarda yaşanıyor. Ayrıca, ezilme olgusu çoğu zaman içselleştiriliyor. Yani, bir süre sonra toplumun dayattığı "norm"u kabul ediyor, hatta onun yeniden üretimine katılıyorsunuz. Aksi, zaten kişiliği parçalanmış olan kadını çözümü zor çelişkilerle yüzyüze bırakıyor. Bunun dışında, bir de, erkekler dünyası için-

* *Kadınca* dergisinin "Neden feministsiniz?" soruşturmasına yanıt; 7 Eylül 1987

de başarı kazanma olanağı bulunan kadınların durumu var. Böyle kadınlar, erkeklerin tekelini tehdit etmeksizin o dünyaya entegre olabildikleri için fazla bir ayrımcılıkla karşılaşmayabiliyor ve kendilerini, "ezilmeyi tercih eden" kadınlardan üstün görebiliyorlar.

Başta da söylediğim gibi, ben de "başarının tuzağı"na düşme olasılığı bulunan kadınlardandım. Ama şimdi, kadınların çektiği acıların tek tek her birinin kaderi olmadığını, bir toplumsal grup olarak kadınların ortak sorunu olduğunu düşünüyorum. Elbette, farklı kesim, sınıf ve ailelere mensup kadınların ezilme dereceleri farklı. Ama hepimizi birleştiren ortak bir payda var. Bize dayatılan sınırları aşıp ufkumuzu genişletmek, birbirimize el uzatmak, sorunlarımızı paylaşmak, çözümleri tartışmak zorundayız. Varolan durumu değiştirmenin yolu, önce onun bilincine varmaktan geçiyor. Ve bence feminizm, kadınlara bu bilinci sağladığı için çok önemli. Ama elbette, toplumsal ilişkilerde gerçek bir değişiklik için yalnızca bilinç yetmiyor. O yüzden ben hem feminizmin, hem de sosyalizmin gerekli olduğunu düşünüyorum.

BİR SORUŞTURMAYA YANIT: FEMİNİZM, PUT-KIRICI BİR AKIMDIR*

1. Feminizm, bütünsel bir toplum projesi değil, ama bireylerin ve toplumların yaşantısında ufuk açabilecek bir ideoloji. Feminist teori, kadının baskı altında tutulma deneyiminden kaynaklanıyor. Bu baskıyı diğer baskı biçimlerinden, örneğin kapitalizmden ayırdeden şey, en özel koşullardan, en kamusal/siyasal koşullara dek uzanması. Baskıya karşı mücadele eden kadın ise, egemen güçlerin edilgin nesnesi olmayı reddeden, etkin bir öznedir. Ve, kendi kendisinin bilincinde, etkin bir varlık olarak, yüzyıllardır sorulagelen soruya -"kadınlar ne istiyor?"- verdiği cevap da, ancak bir türlü olabilir: "Özgür olmak!"

Evet, kadın henüz özgür değildir, ama olabilecek üzerinde düşündüğümüz zaman, bugünkü durumu daha kolay göğüsleyebilir ve yarını yaratacak olan güçlerin yolunu açmış oluruz. Eğer bir toplumda değişiklik olacaksa, insanların geleneksel düşünce ve davranış biçimlerinin ötesine geçen bir perspektife sahip olmaları gerekir. Bu olmadan, insanlar davranışlarında değişiklik yapamazlar, dolayısıyla toplumu da değiştiremezler. İşte bu noktada, bence feminizm hem kendi toplumumuzun, hem de genel olarak insanlığın geleceği açısından canalıcı bir rol oynuyor. Feminizmin, özellikle egemen mitleri yıkıcı ve değiştirici çabası, insan uygarlığının yarın alacağı biçimi belirleyen önemli

* *Cumhuriyet* gazetesinin soruşturmasına verilen bu yanıt, Şubat 1987'de kaleme alındı.

ögelerden biri olabilir. Çünkü cinsiyete göre çizilen bir toplumsal yapılanmayı konu alan feminizm, yalnızca toplumsal sistem hakkında yeni bir anlayışı ve sorgulamayı değil, aynı zamanda, bu sorgulamayı yaparken kullanılan düşünce sisteminde de yeni bir anlayışı zorunlu kılıyor. Bu açıdan, esaslı bir put-kırıcı (ikonoklast) niteliği var.

Ne var ki, egemen mitlerin öyle kolay kolay ortadan kalkmadığı da açık. Kadının özgürleşmesi için bütün toplumun değişmesi gerektiğini söylüyoruz. Ama o da yetmiyor. Yoksa, üretim tarzının değiştiği ve kadınların üretime katılıp eşit işe eşit ücret aldıkları, yani ekonomik bağımsızlıklarını kazandıkları bir sosyalist sistemde, hâlâ ataerkil ailenin egemen olmasını ve beraberinde bir dizi baskıcı uygulamayı getirmesini, nasıl açıklarız? İşte feminizmin çeşitli varyantları bu tür sorulara cevap arıyor ve getirdikleri çözümler, ortak bir paydanın varlığına rağmen birbirinden çok farklı olabiliyor. Sosyalist feminizm, kadın sorununun özgüllüğünü vurgulayarak sosyalist teorinin "cinsel işbölümü"nün sonuçları üzerinde durmadığını belirtiyor ve bu eksikliği gidermeye yöneliyor.

Öte yandan, kadının süregelen aşağı konumuna yol açan toplumsal yapı ve süreçlerin çeşitli yönlerini açıklamak için radikal feministlerin geliştirdiği patriarki kavramı da, tek başına yeterli görünmüyor. Hele tarih-ötesi bir kavram olarak ele alındığı zaman, gelecek açısından da bizlere pek umut bırakmıyor. Kadının ezilmişliğinin çok önemli bir bölümü aile içindeki yaşantısından kaynaklanmakla birlikte, yalnızca aile kurumu, kadının bugünkü toplumsal statüsünü açıklayamıyor. Bu açıklama için, aynı zamanda sınıf yapısına, devlete, çeşitli yarı-özerk kurumlara ve bunların aile düzeniyle olen ilişkilerine bakmak, sorunu bütünsel bir perspektife oturtmak gerekiyor.

Simone de Beauvoir, *İkinci Cins*'de, "Bu dünya nasıl olup da her zaman erkeğe ait oldu ve durum ancak yeni yeni değişmeye başladı? Bu değişme iyi bir şey midir? Dünyanın kadın ile erkek arasında eşit bir biçimde paylaşılması sonucunu yaratacak mı?" diye soruyordu. Sorusu hâlâ gündemde. Ben bu soruya iyimser bir cevap veriyorum: Dünyamız, kadın ile erkeğin top-

lumsal özelliklerinin giderek daha fazla birleştiği bir insanlık anlayışına doğru yol alıyor. Bu konuda feministlerin katkısı canalıcı, çünkü onlar yalnız kadının değil, erkeğin de toplumsal düzen içindeki yerini sorguluyorlar. Erillik ve dişillik gibi, bütün bir tarihsel alışkanlıklar birikimini yansıtan kültürel tanımlar, insan bireyinin ve toplumunun gelişmesi önünde birer engel. Bu kalıplardan kurtulduğumuz, ya da daha iyisi her iki tanımın da en iyi yanlarını koruyup birleştirdiğimiz zaman, insanlığın gelişme ve mutluluk potansiyelinin tahmin edemeyeceğimiz ölçüde artacağına kuşku yok. Çünkü kadınlar ve erkekler birbirlerini bağımsız, kendi kaderini belirleme ve kendini gerçekleştirme hakkına sahip özgür bireyler olarak görmeyi öğrendikleri zaman, birbirlerinin gelişmesine saygı duyup teşvik edecekler ve bu da, insan ilişkilerinde şimdiye dek hiç bilmediğimiz bir zenginleşmeyi getirecek. İnsanlığın "kadınsılık" ve "erkeksilik" arasında duygusal parçalanmışlığının ortadan kalkmasını öngören bu "androjen çözüm"ün -şu anda olduça romantik bir bakış gibi gözükse de- gerçeğe daha yakın olduğuna ve uygulamaya dönük bir ideoloji olarak gelecekte feminizm için daha fazla olanak sunduğuna inanıyorum.

2. Türkiye'de, özellikle 1980'den sonra hız kazanan feminizm, sık sık bir "Batı icadı"nın ithal edilmesi olarak karalanıyor. Evet, feminizm Batı'da gelişti ve Türkiye'ye yansıdı. Ama bence bu hiç de garip değil. İdeolojiler evrenseldir; Batı'dan da gelebilirler, Doğu'dan da. Önemli olan, bir ülkede o ideolojinin maddi koşullarının bulunup bulunmamasıdır. Türkiye'de kadınların ezilmesi objektif bir olgu olduğuna göre, bu ezilmeye karşı çıkan bir düşüncenin maddi zemini de mevcut demektir. Feminizm, bugün Türkiye'de bir akım olarak var, ama bir hareket olarak varlığı sözkonusu değil. İdeolojiler evrensel, bir ülkeden diğerine yayılabiliyorlar, ancak başarıları o ülkenin toprağına kök salabilmelerine bağlı. Bence Türkiye'de feminist akımın yüzyüze olduğu temel sorun, bu. Ve henüz, düşüncede bile çözülmüş olmaktan uzak. Tersine, bölünme ve sekterlik eğilimi göze çarpıyor; bu da karşılığında elitizmi güçlendiriyor. Bu eğilimin, en fazla, bütün kadınların ezilmesinin ortak boyutlarını

vurgulayan radikal feminist çevrelerde görülmesi de ayrıca ilginç.

Bence, feminist akımın ideolojik düzlemde çoğulcu özelliğini hassasiyetle koruması ve toplumsal temelini de genişletmeye çalışması gerekiyor. İdeoloji, feminizmin sadece bir yanı. Eğer bir toplumsal harekete dönüşecek ve bazı kazanımları olacaksa, ne kadar gevşek olursa olsun bir örgütlenmeye sahip olması, stratejiler geliştirmesi, hepsinden önemlisi de sempatizanlarının ve bazı durumlarda da müttefiklerinin bulunması gerekir. Bunu gerçekleştiremezse, belki ideolojik olarak "saf ve temiz" kalır, ama kendi içine kapalı marjinal bir grup olmaktan çıkamaz. Ayrıca, "yapılılığın" getirdiği bazı sakıncalara karşılık, "yapısızlığın tiranlığı"nın da olabileceğini, artık hepimiz biliyoruz. Objektif ilişkiler varolmadığı zaman, tek tek kişilerin önemi çok artabiliyor ve bu da arzulanan şeyin tam tersine yol açıyor. Dolayısıyla, Türkiye'ye özgü bir feminist hareketin varolup olamayacağı, cevabı henüz verilmemiş bir soru. Ben bu konuda da iyimserliği elden bırakmayıp, böyle bir olasılığın bulunduğunu düşünüyorum. Ama bu, kuşkusuz hepimize bağlı!

3. Özellikle, Türkiye'de kadın olmanın ne anlama geldiği kafamı meşgul ediyor. Bu açıdan, Batı ile karşılaştırma içinde, İslam toplumunda kadının varoluşunun özgül koşullarını merak ediyorum. Önümüzdeki bir-iki yıl herhalde bu konuyla uğraşacağım. Umarım, sonunda bir ürün de ortaya çıkar. Bu arada şunu söyleyeyim; ben Ankara'daki kadın grubunun bir parçasıyım ve böyle bir grubun varlığı, insanın kafasında sorular uyandırarak, soruları ya da cevapları tartışmak için sıcak ve teşvik edici bir ortam yaratarak, kişiyi araştırma-incelemeye yöneltiyor. Dolayısıyla, diğer nedenlerin yanısıra bu kişisel açıdan da, grubun varlığına katılmayı, geleceğe ilişkin projelerim arasında sayıyorum.

KENDİ TARİHİMİZE İLİŞKİN BİR NOT*

1. Ankara'da bir kadın grubu kurulması fikrini ilk ortaya atanlar ve uygulamaya geçirenler, ODTÜ'deki bir grup öğretim üyesi arkadaş oldu. 1984 yılında Sosyoloji bölümünde verilen "Ekonomide ve Toplumda Kadın" dersi, bu açıdan bir anlamda esin kaynağı oldu denebilir. O yılın Mayıs ayında ilk toplantı yapıldı. Demek ki, nerdeyse üç yıldır varlığını sürdürüyor, Ankara grubu. İlk toplantıya 11-12 kadın katılmıştı ve çoğunlukla öğretim üyesi ya da öğrenci olarak akademik bağlantıları vardı. Mayıs 1984'ten sonra, düzenli olarak -onbeş günde bir- toplantılara devam edildi. Grup herkese açıktı, ve bu ilkesini sürdürdü. İlk toplantılarda, herkes orada niye bulunduğunu, niye ilgi duyduğunu anlattı. Bu, hem katılanların birbirlerini tanımalarına yol açıyor, hem de feminizmin çeşitli sorunsallarının tartışılmasını sağlıyordu. Daha sonra, kadının ikincil konumu bağlamında hemen her türlü konu gündeme geldi: Aile, annelik, cinsellik, kıskançlık, kadınlararası rekabet, vb. vb. Aslında yaptığımız, kadın olarak neler yaşadığımızı birbirimizle paylaşmak ve böylece kendimizi anlamlandırmaktı. Bu arada, "bilinç yükseltme" olayının kendisini de sorguladık ve onun yerine daha katılımcı, daha paylaşımcı bir olay yaşadık. Rahat ve sorgulayıcı bir ortamın varlığı, çok özel yaşantılarımızdan sözetmeyi ve bunlardan yola çıkarak ortak bir paydaya, bir "kadınlık durumu"na varmayı

* Bu not da *Cumhuriyet*'in soruşturmasına yanıt olarak yazılmıştır. Şubat 1987

mümkün kıldı. Ancak, bu yönelimden rahatsız olanlar, bunu bir tür "hesap vermeye zorlama" olarak nitelendirenler de oldu. Nitekim, bir kere gelip bir daha toplantılara katılmayan bazı arkadaşlar vardı. Ancak, esas eğilim grubun genişlemesi yönündeydi.

Bugün, aşağı yukarı 30 kişilik istikrarlı bir grubun varlığından sözedebiliriz. Bu sayı, toplantıların türüne göre artıp azalabiliyor ama, asgari ortak payda olarak "kadın sorununun özgül bir sorun" olduğunu kabul eden ve kadınlararası dostluk, dayanışma ve sevgi ortamının varlığına önem veren 30-35 kişilik bir çekirdek mevcut. Bu temelde Ankara grubu kesinlikle türdeş değil ve bu "çokseslilige" özel bir önem vererek korumaya çalışıyor. Grup, daha çok meslek kadınlarından -öğretim üyesi, doktor, tiyatro sanatçısı, gazeteci, avukat, sekreter, vb. -ve daha az sayıda olmak üzere öğrenciler ve ev kadınlarından oluşuyor. Yaş bileşimi ise, 20 ila 50 arasında değişse bile, ortalama 35 yaş civarı.

Üç yıl boyunca, "büyük grup"taki yukarıda değinilen toplantıların yanısıra daha küçük eğitim grupları belirli bir konu, ya da kitabın tartışıldığı toplantılar sürdürdü. Bu arada, evler dışındaki daha büyük mekanlarda herkese açık konferans ya da tartışma toplantıları yapıldı. Bunlarda, örneğin "ev kadınlığı", "Fransa'daki Feminist Hareketler", "Sosyalizm ile Feminizm İlişkisi", "Pornografi", "Evlilik Mahkumları" ile Erendiz Atasü'nün *Lanetliler* adlı öykü kitabı bağlamında evlilik ve "Medeni Kanun" gibi konular ele alındı. Ayrıca "Kadınlar Dilekçesi" eylemine aktif olarak katılındı (iki bine yakın imza toplandı), daha sonra 1986 yazında televizyondaki Kadın Programı'nda Nezihe Araz'ın yazdığı ve yanlış bir feminizm imajı veren bölümden hareketle bu programları genel olarak protesto eden bir mektup imzaya açıldı (2-3 saat) içinde yaklaşık 50 imza toplanıp TRT'ye iletildi.)

2. Grubun ilk günlerinden itibaren belli bir örgütlenme/süreklilik sağlama konusu gündeme geldi. Bu bağlamda, hem yapılılık ve sakıncaları, hem de yapısızlığın sakıncaları (özel olarak da "yapısızlığın despotluğu" makalesi) tartışıldı. Bir yan-

dan da çeşitli "yapı biçimleri" hakkında araştırmalar yapıldı: Vakıf, şirket, dernek, vb.

Zamanla sayının artması ve "eskiler" ile "yeniler"i bağdaştırma, grubun kimliğinin bozulmadan bu genişlemenin kucaklanabilmesi gibi sorunlar "yapı" tartışmasını hızlandırdı. Ayrıca, grubun zaten varolan ikili boyutunu, yani kendi içindeki tartışmalar ile kamuya dönük faaliyetleri daha iyi yürütebilmek kaygısı da bunda rol oynadı. Sonuç olarak en iyi çözümün bir dernek olabileceği, ama bu konuda acele etmeden önce bir mekan edinmenin gerekli olduğu fikrine varıldı. Böyle bir mekanda hem küçük grup faaliyetleri sürdürülebilir, hem tüm grubun katıldığı toplantılar yapılabilir, hem de burası kadınlar için bir "dayanışma noktası" işlevini görebilirdi. Ankara grubu, özellikle bu konuya önem veriyor ve çokseslilliğini koruyarak kadınlararası destek ve dayanışmayı sürdürmenin belirleyici olduğuna inanıyor. İleriye dönük özlemi ise, bu temelde bir baskı grubu oluşturabilmek.*

* Bu yazının yazılmasından yaklaşık bir yıl sonra, Ankara'da *Kadın Dayanışma Derneği* kuruldu.

FEMİNİZM LÜKS DEĞİLDİR*

Sevgili konuklar,

Bugün burada, Dünya Kadınlar Günü'nün sevincini bizlerle paylaştığınız için hepinize teşekkür ederiz. 8 Mart 1857'de, New York'ta 40 bin kadın işçi greve gitmişti; kadınlar ücret artışıyla birlikte daha iyi yaşam koşulları istiyorlardı. Evet, kadınlar, yalnızca daha iyi bir ücrete razı değillerdi, ekmekle birlikte gül de istiyorlardı; yani daha güzel bir dünya... 1848'lerde, Paris'te yayınlanan *Kadınların Sesi* gazetesi, "Bize, 'ne istiyorsunuz' diye soruyorlar. İşte cevabımız: Sizlerle birlikte barışın ve doğruluğun hüküm sürdüğü yeni bir dünya yaratmak istiyoruz; her ruhta adalat, her yürekte sevgi egemen olsun istiyoruz" diyordu. Çünkü binyıllırdır yeryüzünde adalet ve doğruluk hüküm sürmüyordu ve bu adaletsizliğin acısını en fazla duyanlar da kadınlardı!

Kadınlar, her zaman, kendilerine uygulanan baskıya, sömürüye ve aşağılamaya karşı çıktılar, kendi yöntemlerince mücadala ettiler. Ancak, erkeğin egemen olduğu toplumlarda kadınların sesi bastırılıyor, ya da pek cılız çıkabiliyordu. Bu arada insanlık adım adım özgürlüğe ve demokrasiye doğru yol alıyor, demokratik devrimler yapılıyor, yeryüzü İnsan Hakları Beyannamesi'nin yarattığı coşkuyla çalkalanıyordu. Özgürlüğün ve insan haklarının bunca propagandasının yapıldığı bir ortamda ka-

* Ankara Kadın Dayanışma Grubu'nun 8 Mart 1988'de düzenlediği "Kadın Şenliği"nin açılış konuşması.

dınlar da haklı olarak "madem ki bütün insanlar özgür, öyleyse nasıl oluyor da kadınlar hala köle sayılıyor" diye soruyorlardı. Ama kadının insan sayılmadığını acı bir şekilde öğreneceklerdi. Bir kere kadının insan olduğu ne malûmdu? Toplumun ideolojisi, binlerce yıldır, kadının insan soyunu temsil edemeyecek kadar zayıf, iradesiz ve aşağı bir yaratık olduğu fikriyle örülmüştü. Şimdi kadınlar kalkıp da hak talep ederlerse dünyanın düzeni altüst olmaz mıydı? Toplumu ayakta tutan bütün kurumlar çökmez miydi? İyisi mi kadınlar, hanım hanımcık evlerinde otursunlar, vazifelerini eskisi gibi yerine getirsinlerdi. İşte bu yüzden, kadınların mücadelesi hep engellenmeye çalışıldı, en küçük kazanımlar için kadınların büyük mücüdeleler vermeleri gerekti. Böylece, adım adım, ve hep mücadele ile bazı haklar elde edildi.

Ama, bugün durum gerçekten değişmiş sayılabilir mi? Günümüzde kadınlar, sırf kadın oldukları için eşitsiz ilişkilere taraf değiller mi? Özel baskılara, haksızlıklara uğramıyorlar mı? Kendilerini geliştirmek, potansiyellerini gerçekleştirmek açısından kısıtlı durumda değiller mi? Ailenin sınırları içinde şiddete, dayağa, saldırıya ve baskıya uğrumıyorlar mı? Kadın kendi bedenine sahip midir, bu açıdan güvencede midir? Bırakalım aile içi şiddeti, en çıplak biçimiyle ırza tecavüz olaylarında, karakolmahkeme aşamalarında kadın nelerle karşılaşır? Kadın hem tecavüz olayını yaşamakta, hem de suçun toplumsal ayıbını çekmeye zorlanmaktadır. Çünkü egemen ahlak anlayışı, kadını doğuştan suçlu-günahkâr kabul eder. Nokta dergisinin 1 aralık sayısında çıkan bir haberde, "onun adı kötüye çıkmıştı, zaten" diyen delikanlı, ne yazık ki bütün bu ataerkil toplumun zihniyetini temsil ekmektedir. Hayır, kadın kendi bedenine sahip değildir; onun bedeni nesnedir ve kendisi de bu cinsel nesneyle özdeştir, özerk bir kimliği yoktur. Bütün bunlardan dolayı da erkek dünyasında kadın olmak çetin bir şeydir!

İşte bu yüzden, feminizme ihtiyacımız var. Feminizm, kadınlara karşı binlerce yıldır uygulanan baskıya ve ayrımcılığa karşı kadının kendi sesini yükseltmesi, kendi sözünü söylemesidir. Bugün Türkiye'de bir "feminizm hayaleti" dolaşıyor; feminizm

bir tür umacı, erkek düşmanlığı, lezbiyenlik, vb. gibi gösterilip karalanmaya çalışılıyor. Bu, kadınların mücadelesi karşısında, üstün konumlarını yitirmek istemeyenlerin bilinçli ya da bilinçsiz tepkisinden başka bir şey değil. Türkiye'de kadınlar, kendi sorunlarının özgüllüğünün bilincine vararak, Kemalist devrimin hukuki kazanımlarıyla yetinmeyip bunlara daha ileri bir içerik kazandırmak için seslerini yükseltmeye başladıkça bu önyargılar ve tepkiler yoğunlaştı. Kadın hareketi ise dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kendi kendinin bilincine varmaya, kendine özgü bağımsız bir ses yaratmaya çalışarak, bir kültürel ve ideolojik faaliyet olarak işe başlamak zorundaydı. Nitekim öyle de oldu.

Örneğin bizler, Ankara Kadın Dayanışma Grubu olarak, en azından 2-3 yıldır, kendi bakışaçımızı yansıtacak kendi sesimizi, kendi sözümüzü bulmaya çalışıyoruz. Bu arayış içinde en önemli olanın, kadınlararası paylaşma ve dayanışma olduğunu gördük. Bugünkü toplum biz kadınları sürekli bölüyor: zengin yoksul diye, güzel-çirkin diye, akıllı-akılsız diye, iyi ev kadını-kötü ev kadını diye, ahlaklı-ahlaksız diye, -bu listeyi istediğiniz kadar uzatıbilirsiniz- bölüyor. Böylece aramızda rekabetler ve bölünmeler yaratıyor; oysa hepimiz, toplumsal konumumuz ne olursa olsun, sırf kadın olduğumuz için ikincil bir statüyü paylaşıyoruz ve bütün bu kadın tanımlamaları da bizi yansıtmıyor. Bizi gerçekte olduğumuz gibi değil, erkeklerin gördüğü gibi, onların olmamızı istediği gibi yansıtıyor. İşte bu yüzden, hangi kesimden olursak olalım biz kadınlar birbirimize el uzatmak, sorunlarımızı ve zorluklarımızı paylaşmak, hep birlikte çözümler üretmek ve bize dayatılan baskılara, haksızlıklara karşı dayanışarak mücadele etmek zorundayız. Elele vermek zorundayız. İşte bu şenliği bunun için düzenledik; gösterilen ilginin boyutları yüreğimizi sevinçle dolduruyor, ama biliyoruz ki sorunun kökleri çok derinde ve katedecek uzun bir yolumuz var. Bu yolda, hep birlikte, omuz omuza yürümek istiyoruz.

Diyorlar ki feminizm, Türkiye için lükstür. Biz de soruyoruz, bugün Türkiye'de kadınlar çifte standartlı değerler sistemi içinde ezilip aşağılanmıyorlar mı? Hayatın her alanında esas yükü taşıdığımız halde, hayattan en az payı alan bizler değil mi-

yiz? Peşpeşe gelen istenmeyen doğumların, ailede baba-ağabey-koca dayağının, toplumda hakaretin ve her türlü sarkıntılığın, ırza tecavüzün acısını ve ayıbını çeken bizler değil miyiz? Şimdi çıkıp da eğitim olanaklarımızdan payımızı istememiz, çalışma imkanına kavuşmayı ve çalışırken eşit işe eşit ücret talep etmemiz, kendi bedenimize sahip olmak istememiz, toplumda sırf kadın olmaktan dolayı horlanmamak, saygı görmek istememiz, bir lüks müdür? Eğer bütün bunlar lüks diyorsanız, o zaman doğru, feminizm de lükstür. Ama biz bunların lüks değil, tersine en doğal haklarımız olduğunu düşünüyor ve bunlar uğrunda mücadele etmek istiyoruz. Bu mücadele sonunda erkeklerin kaybedecekleri bazı şeyler yok mu? Var. Örneğin karılarına ayak yıkatma haklarını kaybedebilirler; iş hayatında çektikleri sıkıntıları, karılarını ve çocuklarını döverek telafi etme olanağından yoksun kalabilirler; akşamları TV karşısında ayaklarını uzatıp içerde bulaşık yıkayan karılarına "hanım şu çocukları yatır da, bir kahve yap" deme lüksünü de kaybedebilirler. Ama unutmasınlar ki, bunlara karşılık, kazanacakları gerçek insanlıkları olacaktır.

Evet, bizler daha eşitlikçi, daha güzel bir dünya istiyoruz. Ve diyoruz ki, *gelecek kadındır.* Çünkü sadece daha iyi ekonomik koşullarla yetinmeyenler, ekmekle birlikte gül de isteyenler en fazla kadınlardır. Çünkü binyıllardır çektikleri acılar boyunca, salt onlara atfedilmiş olan fedakarlık, başkalarını düşünme, sevgi ve şefkat gibi değerleri, toplumun harcına katacak olanlar, kadınlardır. Özgür bir toplum, insanların baskı ve sömürüden kurtuldukları bir toplum olduğu kadar, hatta ondan daha fazla, ezmekten, ezmek ihtiyacı duymaktan kurtuldukları bir toplumdur. Bu da ancak, kadın ile erkeğin insanî özü eşit bir şekilde paylaştıkları ve kendilerini gerçekleştirme hakkına sahip bireyler olarak varoldukları zaman, mümkün olabilir.

"İşte yürüyoruz, yürüyerek daha güzel günlere yaklaşıyoruz.
Kadınlar ayağa kalkınca, bütün insanlık ayağa kalkar.
Efendisiz, kölesiz bir dünya olsun.
Hep birlikte paylaşalım güzellikleri.
Ekmekle birlikte, gülümüz de olsun!"

SOL'UN KADINA BAKIŞI*

Bir Soruşturmaya Cevap

"Cennete giriş" belgesi dağıtır gibi "proleterliğe geçiş" izni veren ya da vermeyen, proleterlikleri kendilerinden menkul bütün iktidar sahiplerine ithaf olunur. -FB.

Sorular:

. Sizin döneminizde (68'lerde) Sol'un kadına bakışı nasıldı? Sevgi ilişkisi yaşanır mıydı? Nasıl?

2. Bu yaşadıklarınız, sonraki kuşağa neden aktarılmadı? 75'lilerin bu konuya yaklaşımını nasıl değerlendiriyorsunuz?

3. 75'lerde ortaya çıkan "bacı" eğilimine neden boyun eğdiniz? Neden karşı çıkmadınız?

4. Yeni kuşağın bu ilişkileri nasıl yaşadığını gözlüyorsunuz?

1. '68'lerde, Sol'da kadm-erkek ilişkilerinin bir sonraki döneme göre biraz daha özgür olduğu doğru; ancak bunu abartma-

* Bu yazı, *İkibin'e Doğru*'nun bir soruşturmasına verilmiş yanıt olduğu halde, dergide yayınlanmadı. Aynı konuya ilişkin daha geniş bir yazı için bkz. Fatmagül Berktay, "Türkiye Solu'nun Kadına Bakışı" *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiyesi'nde Kadın* (yay. haz. Şirin Tekeli İletişim Yayınları İstanbul, 1990; ikinci baskı 1993) içinde s. 289-300.

mak gerek. Çünkü Sol'un, sonradan iyice taşlaştığı için daha berrak görülen tutumunun tohumlarını, hatta yer yer gövdesini, o dönemlerde bulmak mümkündür. Bir kere, bence çok önemli olan bir nokta, "kadın"ın -kadın olduğu için- "burjuvalaşma"ya daha yatkın görülmesi ve dolayısıyla giyiminin, kuşamının, "hal ve gidiş"inin kontrol edilmesiydi (hapisanede devrimcilerin "kadın arkadaşlar" için yayınladıkları "kılık-kıyafet genelgeleri"ni hatırlayın; kimsenin aklına aynı şeyi "erkek arkadaşlar" için yapmak gelmezdi!) Şimdi üzerinde düşündüğümde, bu bakışın, bütün tek-tanrılı dinlere sinmiş olan "kadının şeytana yakınlığı" anlayışının, farklı bir ideolojiye ve zamana uyarlanmış bir biçimi olduğunu görüyorum. Bunun, bilinçli ve kasıtlı bir uyarlama olduğunu söylemiyorum elbette, ama "bilinçaltı" oluşu bence daha da ilginç; çünkü cinsiyet eşitsizliği konusundaki ideolojik koşullanmanın köklerinin ne kadar derinde yattığını, değişmesinin de öyle birkaç onyılda mümkün olmayacağını ortaya koyuyor. Aynı zamanda, başına "devrimci" sıfatını geçirmekle hiçbir şeyin hallolmadığını da!

Sevgi ilişkisi nasıl mı yaşanırdı? En az 3-4 kadın arkadaşım bana, o zamanlar sevgilileriyle elele gezerken "arkadaşlar"dan birini gördüklerinde, yanlarındaki erkeğin derhal ellerini bıraktığını anlattı. Yani tıpkı, böyle bir durumda babalarına rastladıklarında kızların yaptığı gibi. Ama burada çekinen, rahatsız olan erkeklerdi. "Örgüt" ve "baba" benzetmesi biraz bayat ama, maalesef gerçek! Örgüte daha yakın olanlar da -cinsiyetleri itibariyle- erkekler olduğu için, onların rahatsız olmaları normal. (Hem üstelik, kadına "yüz verme"nin "erkek adama"a yaraştığı nerede görülmüş ki, burada tolere edilsin?!!)

2. Sonraki kuşağa bazı şeylerin neden aktarılmadığı, sanırım birinci soruya verilen cevaptan çıkarılabilir. Bir kere, bizzat bu sorunun formüle ediliş tarzı, bir önyargının varlığını ve muhasebe eksikliğini ortaya koyuyor. Zaten bu yıl, '68'ler değerlendirmesi yapan erkeklerden hiçbirinin, o zamanlar varolan cinsiyet hiyerarşisine ve bunun nedenlerine değinmemiş olması, çok anlamlı. Onlar gençliklerini hatırlıyorlar, nostaljiyle karışık birşeyler anlatıyorlar ama, o yaşadıklarını bir "erkek" olarak yaşamış

olduklarının, işin bir de öteki yüzü bulunduğunun farkında bile değiller. Sol'da muhasebe alışkanlığı pek gelişmiş değil, ama en azından bazılarında bir çaba görülüyor. Sol'u oluşturan bireylerde ise, kendini sorgulama anlamında bir çabanın lafı dahi yok. Bu konuda da iş biz kadınlara düşüyor: Onları sarsmalı, ve kendi kendileriyle yüzyüze gelmelerini, hesaplaşmalarını sağlamalıyız.

3. "Bacı" eğilimi her zaman vardı (kadının bizatihi "kadınlığı" devrimci olmasının önünde engel görüldüğü için, cinsiyeti ve bireyliği ön plana çıkmayan "kadın arkadaş" tipinden başka bir şey değildir, bu "bacı" klişesi); yalnızca billurlaşıp teorisinin yapılması zamana ihtiyaç gösteriyordu. Nitekim 1975'lere gelindiğinde hem gerekli zaman geçmiş, hem de 12 Mart'ın baskı ve hapisane koşulları "zemin"i olgunlaştırmıştı. Geleneklerin ve feodal değerlerin köklü olduğu bir ülkede, devrimci değerlerin yerini kolayca "halkımızın" gelenekleri ve tutuculuğu alabiliyor. Yalnız, halkımızın birçok anlayışının değiştirileceği ilan edilirken, nasıl olup da kadın konusundaki anlayışına "saygı" göstermeye bu kadar teşne olunduğu konusunda, kimse kafa yormuyor. Zaten kadın-erkek ilişkileri alanında Sol hep savunmada olmuş. "Şapka" vb. saldırılarını göğüslemek için, çareyi - kolay tarafından- daha da "mazbut" görünmeye çalışmakta bulmuş. Ama daha önemlisi, bu "mazbutluk" talebi, kadını kontrol altında tutmaya yarıyor. Sol da, tıpkı toplumun bütünü gibi, kurallarını erkeğin koyduğu ve yürüttüğü bir toplumsal oluşum. Kadınların uyması gereken "klişe"leri gene solcu erkekler belirliyor. Zaten toplumun genelinde durum binyıllardır böyle olduğu için, "devrimci kadınlar" da o kilişelere uymayı hem doğal addediyorlar, hem de görev kabul ediyorlar. Üstelik, toplumun genelinde "burjuva" görünmek çok berbat bir şey olmasa bile, Sol'da "burjuva" sayılmak bir felaket olduğundan ve kadınlara da "tabiaten" burjuvalaşmaya yatkın oldukları fikri verildiğinden, onlar da kendilerine tenbih edildiği gibi bu konuda daha "dikkatli" olup "halkımızın" değerlerine, yani "bacı" klişesine sıkı sıkıya uymak zorunda hissettiler kendilerini.* Erkek arka-

daşlarımızın bazan yönelttikleri, "kadınlar bizden daha dogmatik" eleştirisinin hedef aldığı tavrı ve bu tavrın altında yatan bir tür suçluluk duygusunu da, bu açıklar sanıyorum. "Erkek arkadaşlarımız"ın, kendilerini hiç sorgulamaksızın sağa sola eleştiri yağdırma yeteneklerine de doğrusu hayranım. Örneğin, belki de 1974'de hapisten çıktığımızda, birbirimizle fazla ilgili bulunduğumuz için bize "öyle her yere karı-koca birlikte gitmememiz gerektiği" uyarısını yapanlar ile bu soruları formüle edenler, aynı kişilerdir! Bu uyarı ve eleştiriler içimize öyle işlemişti ki, bize empoze edilen cinsiyet rollerine baş kaldırabilmek için neredeyse bir on yılın geçmesi ve bazı şeylerin kafamıza iyice dank etmesi gerekti. Dünyada kadın olmak zor şey; ama Türkiye'de ve onun bir parçası olan Türk Solu'nda kadın olmak, daha da zor! Ve sorun kesinlikle, "öyleyse karşı çıksaydınız" basitliğine indirgenemez.

4. Yeni kuşak bence daha rahat ve serbest. Bunda, bütün toplumun kültürel olarak görece ilerlemesinin payı olduğu gibi, Sol'un olgunlaşmasının ve -naçizane- "kafasına taş düşmüş" biz kadınların da rolü var!

Sosyalist Birlik, Nisan 1989

* Bu konuda 20 yıldır pek birşeyin değişmemiş olduğunu, Ocak 1989'da Sosyalist Parti'nin Ankara İl Merkezi'nde verdiğim konferansta bir kere daha gördüm. Dinleyicilerden bir genç kadın, kahve toplantılarında çok heyecanlı ve coşkulu davrandığı için kendisinin "hoppalık"la suçlandığını anlattı. "Erkek arkadaşlar arasında da benim gibi davrananlar var, onları niye eleştirmiyorsunuz?" diye sorduğunda ise, diğer bazı kadınlar, "Biz partinin *vitrini*'yiz daha dikkatli olmalıyız" cevabını vermişler.

NECDET ŞEN"İN "BACI"SI VE İNSANIN PARÇALANMIŞLIĞI

Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmakta olan, Necdet Şen'in "Bacı" adlı çizgi-roman dizisinin, bazı çevrelerde hayli tepkiyle karşılandığı anlaşılıyor. Herkesin her şeyi beğenmesi mümkün ve üstelik de arzu edilir olmadığı için, bu çok doğal; ama beğenmeme ve eleştirinin ötesinde, saldırganlığa varan bir tahammülsüzlük söz konusu olunca iş değişiyor. Beğenmediğimiz hiçbir şeye tahammül etmemek, toplumumuzun genel bir özelliği. Türkiye Solu da, bu toplumun bir ürünü olarak, bu özelliğin etkilerini -hatta bazan daha da belirgin bir biçimde- taşıyor. Gene de, son yirmi yılda bir olgunlaşma sürecinin yaşandığını, kendini sorgulama ve muhasebe eğiliminin arttığını ve eleştirel düşünceye belli bir yakınlaşmanın gerçekleştiğini izliyoruz. Ne yazık ki bu saptama, Sol'un bütün kesimleri açısından geçerli değil.

Yeni Çözüm dergisinin Eylül '88 sayısında, çizer Necdet Şen'i hedef alan, bol sıfatlı, zehir zemberek bir yazı var. Handan Göksu imzalı yazıda, "sanat eserinin üzeri kazındıkça eser sahibinin kişiliği de ortaya çıkar. Kendi kafanızda oluşturduğunuz tiplere gerçek budur diye dört elle sarılıp eleştirmeye başladınız mı her şey tamam sanıyorsunuz. Durun bakalım" deniyor ve çizer, kendi komplekslerini yansıtmakla suçlanıyor. Her sanatçı, elbette eserine kendisinden bir şeyler yansıtır; ama eseri gene de ondan bağımsız bir gerçekliktir ve öyle değerlendirilmelidir.

Üstelik, sanatçı, mutlaka komplekssiz olmak zorunda mı? Böyle bir insan var mı? Her sanatsal "tip", çelişkisiz olacak diye de bir şey yok; çünkü hayatın kendisinde böylesine çelişkisiz bir "gerçek" mevcut değil. (İşimize gelmediği zaman, "diyalektik", nedense hep ilk unutulan olur).

Sanatçıdan, insanları bizim gördüğümüz ya da görmek istediğimiz gibi yansıtmasını istemek hem haksızlıktır, hem de bu talebin gerçekleşmesi olanaksızdır. Sanatçı, sonuç olarak hayatı yansıtır ama, kurgusal bir düzlemde ve kendi bakışını da işin içine katarak. Onun kendi anlayışından, kendi deneyiminden süzüp sunduğu bu imgeyi biz beğenmeyebiliriz, eleştirebiliriz; ancak, ona, "hayır, dur bakalım böyle çizemezsin" diye emir veremeyiz. Buna hakkımız olmadığı gibi, sözümüzün herhangi bir hükmü de yoktur. Velev ki, kaba kuvvetle susturmaya kalkışmayalım. O da zaten, sözümüzün hükümsüzlüğünün ispatı değil midir? Dolayısıyla "yanıtını yine 'bacı'larımızdan alacaksın" tehdidi, ve ardından bu tehdidin dönüştüğü "eylem" biçimi, Sol açısından gerçekten talihsizliktir.

Gerçeğin yalnızca bir yanını görüp ona sarılmanın kişiyi gerçeklerden koparabileceği, doğru; ama bu zihinsel zaaf, yalnızca "statükocu küçük burjuva sanatçıları"nın tekelinde değil! Saldırganlıkla birleşen dogmatizm (zaten bu ikisini ayrı düşünmek mümkün mü?) gidip Necdet Şen'i bürosunda "basmak"a vardığı zaman, en az ortaçağ tarikatlarının eylemleri kadar ürkütücü ve bir o kadar da gerçeğe yabancı gözüküyor. Beğenmediğimiz bir şey karşısında, onu yapana "siz ve sizin gibiler oligarşinin sirkinde ancak elden ayaktan düşmüş, üçbeş kuruş için çeşitli kılıklara giren palyaçolar olabilirsiniz" gibi iyice bayat yaftalar asmak yerine, biraz durup düşünmek daha iyi olmaz mı? İş yaftalar asmaya kalırsa, herkese giydirilecek bir külah mutlaka bulunur. Gene aynı yazıda Necdet Şen, "hayatı belden aşağı düşünmek"le suçlanıyor. Ama bu suçlamayı yapanlar, başka bir tek - yanlılık yaptıklarının farkında değiller. Tek tanrılı evrensel dinlerin insanı onulmaz bir biçimde parçaladığı o binyıllık ikilemin, yüce ruh/akıl- aşağı beden ("belden aşağı"nın temsil ettiği cinsellik) ikileminin, yarının ideolojisi olduğunu iddia eden bir

anlayışta böylesine köklü bir kabul bulması, ne ilginç! Bedenin otomatik olarak- mantıksal çıkarsamalarının neler olabileceği hiç akla gelmeksizin- aşağılanması, Türkiye toplumunun henüz ideolojik bakımdan iyice geri bir Doğu toplumu olmasıyla, bir ölçüde açıklanabilir belki. Gene de, cinselliğe ilişkin önyargıların en zor değişen ideolojik öğeler olduğunu göstermesi bakımından, çarpıcı. Oysa Türkiye solunda devrimcilerin cinsiyet hiyerarşisini ve "erkek" ve "kadın" olarak kendi kendilerini sorgulamalarının zamanı, geldi de geçiyor. Kimse bana, "biz kendimizi 'insan' olarak sorguluyoruz" demesin. Bu dünyada insanlar "kadın" ve"erkek" olarak varoluyorlar ve bu kategoriler de toplumsal ve kültürel olarak oluşturuluyor. Tıpkı sınıfsal aidiyet gibi, toplumsal cinsiyet de inkar edilemez bir aditiyettir. Hatta Engels'in de belirttiği gibi- biz, argümanımızı sağlam tutalım!- bu aidiyet, sınıfsal olandan bile önce gelir.

Bu tür yazıları okuduğu zaman, insan ister istemez kendi kendisine soruyor: Beden/ruh ikileminden ne zaman kurtulacağız? Ne zaman, varlığının bir yanı diğer yanıyla çatışmayan bütünlenmiş insanlar haline geleceğiz? Bu düzende mümkün değil, diye cevap verilebilir bu sorulara. Ama geleceği kuracağını iddia edenler, bugünden yarının imgesini en azından kafalarında -soluk da olsa- canlandırabilmeliler. Geçmişteki değerlere sımsıkı sarıldığımız, gerçeğin sadece ve sadece kendi avuçlarımızda olduğuna inandığımız, bize yeni ve aykırı olan herşeyi dışladığımız sürece, bugünü değiştirmekten vazgeçtim, ütopyalar bile üretebileceğimizi sanmıyorum.

Sosyalist Birlik, Nisan 1989

TÜRKİYE'DE İLK KEZ "KADINLARIN KURTULUŞU HAREKETİ" DOĞUYOR

Türkiye'de kadınlar eziliyor ve sömürülüyorlar. Bu gerçeği, çoğu kişi kabul etmeye hazırdır. Ama kadınlar kim tarafından ezilip sömürülüyorlar; bu durumu değiştirmek için kime karşı, nasıl mücadele etmeliler? İşte bu sorulara cevap sözkonusu oldu mu, fikirler muhtelif; ve bu fikirlerin çoğu, kadınları mücadeleden alıkoymaya, tepkilerini ve direnişlerini yanlış hedeflere yöneltmeye çalışan türden. Eğitim eksikliği, deniyor; geleneksel toplumun kalıntısı, deniyor; kadınların cins olarak ezildiklerini görmezlikten gelmek için "sistem sorunu" deniyor; ve kadının kurtuluşu, belirsiz bir geleceğe erteleniyor.

Bu fikirler esas olarak erkekler tarafından üretilmekle birlikte, çok sayıda kadın tarafından da savunuluyor. Ama bu fikrin kadınlar tarafından savunuluyor olması, onun kadınların yararına olmasıyla eşanlamlı değil. Kadınların kurtuluşu, diğer bütün ezilen gruplar gibi, yalnızca kendi ellerinde. Kurtuluş için, kendileri tarafından olduğu kadar *kendileri için* yarattıkları bir *ideolojiye* ve bu ideolojiyi hayata geçirecek bir *harekete* ihtiyaçları var. Böyle bir ideoloji (feminizm) ve onun yol gösterdiği etkili bir kadın hareketi olmadığı zaman, örneğin sosyalist ülkelerin bugüne kadarki tecrübesinin ortaya koyduğu gibi, toplumsal ilişkilerde köklü bir dönüşüm sözkonusu olmuyor ve kadınlar, kazanabildikleri kısıtlı hakları bile zaman içinde yitirebiliyorlar.

Kadınların bakış açısını yansıtan ve özgül çıkarlarını savunan bir feminist hareket, kadın-erkek ilişkisindeki hiyerarşinin ve giderek (gelecekte) bütün toplumdaki egemenlik yapılarının ortadan kalkmasının güvencesi olduğu kadar, varolan durumu bugünden değiştirmeye başlamanın da itici gücüdür. Çünkü kadınlar, ancak bu şekilde, kendilerini ilgilendiren her konuda "taraf" olmalarını sağlayan etkin bir baskı grubu oluşturabilirler.

Türkiye'deki feminist kadınlar, 1989 Ocak ayı içinde uzun tartışmalardan sonra yayınladıkları "Kadınların Kurtuluşu Bildirgesi" ile, ülkemizdeki feminist akımın olgunlaşarak bir "hareket"e dönüşme aşamasına ulaştığını ortaya koyuyorlar. Açıkça, "kadın politikası" yaptıklarını/yapacaklarını ilan ediyorlar ve artık feminist süreklilik sağlama zamanının geldiğini belirtiyorlar.

Feministler, bugüne dek, kadınların çeşitli açılardan parçalanmışlığına koşut olarak, kadın hareketinin farklılığını ve çeşitliliğini yansıtacak biçimde, merkeziyetçilikten uzak küçük gruplar halinde örgütlendiler ve belirli talepler etrafında şekillenen kampanyalar yürüttüler. Hiyerarşiye ve iktidar uygulamanın çeşitli biçimlerine karşı çok duyarlı olan bu "parçalı" örgütlenme biçiminin değiştirilmesi için bir neden yok; ancak, etkin bir kadın politikası yapmak, "parçalar" arasında "sürekli ve örgütlü bir koordinasyon"a ihtiyaç gösteriyor. Feministler arasında kurulacak ve giderek yaygınlaştırılacak bir "iletişim ağı", kadınların kadınlara yapılan -kendilerini doğrudan ilgilendirsin ilgilendirmesin- her türlü baskıya, horlamaya ve aşağılamaya karşı kendilerini "taraf" hissederek anında tepki göstermelerini, dayanışma sağlamalarını gerçekleştirecek ve kurtuluş uğrundaki mücadeleyi güçlendirecektir.

Süreklilik ve ortak hareket yolundaki önemli bir adım, İstanbul ve Ankara gruplarının başlattığı, bekâret kontrolüne ve sarkıntılığa karşı mücadele kampanyalarının, "BEDENİMİZ BİZİM" başlığı altında sürdürülmesine karar verilmesi. Kadınlar, bu amaçla sürekli haberleşip işbirliği yapacaklar ve ortak bir bülten çıkaracaklar.

"Kadınların Kurtuluşu Bildirgesi"nin de ortaya koyduğu gi-

bi, kadınlar Türkiye tarihinde ilk kez, politikanın bildik tanımını değiştirerek, *kendileri adına* ve *kendileri için* politika yapmak üzere politika sahnesine çıkıyorlar. Geleceğin, onların da olmadığını, kim iddia edebilir?

Sosyalist Birlik, Sayı 1. Mart 1989

GÜNAHTAN ÇOK, AŞKTAN KORKMAK

Aydın Uğur, "Gühahtan Çok, Ayıptan Korkmak" başlıklı yazısında *(Gergedan*, Haziran 1987), İslam'da kişilerin "ilk günah"ın kefaretini ödemekle yükümlü olmadıklarına dikkat çekerek, bizlerin, bu ilk yasak çiğnemenin sonuçlarını taşıma bakımından bir Hıristiyan ya da Musevi'den farklı olduğumuzu pek aklımıza getirmediğimizden sözediyordu. Aklımıza getirmediğimiz daha çok şey olduğu açık; ayrıca, düşüncenin peşinde koşma, düşünsel iletişime önem verme, ya da zihinsel coşkuları paylaşma gibi alışkanlıklarımızın olduğunu söylemek de zor. Bu nedenle, Aydın'ın yazısını okuduğumda aklıma gelenleri yazmak istedim. Ama bu konuyu ilk "aklıma getiren"in Fatima Mernissi olduğunu da belirtmeliyim. *(Beyond the Veil: Male-Female Dynamics in a Modern Muslim Society*, New York, 1975)

"Günah/sevap", "iyi/kötü" sorunu, ancak insanın toplumsal kaderi sözkonusu olduğu zaman ortaya çıkıyor. Bireyin bir toplumsal düzen dışında varolması olanaksız. Her toplumsal düzen ise, bir dizi yasal düzenleme demek. İçgüdülerin hangilerinin, ya da bunların hangi kullanımının zararlı veya yararlı olduğunu belirleyen de, bu yasalar dizisi. Farklı toplumsal düzenler, din ile en temel içgüdü sayılan cinsellik arasındaki gerilimi farklı biçimlerde entegre ediyorlar. Örneğin Batı Hıristiyan geleneğinde aşağılanan ve uygarlık yıkıcısı olarak mahkum edilen, cinselliğin kendisidir. Freud, uygarlığı, cinselliğin denetlenmesi için

verilen bir savaş olarak görür. İslamiyet'e göreyse uygarlık, bir anlamda doyurulmuş cinsel enerjinin ürünü. Ve bu, kadın-erkek ilişkisi açısından, belki de "ilk günah"ın kefaretini ödemekten de ağır bir yük getiriyor.

İslam toplumunda bireyin, içgüdülerini yoketmesi ya da bunları sırf denetlemek için denetlemesi gerekmiyor. Ama onları, şeriatın gereklerine uygun olarak *kullanmak* durumunda. Gazzali, "İhya 'ulûm al-din"de İslam'ın, cinsel güdüleri toplumsal düzenle nasıl bütünleştirip Allah'ın hizmetine koştuğunu ayrıntılarıyla anlatıyor. Allah'ın iradesine uygun olarak kullanıldığı takdirde cinsel arzu, her iki dünyada da hem Allah'ın, hem kulun çıkarına hizmet eder. Bir kere, cinsel haz, cennette erkeklere vadedilmiş "lezzetler"in bir ön habercisidir ve cennete gitme isteğini kamçılayarak kulların yeryüzünde Allah'ın gösterdiği yolda yürümelerini sağlar. Ayrıca, cinsel doyumun zihinsel çabayı kolaylaştırıp zihni arındırarak tümüyle Allah'a yönelmeyi sağlayıcı bir işlevi var. İslam zihniyetinde, cinsellik ile şeriat (Allah'a götüren yol) arasındaki bu ilinti, İslami aile yapısının hukuki ve ideolojik tarihini ve dolayısıyla da cinslerarası ilişkiyi şekillendiren belirleyici bir etken. Bu yapı içinde, kadının da erkeğin de rolü kesin çizgilerle belirlenmiş durumda.

Ne var ki burada, işin içine sistemi dağıtacak bir başka etkenin, bir "fesat unsuru"nun girmesi tehlikesi beliriyor: Erkek ile kadının birbirlerine duyabilecekleri derin sevgi! Erotik aşkın, her iki tarafın da cinsel, duygusal ve zihinsel ihtiyaçlarını karşılayan kapsayıcı ve sarsıcı bir duyguya dönüşmesi, kendini "kâmilen" Allah'a teslim etmesi gereken erkeğin aklını çelerek birey olarak onun Allah'a ulaşmasını engelleyebilir ve erkeğin doğru yoldan çıkması da toplumsal düzeni yıkıcı bir etken olabilir. Kadının "fitne" ile bir tutulması ve Kuran'da, sevgi ve itaatta Allah'a "şirk koşma" konusunda bunca uyarının yer alması boşuna değil. Bu noktada, erkeğin çokeşliliği ve boşanmanın erkek açısından o kadar kolaylaştırılması, heteroseksüel birim içinde kadın ile erkek arasında derinlemesine yakınlaşmayı önlemek ve "sistem"i korumak açısından önemli hukuki düzenlemeler.

Erotik aşkın, çok bütünsel ve kapsayıcı bir duyguya dönüşerek, kişiye yalnızca Allah'ın verebileceği varsayılan doyumla rekabet edecek bir bağlılık haline gelme tehlikesi, bana hep "dünyevi aşk" ile "ilahi aşk" denen şey arasındaki ayrımın ne kadar ince olduğunu hatırlatır. Özellikle tutkulu ve aşırı duyarlı insanların, bu çok gergin ikilemi aşıp huzura kavuşabilmek için çözümü, kendini tümüyle dine adamakta aramalarında, gerçekten dokunaklı bir şeyler var.

Sözün kısası, İslam toplumunda, daha gerçekçi bir biçimde, cinselliğin reddedilmeyip erkeğin hizmetine sunulması ve Allah'a itaat için bir tür "maddi müşevvik" olarak kullanılması, "ilk günah"ın yükünü her iki cinsin de çektiği Hıristiyanlığa göre sahiden İslamiyet'in "dehası"nı sergiliyor. Ama tam da bu yüzden birbirinden koparılıp karşıtlaştırılmış iki cins arasında kutuplara bölünmüş bir dünyanın İslami kesiminde kadın-erkek aşkı ya da Platovari bir benzetme kullanacak olursak, insanın bütünlenme çabası, galiba daha da imkânsız, bizlerin işi de daha zor.

Gergedan, Ekim 1987

PORNOGRAFİ, EROTİKA VE "İSTİKLAL"

"Erotizm, kişinin kendini tanımasının
en temel araçlarından biridir,
şiir kadar vazgeçilmezdir".

Anais Nin

Pornografi, sözcük alamıyla, fahişeler hakkında yazılıp çizilen demek; "porne" Yunancada fahişe, "graphos" ise yazılı anlamına geliyor. Kuşkusuz, sonradan çok daha geniş bir anlam kazanmış ama, doğduğundan bu yana hep cinsel tansiyonun azaltılmasında bir araç olarak kullanılmış; dolayısıyla da, toplumsal sistemin "yararlı" ve vazgeçilmez bir parçası olmuş. Bu nedenle, insanın kendi kendisine yabancılaştığı, cinselliğinin metalaştığı bir toplumda sistemin yeniden üretilmesi açısından işlevsel olan pornografinin yasaklarla, "muzır kurulları"yla, vb. ortadan kaldırılabileceğini düşünmek safdillik olur. Yasaklama, yalnızca, pornografi ürününün "tezgah altına" itilerek fiyatının arttırılmasına yol açıyor.

Benim tartışmak istediğim, pornografinin yararı ya da zararı değil, pornografinin serbest bırakılması ve yaygınlaşması ile cinsel özgürlüğü eşitleyen görüş. Bu görüş, cinselliğin varolan toplumsal ilişkileri ve ahlaksal normları pekiştirici bir meta olabileceğini tümüyle gözardı ediyor. Oysa pornografi, cinsel ilişkilerin ticarileşmesinin bir göstergesi olduğu kadar, cinselliğin bağrında taşıdığı egemenlik ve güç ilişkilerini yansıtan bir şeydir.

Toplum, daima, insan bedenini denetlemek ve bir "düzene sokmak" peşinde koşmuş, çünkü "zapt-ü rapt" altına alınmamış bedenler, aynı zamanda, toplumsal düzene karşı bir tehdit olarak algılanıyor. Bedenin "düzene sokulması", gerçekte cinselliğin denetlenmesi anlamına geliyor; kadının ikincil konumda bulunduğu toplumlarda ise bu, kadının bedeninin, cinselliğinin ataerkil bir iktidar sistemi tarafından "düzene sokulması" demek. Kadının arzusunun (desire) erkek tarafından denetlendiği ve bir ölçüde belirlendiği bir sistemde erkeğin gözüyle erkek için üretilen pornografi, kadın üzerinde uygulanmakta olan egemenliğin bir yansımasından, farklı bir deyişle bir iktidar ediminden başka şey değil. Pornografinin nesnesi olan "kadın malzemesi", erkeğin imgeleminde varolan bir prototiptir; kimliği ve kişiliği olmayan anonim bir kadındır, bu. Üstelik, kadının durumunda çok belirgin olan bu anonimlik konumu, pornografiyi tüketen erkek için de geçerlidir. Çünkü bir porno filmi seyreden "erkeğin adı belli" olsa bile, o pornografik malzeme Ahmet için olduğu kadar Mehmet ya da Hans için hazırlanmıştır, hepsi tarafından rahatça tüketilebilir. Erotizm, insani özünden koparılıp "bir kereye özgü" bir şey olmaktan çıkarılarak durmadan yinelenen bir tüketim maddesi haline getirildiği zaman, egemen konumunda olan için de aslında kurtuluş yoktur ve tattığı "üstünlük" duygusu bir yanılsamadan ibarettir.

Pornografinin, cinsel fantaziler üreterek düşgücünü özgürleştirdiği de savunuluyor. Oysa bunlar, hazır imalat niteliklerinin yanısıra, kadın cinselliğine ilişkin çarpıtılmış fantazilerdir ve çoğu da, kaçınılmaz olarak, şiddetle örülüdür. Kaçınılmaz olarak diyorum, çünkü şiddet kadın-erkek ilişkisinin ayrılmaz bir parçasıdır. Her iktidar ilişkisi, farklı derecelerde de olsa, bağrında şiddeti saklar. Sade'ın ve Sadizmin çok "yararlı" bir işlevi, kadın-erkek ilişkisi konusundaki aşırı romantik görüşün maskesini indirerek bu ilişkide içkin olan güç ve egemenlik çelişkisini ortaya sermesi. Dolayısıyla, pornografinin piyasada yaygınlaşması ve sıradan insanın alım gücü içine girmesi, cinsel özgürlüğün artması anlamına gelmiyor. Cinsel özgürlük, eğer gerçekse, varolan toplumsal ve ahlâksal normların yeniden değerlendiril-

mesini, sorgulanmasını gerektirir. Bu da, eski düşünce ve "görme" biçimlerinin dönüştürülmesini beraberinde getirir.

Peki, bu dönüştürme işini kim üstlenecek? Hallerinden pek memnun olan ekekler mi, ya da kendilerini erkeğin gözüyle gören kadınlar mı? Kendimizi hep erkeğin bakışının prizmasından geçerek çarpıtılmış imgeler olarak mı algılayacağız? Kendi bedenlerimizi, cinsel varoluşumuzu ve bunun düşsel izdüşümlerini, yani fantazilerimizi hep erkek-egemen sistemin gereklerine mi uyduracağız? Kadınlar, Anais Nin'in deyişiyle, kişinin kendini tanıması için en temel araçlardan biri olan erotizmi, pornografiden ayırmanın olasılıklarını araştırmak ve kendileri için kendilerine özgü bir erotika yaratmak zorundalar. Yoksa, kendilerini tanıma ve tanımlama olanaklarından en önemlisini başkalarına bırakmayı sürdürmüş olacaklar. Kadınların kendilerini ve tabii bu arada cinselliklerini daha bilinçli yaşamaları kadar, bunu soyutlama-yansıtma-imgeleştirme düzeyine çıkarmaları, varolan cinsel/ahlâksal normların sorgulanması demektir ve bu yüzden de gerçekten özgürleştirici bir potansiyele sahiptir. Ama bunu yapabilmek, kadınların çok şeyi göze alıp konuşmalarına ve yazmalarına, kendi düşgüçlerini dizginlerinden boşaltmakla yetinmeyip bunu ifade edecek yeni bir dil yaratabilmelerine bağlı. Unutmamak gerekir ki, "başkaları tarafından dayatıldığı zaman sükût altın değildir."

Söz, 16 Aralık 1987

ZAVALLI BEDENİMİZ...

Fuhuşla Mücadele Tüzüğü'ne göre, fuhuş yaptığından şüphelenilen kadınlar, eğer yaşları 21'in üzerindeyse "genel kadın" olarak tescil edilip vesikaya bağlanıyorlarmış (*2000'e Doğru*, sayı 8). Burada amaç, fahişeliğin "iradi ve serbest" bir seçim olduğunu vurgulamak. Fahişe, canı istediği için fahişedir; özgür bir toplumda yaşadığımıza göre de, onun bedenini "bilerek ve isteyerek" satmasına kimse engel olamaz. Ama "özgür" bir toplumda yaşamak, onun bir nüfus cüzdanından bile yoksun bırakılıp yerine bir "hüviyet muayene cüzdanı" verilmesine, haftada iki gün zorla "resmi tabibe" muayeneye yollanmasına, her türlü aşağılanmaya maruz kalmasına engel değildir. Çünkü o, toplumsal bakımdan olduğu kadar hukuken de tam bir insan sayılmaz. Çünkü onun bedeni, her türlü ahlaki kötülüğün, hem de bulaşıcı hastalıkların kaynağıdır. Öyleyse "kamu yararını" korumak için bu bedenin ve onun faaliyetinin bir nizama sokulması gayet yerindedir. Peki ama, bu "kamu" kimdir?

Fahişeler, eski Roma'da daha İ.Ö. 180 yılında vesikaya bağlandılar. Böyle bir vesika (*Licencia stupri*) taşıyan kadın, ömrü boyunca haysiyetsizlik ve namussuzluk damgası yemiş, daha önemlisi medeni hukuk bakımından ölmüş demekti. Kendisine ve benzerlerine ayrılan özel mahallelerden dışarı çıkamazdı. Aradan geçen iki bin küsur yılda pek bir değişiklik olmadığı ortada. Çünkü "kamu", aynı "kamu." Yani, kurallarını erkeğin koyduğu ve onun yararına düzenlenmiş bir ilişkiler dünyası! Fa-

hişe de, ataerkilliğin sunağında, ailenin varlığının ve sürdürülmesinin bedelini ödeyen kurban! O olmasa, "ailenin namusu" nasıl kurtulacak, genç kızların iffeti erkeklerin tasallutundan nasıl korunacak? Fuhuşu bir gereklilik olarak kabul edip yasal bakımdan düzenlemek için girişilen bunca zahmet, hep bu yüzden değil mi?

Ortaçağ'da, kentlerde resmi genelevler vardı; Katolik Kilisesi de gelirinin önemli bir bölümünü gene genelevlerden sağlıyordu. Kiliseye göre, buraları birer günah yuvası olsalar bile, daha büyük günahları önleyen, toplumun geri kalanının temiz kalmasını sağlayan pislik odaklarıydılar. Toplum böylece, erkeğin cinsel güdüsünü meşrulaştırarak kutsuyor; ama bir yandan da her zamanki ikiyüzlülüğüyle bu güdünün nesnesini, fahişeyi aşağılıyor, yerine göre taşlıyor, kırbaçlıyor ya da yakıyordu. Gerekçe hazırdı: Bir kere kadın, zaten Adem'i cennetten kovdurtan "ilk günah"ın müsebbibiydi ya, aşağılanmayı daha baştan hak etmişti. Ayrıca Luther'in sözleriyle, "fahişeler en berbat katilden daha beterdiler, çünkü bu murdar şeyler on, yirmi, otuz, yüz ya da daha fazla iyi insanın ölümüne yol açabilecek zührevi hastalıkları yayarlardı." Dolayısıyla, "tekerlek üzerinde kemikleri kırılmalıydı." Fuhuşa ortak olan erkeğin de hastalığı aynı derecede bulaştırabileceği gerçeği ise, doğal olarak, bu tarz düşünceye tümden yabancıydı.

Çünkü fahişelik kurumu, eşitsizliğe dayalı toplumsal düzenin içsel ve ayrılmaz bir parçası olduğu kadar, onun ikiyüzlülüğünün de en çarpıcı göstergelerinden biri. Bu ikiyüzlülüğün tipik bir örneği, kaskatı ahlâk kurallarının geçerli olduğu Viktorya dönemi İngilteresinde, fuhuşun da en ileri derecede olması: Her üç kadından birinin fahişe olduğu tahmin ediliyor. Zaten, erkeğin egemen olduğu toplumda yaygın anlayışa göre, fahişelik potansiyel olarak her kadında mevcuttur. Bu fikrin ardında, kadının nikâh ile kısıtlanmamış ve kutsanmamış bir cinsel özgürlüğe sahip olması halinde, bir gün başkasını sevip "bu" erkeği terk edebileceği korkusu yatar. Fahişe ile "namuslu kadın", aynı madalyonun, birbirine kolayca dönüşebilecek iki yüzüdür. Hem kutsal Meryem anamızdır o, hem de bütün günahlarımızın kaynağı lanetli Havva!

Luther'in yukarıda aktardığım sözlerinde, fahişenin bedeni ile hastalık ve kötülük arasındaki özdeşim çok açık. Aslında bedenin kötülük kaynağı olarak görülmesi, Ortaçağ'dan çok daha eskiye dayanıyor. Toplumun sınıflara bölünmesi ve cinsel eşitsizlikle birlikte, beden-ruh ayrımı toplumsal yaşantımızda ve zihinsel yapımızda egemen olmaya başladı. İnsanlar hem beden, hem de bilinçlilik. Ama bedenleri olması, her zaman ona sahip oldukları anlamına gelmiyor. Sınıflı toplum, düzenin korunması açısından insan bedeninin denetlenmesini zorunlu saymış. Toplumsal-siyasal organizma ile insan organizması arasındaki benzetmeler buna tanık. Bedenin denetlenmesi ise, büyük ölçüde, aşağı cins olan kadın bedeninin denetlenmesi olagelmiş. İnsan toplumunun temel bir özelliği, kadınların bedenlerine tümüyle sahip olmamaları. Bu anlamda, cinsel işbölümü, her zaman bedenden esaslı bir yabancılaşmayı ifade ediyor. Bedenin metalaşması, özellikle kölelik ve fahişelik kurumlarında belirgin. Burada hukuk öyle düzenlenmiş ki, kişiler kendi bedenlerini dış güçlerin denetimindeki *nesneler* olarak algılıyorlar.

Beden ile, damıtılmış bir örnek olarak da fahişenin bedeni ile, günah ve bulaşıcı hastalıklar arasında içsel bir bağ kuruluyor. Çünkü dünyevi olan her şeyin kaynağı, aynı zamanda da yıkıcı bir unsur olan beden, zaptürapt altına alınmadı mı, düzen, bozulma tehdidiyle yüz yüze demektir. Öyleyse beden ve cinsellik sıkı bir baskı altında tutulmalıdır. Cinselliğin bu sıkı düzeninine uyulmadığını gösteren zührevi hastalıklar ise Tanrı'nın gazabının ve lanetlenmişliğin belirtisidir; topluma karşı fiziki olduğu kadar *ahlâki* bir tehdit oluştururlar. Örneğin cüzzam Ortaçağ'da zührevi bir hastalık sayılıyor ve bedenin dışgörünümündeki bozulmanın, ruhtaki çürümüşlüğü yansıttığına inanılıyordu. O yüzen de cüzzamlı, toplum dışına sürülüyordu. Bugün kamuoyunda AIDS hastalığı konusunda isteri derecesine varan tepkiyi de bununla karşılaştırmak mümkün. AIDS kurbanları, dehşete düşmüş bir toplum tarafından acımasızca damgalanıp tecrit ediliyorlar. Aynı zamanda da, ataerkil aile ideolojisinin, monogaminin, cinsel sadakatin ve eşcinsellere baskının yüceltilmesi için vesile oluyorlar. Böylece, toplumdaki düzensizliğin

(hastalığın) kaynağının bedende ve onun günahlarında olduğu şeklindeki Ortaçağ ideolojisinin, en ileri sanayi toplumlarında bile hâlâ kol gezdiği ve daha uzun bir zaman da kol gezeceği ortaya çıkıyor: Beden ile bilinç, madde ile ruh, inanç ile eylem arasında bin yıllardır bölünmüş, kişilikleri çifte standartların keskin bıçağıyla parçalanmış kadın ve erkeklerin yaşadığı yabancılaşma, insanlıktan uzaklaşma süreci, tersine dönüşene dek!

İkibine Doğru, 8 Mart 1987

BEDENDEKİ TOPLUM TOPLUMDAKİ BEDEN

Hepimizin bir bedeni var; bunu söylemek, malûmu ilan etmek sayılabilir. Ama beden fazlasıyla karmaşık bir şey. Evet, bir bedenimiz var ama aynı zamanda bizler de birer bedeniz. Günlük hayatımız bedensel varlığımızın ayrıntılarıyla belirleniyor. Sürekli yemek-içmek, yıkanmak, giyinmek, kendimize çeki-düzen vermek ve uyumak zorundayız. Marx'ın dediği gibi, toplum bedenlerimizin sürekli ve düzenli yeniden üretimi ve onların sosyal mekanlara dağılımı olmaksızın yaşayamaz. Bu gözlem fazlasıyla açık ve sıradan olduğu halde, insanın bedensel bir varlık olduğu ve bunun getirdiği sonuçlar, özellikle sosyoloji alanında, pek dikkate alınmaz. Bedensel varlık nitelemesi, akla hemen Darvinizmi, biyolojik indirgemeciliği ya da sosyobiyolojiyi getirir; bu da insanı, yalnızca sosyal statüsü, inançları ve değerleriyle tanımlanan bir "sosyal aktör" olarak ele alma eğilimine katkıda bulunur. Belki de bedenin karmaşık ve çelişkili niteliğinin de payı vardır bunda. Çünkü beden bir mekân, bir araç, bir çevre, bir tekillik ve bir çoğulluktur; aynı anda hem en katı hem de en uçucu, hem soyut ve metaforik hem de somut, hem her zaman el altında hem de her zaman uzak bir şeydir, o[1].

Bedenle ilgili bir inceleme, ister istemez aynı zamanda top-

1. Bryan S.Turner, *The Body and Society* (Basil Blackwell Ltd., Oxford, 1984), s.8 ve *passim*.

lumsal düzenle ilgili bir inceleme. Bedenin yönetimi ile toplumun yönetimi arasındaki koşutluk, Hobbescu düzen sorunsalında açık bir biçimde yansıyor. Hobbes için toplumun sürekliliği bedenlerin, mülkiyetin ve iktidarın sürekliliğine bağlı. Bireysel bedenler, siyasal mekânda bir nokta. Her biri birer atom olan bu bedenler denetlenemezse birbirlerine çarpacak ve düzeni bozacaklar. Dolayısıyla egemen iktidar gerekli. Ama Hobbes aynı zamanda karakteristik bir patriarki teorisi de ortaya koyuyor: Siyasal toplumun (body politic) istikrarı, kocanın, karısı, çocukları ve hizmetkârları üzerindeki otoritesine dayanır. Bu otorite, bölünmez ve mutlaktır, yani kralın otoritesi gibidir. Hobbes'un materyalist felsefesinde, hareket halindeki madde olan bedenler arasında bir hiyerarşi var. Kadınların bedenleri bağımlı durumda, çünkü "bilgelik ve cesaret"ten yana daha nasipsiz olduklarından erkeklerin bedenlerine göre daha hafif ve hareketleri de yavaş! Hobbescu sorunsal, bedensel arzu ile akıl, ya da cinsellik ile araçsal rasyonellik arasındaki doğru ilişkiyi kapsıyor. Aynı sorun, kamusal aklı temsil eden erkekler ile özel duygusallığın cisimleşmesi olan kadınlar arasındaki doğru ilişki biçiminde de ifade edilebilir.[2]

Havva'nın Bedeninin Sıkıdüzene Sokulması

İnsanın ilk başkaldırısı, ve
O yasak ağacın meyvası
Lanetli tadıyla dünyaya
Ölümü getirdi
ve bütün felaketleri;
Yitirdik Cenneti.

John Milton

Sözkonusu doğru ilişki ise, patriarkal bir sistemde, teoride ve pratikte, ikincil konumda olan kadın bedeninin denetlenmesi anlamına geliyor. Bedene karşı tutumlar, en azından bir ölçüde, Batı Hıristiyan geleneğinin bir yansıması. Beden ettir; yozlaştı-

2. Aynı yerde, S. 89-90

rıcı iştah ve günahkâr arzuların, usdışılığın yatağıdır. Gerçek benliğin inkarıdır. Ama aynı zamanda ahlâki amaçlar uğruna terbiye edilecek ve edilmesi gereken bir şeydir.

Hıristiyan geleneğinin Yahudilikten devraldığı Adem ile Havva öyküsü insan bedeninin, özel olarak da kadın bedeninin aşağılanmasını ve ondan duyulan korkuyu yansıtır.[3] İnsan hem ruh (bilinçlilik), hem de bedendir, ama bu ikisi arasında kurulan uzlaşmaz karşıtlık bireyi onulmaz biçimde parçalar. Bu karşıtlıkta insani olan aklımızdır, bedenimiz ise hayvani yanımızı simgeler, dolayısıyla ruh bedene üstündür ve onun egemen olabilmesi için bedenin sürekli baskı altında tutulması gerekir. Aklı erkek temsil eder, bedeni ve duyguları da kadın. Beden ise, esas olarak cinsellik demektir. "Ölümü ve bütün felaketleri" getiren de zaten o ilk cinsellik günahı değil midir? Kadınlar, onların "kontrol edilemez" bedenleri ve "usdışı" duyguları, rasyonel uygarlığımıza ve erkeğin binbir zahmetle -kadına rağmen!- yarattığı kültüre yönelik bir tehdittir. Çünkü kadının ikincil konumunu haklı çıkarmaya yönelen iki argümandan biri olan doğa/kültür ikiliğine göre, kadınlar, hâlâ cinsellik ve doğurganlık yoluyla doğaya bağımlıdırlar, hayvanlık aleminden kültür alemine geçememişlerdir. Tabii burada, doğa/kültür ayrımının kendisinin kültürel bir sonuç olduğu akla gelmez. Kadını, aşağı "doğal" kategoriye, erkeği de üstün "kültürel" kategoriye yerleştiren bir sınıflandırıcı şemadan ibarettir, bu. Ama kadının böylece doğayla ilişkilendirilmesi, erkeğin daha yüksek kültürel-sembolik faaliyetlerle uğraşması için doğal işlevlerden kurtulması anlamına geliyor. Bu işbölümünde erkek "ölümsüz semboller", kadın da -eh, ne yapsın- "ölümlü bedenler" yaratıyor.

3. Pliny'nin I.S.II. yüzyılda, adet gören kadınların yolaçabileceği "zararlar" konusunda yaptığı döküm, bu korkunun boyutlarını ortaya koyuyor: Adet gören kadın şarap fıçısının yanından geçerse şarap sirkeleşir, yanından geçtiği asmalar kurur, otlar sararır. Bir ağacın altında otururşa, meyvalar yere düşer. Baktığı ayna matlaşır, elinde tuttuğu bıçak körleşir, etrafındaki arılar ölür. Bu konudaki batıl itikadlar bu kadar değil tabii, aynı zamanda "olumlu" sayılabilecek özellikler de atfediliyor. Ama bütün bu özellikler kadın bedeninin gizemli ve yıkıcı gücünün bir yansıması. (Pliny, *The Historie of the World*, London, 1635; aktaran Patricia Crawford "Attitudes to Menstruation in Seventeenth-Century England", *Past and Present*, no. 91, s. 59..)

Kadının bağımlılığının dayanağı yapılan ikinci argüman, erkeğin mülkiyet hakkının dokunulmazlığının ve bölünmezliğinin korunması, ayrıca bu mülkiyetin meşru varisler arasında dağılmasının sağlanması kaygılarından kaynaklanıyor. Kadının doğurduğu çocuğun "o" erkekten olduğu, "o" gruba dahil olduğu her zaman kuşkulu. Dolayısıyla, babalık sorunu, hem kadınların hem de çocukların denetim altında tutulmasını gerektiriyor. Bu noktada iki argüman birleşip kadının doğayla olan bağlantısının yarattığı aşağı statü, mülkiyetin patriarkal denetiminin meşru gerekçesini oluşturuyor.

"Evlenmek Ateşte Yanmaktan İyidir"

Batı'da, patriarkal ideolojinin temeli Yahudi-Hıristiyan öğretisine dayanır, ancak bu öğretinin farklı geleneklerden oluştuğu ve tek bir tutarlı patriarki anlayışına 13. ve 14. yüzyıllarda ulaşıldığı da unutulmamalı. Eski Ahit zamanlarındaki Yahudi toplumu, bir kabile konfederasyonuydu. Kabile, tanrı ile yapılan hukuki bir sözleşme ile kutsal bir statü kazandığından, grup içinde üremenin "saflığı" önemliydi ve bu da kadının "saflığı"na bağlıydı. Konfederasyon dağıldıktan sonra bu "saflık" daha da önem kazandı. Öyle ki, Yahudi olmak, Yahudi bir anadan doğmuş olmak anlamına gelmeye başladı. Kabilenin sosyal dayanışmasının güvencesinin ahlâki tutarlılık olduğu durumda, kadının cinsel arılığı ve sadakati temel olduğundan kadının bedeninin denetlenmesi neredeyse vahşet derecesine vardı.

Hıristiyanlık, Yahudiliğin, kadını aşağı ve tehlikeli gören anlayışını devraldı. Aquinumlu Thomas, 13. yüzyılda, "hiçbir şey, erkek zihnini, kadınlarla birlikte olmaktan ve evlilik durumuna özgü bedensel ilişkilerden daha fazla aşağı çekemez" diyordu.[4]

4. Umberto Eco, soylu bir ailenin oğlu olan Thomas'nın, gençliğinde ona "yaraşan" Benedikten tarikatı yerine dilenci mezheplerinden biri olan Dominiken tarikatına girmek istediğinde, ailesinin onu bundan vazgeçirmek için bir gece yanına genç bir kız yolladığını anlatıyor. Thomas, bu kızı döverek yanından uzaklaştırmayı başarmıştır ama, bu anı içinde öylesine yer etmiş ve ödünü patlatmıştır ki, rivayete göre, her yerde "baştan çıkarıcı kadın şeytanlar" görmeye başlamıştır. Kadınlara karşı katı tutumunda, kendi kendisinden duyduğu korkunun payını tahmin etmek güç değil. (Umberto Eco, "Thomas Aquinas" The Wilson Quarterly, Autumn 1986).

ıristiyanlığın bu olumsuz tutumunu Aristo felsefesiyle daha da pekiştiren Aziz Pavlus'un Korentlilere ilk mektubu da, cinsiyetçiliğin çok ünlü bir diğer belgesidir:

"Erkeğin kadına dokunmaması iyidir. Gene de, zinayı önlemek için her erkeğin kendi karısı, her kadının da kendi kocası olsun... bekarlara ve dullara, benim gibi davranmalarını tavsiye ediyorum. Ama eğer kendilerini tutamıyorlarsa evlensinler, çünkü evlenmek ateşte yanmaktan iyidir."

Hıristiyanlığın cinselliğe karşı tutumu, kadın kişiliğini tam karşıt bir biçimde parçalıyor: Fahişe/kutsal ana ya da Havva/Bakire Meryem.[5] Bu iki karşıt kavramın kaynaklandığı beden ile ruh arasındaki ikiliğin faturası esas olarak kadına çıkarılmış olmakla birlikte, erkeğin de herhangi bir bedel ödemediği söylenemez. İnsanın bedenine, yani kendi kendisine yabancılaşması, beraberinde getirdiği bütün çifte standartlarla birlikte, hem kadının hem de erkeğin kişiliğini ve yaşamını parçalıyor. Egemen bir konumda olduğu için sorgulama eğilimi de daha az ve belki de bu yüzden daha talihsiz olan erkek ise, nedenini bilmediği mutsuzluğunun acısını saldırganlaşarak çıkarmaya çalışıyor ve böylece giderek daha fazla insanlıktan uzaklaşıyor. Bu da elbette küçümsenecek bir bedel değil!

Erkek Gibi Davranmak...

Reformasyon, geleneksel Katolik dünyasını sarstı. Bedeni, pisliğinden arındırmadı ama, aile yaşamını ve cinselliğe bakışı birçok yönden değiştirdi. Bir kere, günah çıkarma mekanizmasını kaldırmakla rahibin aile içindeki geleneksel otoritesini ve bu arada koca açısından dizginleyici olabilecek bir işlevini yıktı. Onun yerine koca, ailenin günlük ve dinsel yaşamından sorumlu duruma geldi. Böylece, bekarlığı ve bir uğraş olarak rahi-

5. Huizinga, bu ikiliğin kökeninde, uzak geçmişte cinselliğin bir bereket ritüeli olmasının ve kadının da rahibe-kutsal oluşunun bulunduğunu, sonradan bu iki unsurun birbirinden koparılıp karşıtlaştırıldığını belirtiyor. Dinin, cinselliği denetlemek için bunca çaba harcamasının ve din ile cinselliğin içiçe olmasının nedeni de gene bu olsa gerek. (J.Huizinga, *The Waning of the Middle Ages*, Penguin, 1979, *passim.*)

beliği önemsizleştiren Püriten devrimi, hane reisinin otoritesini doruğa çıkardı. Ancak bu iktidar, paradoksal olarak, erkeğin ödediği ağır bedelin de bir göstergesidir. Arkadaşı Stephan Roth'un Zwickau'da bir noterlik işi bulması üzerine karısının onu izlemek istemediğini duyan Luther, arkadaşına bir mektup yazar. "İsa'nın rahmeti ve inayeti senin üzerinde, kocalık otoriten de karının üzerinde olsun" diye söze başladıktan sonra şöyle sürdürür:

"Unutma ki, karına değil Tanrı'ya itaat borçlusun. Onun için, karının, Tanrı'nın şanı demek olan kocalık otoriteni ayaklar altına almasına izin vermemeliydin... erkek gibi davranmaya dikkat et!"[6] İşte erkekler, kendilerine dayatılan bir erkeklik kalıbına uymak, insan gibi davranmak yerine "erkek gibi davranmak" için binyıllardır kendilerini helak ediyorlar. Bu da oldukça yorucu bir şey olsa gerek!

Reformasyon, Bakire Meryem Kültünü yıkıp madalyonun lanetli Havva yanını vurgulamakla, kadının statüsünün daha da alçalmasına yol açtı. Evlilik içi cinsellik ve doğurganlık görev kabul edildiği için kadın daha fazla eve kapandı. Gene Luther, olanca radikalliği ve açıksözlülüğüyle, hamileliğin tehlikelerine dikkat çekenlere şu cevabı veriyordu: "Çocuk doğurmak yüzünden kadınlar bitap düşüyor ya da ölüyorlarsa, bunun hiç bir zararı yoktur. Bırakın ölene dek çocuk doğursunlar; bütün varlık sebebleri de bu, zaten."[7] Görüldüğü gibi, kültürün simgesi olan erkeğin tersine, Havva'nın zihni Havva'nın bedeninin hükmü altındadır.

Bedendeki Anarşi Toplumdaki Anarşi

Beden ise, alçalmış (fani) dünyanın en yetkin simgesidir. Buna karşılık asketizm (çilecilik), dünyevi olan her şeyi reddeden içeriğiyle bedenin "zaptürapt" altına alınmasının en uç biçimini temsil eder. Ancak, keşişin yaşadığı biçimde olmasa bile,

6. Lyndal Roper, "Luther: Sex, Mariage and Motherhood", *History Today*, Cilt 33 (Aralık 1983), s.38

7. *Aynı yerde*, s. 37.

özellikle uçlar arasında gidip gelen Ortaçağ yaşamında çilecilik ve bedenin sıkı düzene sokulması hayatın içinde hep mevcuttur. Hele Püriten devriminden sonra, sıradan insanın günlük yaşamının doğal bir parçası haline gelir. Bedeni denetlemek için geliştirilen araçlardan en önemlisi olan perhiz/diyet sözcüğünün etimolojisi bu açıdan ilginç. Diet sözcüğünün kökü Yunanca "diatia", ve bir yaşama biçimi anlamına geliyor: Yaşamın düzenlenmesi için belirli kurallara göre yemek. Diet, aynı zamanda, prenslerin yasama ve yürütme işini yürüttükleri bir siyasi organdır. Böylece diet, hem bireysel bedenin, hem de siyasal organizmanın yönetimini kapsayan bir sözcük. Aynı anlam çiftini, "rejim" teriminde de görüyoruz.[8]

Bedenin anarşisini, düzene başkaldırdığını ifade eden hastalık ve düzensizlikler ise, çoğu kez, toplumsal sistemin bozukluğunun fiziki göstergeleri olarak kabul edilir. Karşılığında da, sosyal ve fizyolojik bozuklukların, perhiz ve disiplin yoluyla bedenin düzene sokulması sayesinde düzeltileceği düşünülür. Beden toplumun en iyi metaforu olduğu için, hastalığın da yapısal bunalımın en çarpıcı metaforu olması hiç şaşırtıcı değildir. Her türlü hastalık, mecazi (metaforik) olarak, gerçek olarak, sosyal ve politik olarak düzensizliktir (disorder).

Böylece toplum, patriarkal aile aracılığıyla devletten bedene ve bedenin arzularına dek inen bir siyasal denetim hiyerarşisi yaratıyor. Bu denetim hiyerarşisinde, ikincil durumda olanların tıbbi sorunlarının cinselliğin siyasi ve ideolojik düzenlenimi ile olan ilişkisi bazı "rahatsızlıklar"da özellikle belirgin. Örneğin, esas olarak bir kadın hastalığı sayılan ve 19. yüzyılda yaygın olan isterinin, genç kızlarda evlenmeme durumundan doğduğu savunuluyordu. İsteri, rahmin (hystera) boş kalmasından doğan bir hastalıktı. Ama genç kızlar evlendiler mi, bu kez de cinsel bakımdan frijid olmasalar bile az gelişmiş olduklarına inanılıyor ve bu, erkeklerin fahişelere yönelmesinin gerekçesini oluşturuyordu. "Gerçek kadınlığa" ilişkin bir tıbbi ideolojinin parçası olarak isteri, kadını kendi yerinde, yani kamusal alanın "tehlikelerinden" uzakta, ev içinde tutmayı hedefleyen bir sosyal işlev görüyordu.

8. Bryan S. Turner, *op. cilt*, s. 165

Kadınlara özgü sayılan isteri, depresyon, melankoli, agorafobi (evdışına çıkma korkusu) ve anorexia'nın (aşırı biçimde zayıflama) en azından bir ortak noktası var, o da sonuç olarak otoritenin kamusal dünyası ile duygunun özel dünyası arasındaki ayrımdan kaynaklanan duygusal ve cinsel kaygıların psikosomatik ifadeleri olmaları. Bunlar ikincilliğin, baskı altında tutulmanın yol açtığı hastalıklar, buna karşılık teşhis ve tedavileri de patriarkal denetimi güçlendirip meşrulaştırmaya yarıyor.

Modern Toplum: Bir Tiyatro Sahnesi

Tarihin her döneminde denetim altında tutulmaya çalışılan beden, günümüzün tüketim kültüründe yeni bir toplumsal ve bireysel önem kazandı. Modern toplum, gerçeğin tümüyle temsilî olduğu ve Rousseau'nun dediği gibi herşeyin görünüşe bakılarak ölçüldüğü bir toplum. Bu toplumda başarı, herkes tarafından kabul edilebilir bir imaj sunmaya bağlı. Böyle bir imaj yaratım ve yönetimi yalnızca politikacılar vb. için değil, günlük hayatın örgütlenmesi açısından da gereklidir. Başarılı imajlar ise, kişisel değerimizi başkalarının gözünde arttıracak şekilde terbiye edilmiş başarılı görünümlü bedenlere ihtiyaç gösterir. Bu yeni etikten, bütün bir diyet, kozmetik, plastik cerrahi endüstrisi fışkırıyor. Özellikle menajerler sınıfı içinde başarı, başarılı bir görünüme çok bağlı. Çünkü menajerin bağımlı olduğu "atletizm etiği", eski Protestan etiğinin çağdaş versiyonu haline gelebiliyor. Ne var ki bu, çağdaş tüketim toplumunda artık bütün sınıfların örnek aldığı bir etiktir. Ve kapitalizm, bedenle birlikte hedonizmi de metalaştırmış durumdadır. Ancak bu yeni hedonizmin, Ortaçağ'daki, politik denetime karşı bir protesto niteliği taşıyan orjiastik festivallerin hedonizminden çok farklı, muhalefet özünü yitirmiş ve geç kapitalizmin piyasa gereklerine uyarlanmış bir anlayış olduğu unutulmamalı. Bedenin böylesine yüceltilmesi, onun rekabet gücünü arttırabilmek içindir. Eski asketizm, bedensel arzuyu dizginlemek ve düzene sokmak hedefi taşırken, rekabetçi sosyal ilişkilerin yeni asketizmi, arzuyu yaratmak hedefine yöneliyor ve bu arzu, kapitalist gelişmenin zaferi olarak

bedenin de rasyonelleştirilmesine (hesaplı hedonizm) bağımlı kılınıyor.[9]

"Şişman" Neden "Güzel"dir?

Hayatın bir tiyatro sahnesi gibi yaşandığı bu "imaj sunma" dünyasında, kadın da herkesten çok, nasıl görünüyorsa öyleymiş kabul edilir. Onun bedeni ve dış görünüşü, karakterinin simgesidir. Nasıl ki, beden ile ruh, tutku ile akıl arasındaki karşıtlıkta bedenin anti-sosyal, düzen bozucu arzuların yatağı olması fizyolojik bir olgu değil de önemli politik sonuçları olan kültürel bir oluşum kabul ediliyorsa, örneğin çok yiyen bir kadın da yalnızca şişman değil, aynı zamanda "denetlenemeyen" bir kişidir: Dizginlenmeyen beden, dizginsiz bir ahlâkı ifade eder. Arzu ile akıl arasındaki çelişme, böylece, sosyal düzenin zeminini oluşturan bir otorite savunusuna dönüşmektedir. Erkeğin kadın üzerindeki otoritesi, geleneksel biçimde, aklın arzu üzerindeki otoritesi olarak meşrulaştırıldığı zaman şişmanlık, ya da tam karşıtı olan anorexia, öteki "kadın şikayetleri" gibi otoriteye karşı sembolik bir başkaldırı ve arzu/akıl, özel/kamusal, beden/benlik ikilikleri ile parçalanmış kadın kişiliğinin çelişmelerini çözme yönünde girişilmiş birer çaba olarak anlaşılabilir. Zayıflığın başarı ve cinsel çekicilik simgesi olduğu bir toplumda, kadının şişmanlığı, kendisine dayatılan bu imgeye bir karşı çıkış anlamına bürünürken, anorexia'ya tutulan genç kız da, paradoksal olarak, kadın kişiliğinin bir kalıba sokulmasını en uç noktasına, yani zayıflıktan ölmeye kadar götürerek kadın bedeni üzerindeki sosyal baskıyı gözler önüne sermektedir. Öyleyse, tıpkı 19. yüzyılda bazı kadınların korse giyme zorunluluğuna karşı çıkmaları gibi, bugün de feministlerin "şişman güzeldir" sloganı, pekala, pratik olduğu kadar felsefi bakımdan da anlamlıdır!

Tarih ve Toplum, Haziran 1987

9. *Aynı yerde*, ss. 177-203, "Government of the Body" bölümü.

KADINA AD KOYMAK

Yüzyıllardır erkeklerin zihnini meşgul eden konuların belki de başında, "kadın nedir, ne ister?" sorusuna yanıt bulmak gelir. Virginia Woolf, kadın izleyicilere verdiği bir konferansta "tek bir yılda kadınlar hakkında erkekler tarafından yazılmış kaç tane kitap yayınlandığının farkında mısınız? Belki de evrende, üzerinde en çok tartışılan yaratık olduğunuzun farkında mısınız" diye sorar. Gerçekten de, erkeğe göre, kadın öylesine farklı, yabancı ve gizemli bir yaratıktır ki, onu anlamak için özel bir çaba harcaması gerekir. Bu çabayı harcasa bile, gene de başarılı olacağı kuşkuludur; çünkü "kadın deniz gibidir", hem ele avuca sığmaz, hem de her an değişebilir. Erkek-egemenliği bu "başarısızlığı" aşabilmek ve bu bilinmeyen, dolayısıyla da yabancı ve ürkütücü yaratığı evcilleştirip onun efendisi olabilmek için kadınları çeşitli kalıplar içine sokarak tanımlar, onlara ad koyar. Bir şeyin adını koymak, onu tanımlamak, eşitsiz ilişkilerin varolduğu bir toplumda bir güç gösterisi, bir iktidar/egemenlik edimidir. Kadınların nasıl olmaları ve nasıl olmamaları gerektiğine egemenler (erkekler) karar verir ve onları kalıpyargılar içine hapsederler. Bu kalıpyargılar, kadınların bireysel özelliklerini ve farklılıklarını dikkate almayıp tek bir kategori altında dondurdukları gibi, kendi içlerinde de çelişkilidirler. Kadınların aynı anda hem iyi, hem kötü; hem kutsal, hem bayağı; hem melek, hem şeytan oldukları öne sürülür. Ama bütün çelişkilerine karşın bu klişelerin ortak bir özelliği vardır: Kadın, *erkeğe göre* ve

onun bakışaçısından tanımlanır ve bu bakış onu bireysellik ve öznellikten yoksun bir nesneye dönüştürür.

Kadın ile erkek arasındaki biyolojik farklılığın, bir toplumsal farklılığa dönüştürülüp eşitsizliğin ve erkek egemenliğinin meşrulaştırıcı gerekçesi yapılması, neredeyse uygarlığın kendisi kadar eskidir. Kadını doğa, erkeği ise uygarlık ve kültür ile özdeş gören ataerkil anlayışa göre, erkekler ölümsüz kültür ürünleri yaratırlarken, kadınlar yalnızca ölümlü bedenler yaratmakla yetinmek zorundadırlar! Bu, cinsiyete dayalı işbölümü bir doğa yasasıdır ve değiştirilmesi de mümkün değildir. Yüzyılların, hatta binyılların ötesinden günümüze ulaşan ve dolayısıyla zamana karşı en dayanıklı ideolojik kalıp olduğunu ispatlayan bu anlayış, aynı zamanda, kadınların toplumsal olarak kontrol edilmelerinin ve bastırılmalarının da gerekçesini oluşturur. Kadın dizginlenemeyen doğa ile, karanlık ve kaos ile, evrenin yıkıcı güçleriyle ilişkilendirilir. Öyleyse, erkeklerin bunca çaba harcayıp da yarattıkları şu kırılgan uygarlığı korumak için bu yabanıl, neredeyse hayvansı yaratığın kontrol altında tutulması, dizginlenmesi gerekir. Kontrol araçlarından belki de en etkilisinin ırza geçme olması, kadın ile erkek arasında varolan egemenlik ve iktidar ilişkisinin çarpıcı bir göstergesidir. Bugün Bosna'da tüm dehşetiyle en somutlaşmış biçimini gördüğümüz tecavüz olgusu, aslında her toplumda kadınların başı üzerinde asılı duran ve onları yola getirme amacı taşıyan bir Demokles kılıcıdır.

Yunan mitolojisi, erkek tanrıların çeşitli kılıklara girip "ölümlü" kadınlara tecavüz etmelerinin örnekleriyle doludur. Varolan toplumda kadınlar üzerinde uygulanan baskı ve şiddetin kutsallık tülüne sarılıp Olimpos'a aktarılmasından başka bir şey değildir, bu. Kadınların doğaya daha yakın yıkıcı varlıklar olarak görülüp denetlenmeleri, eski Yunan'dan gerilere gider. Uygarlığın beşiği sayılan Mezopotamya'da dişi canlılar, ya da "karanlığın kızları", uygarlığın anti-tezi olarak kabul ediliyor ve vahşi kırlar, ulaşılmaz dağlar ve yeraltı dünyasıyla ilişkili görülüyorlardı. Bu alanların tümü, "uygar" Mezopotamyalıların toplumsal denetimi dışında kalan "fethedilememiş" yerlerdi.

Kadınların yıkıcı gücünden duyulan bu korkuyu, insanlık ta-

rihinde uzun süre egemen olan anatanrıça kültü ile bağdaştırmak olasıdır. Anatanrıça, bolluğun ve verimliliğin simgesiydi, verici ve koruyucuydu. Ama aynı zamanda kıyıcı ve ürkütücüydü. O Kibele'ydi. Üremenin, doğumun ve ölümün, zaptedilemez doğanın yüce hükümranı! Ne var ki aynı Kibele, erkekler doğaya egemen olmaya başladıkça, erkeğin kurduğu uygarlığa ve temsil ettiği akla karşı salt karanlık ve yıkıcı bir tehdit olarak algılanmaya başladı. Uygarlığın korunabilmesi için, ne pahasına olursa olsun dizginlenmesi gereken ürkünç ve gizemli bir güce dönüştürüldü.

Roma İmparatorluğu'nda da, uygarlık ve düzen kurucu erkeğin karşıtları, tıpkı eski Yunan'daki gibi köleler, barbarlar ve kadınlardı. Dünyaya, sorgulanmayan bir egemenlik konumundan bakan Romalı erkekler için bütün bu "öteki"ler, kendilerinden mutlak bir biçimde farklı ve aşağıydılar. Kadın ile erkek arasındaki, en açık ve seçikmiş gibi görünen biyolojik farklılık, erkeğin doğaya dayandırılarak meşrulaştırılan üstünlüğünün tartışmasız göstergesi kabul ediliyordu. Zamanın doktorları, erkek ceninlerin, ana karnındaki gelişmelerini tam olarak gerçekleştirmiş "eksiksiz" varlıklar olduğunu savunuyorlardı. Dişiler ise, elbette, gelişmemiş ve eksik kalmış yaratıklardı. Erkekler, daha rahim içindeyken bile "yaşamsal ruh"tan ve "yaşam ısısı"ndan daha çok pay almış durumdaydılar. Erkek tohumunun sıcak ejakülasyonu bunun açık kanıtı değil miydi? Erkeği erkek yapan, onu erkeksi yaşam canlılığıyla donatan işte bu sıcak tohumdu. Sonraki Roma düşüncesi, bu değerli sıvının boş yere harcanmasından duyulan korkuyla doludur. İlginç olan, aynı korkunun yüzyılları aşarak 19. yüzyılda neredeyse panik derekesine ulaşması ve katı mastürbasyon yasaklarına yol açmasıdır. Cinselliğin en şiddetli biçimde bastırıldığı dönemlerden biri olan Viktorya dönemi İngilteresinde popüler kültür, erkeği baştan çıkarıp gücünü azaltan (onu "değerli sıvı"sından yoksun bırakan!) ve "aşağılara" çekip alçaltan kadın imgeleriyle doludur. Kadınlar, erkeğin bedenine dolanan yılanlar, onu sonunda boğacak olan zehirli sarmaşıklar ve erkeği aldatıp yoketmek için fırsat kollayan melek yüzlü canavarlar olarak resmedilirler. 19. yüz-

yılda uç veren seksoloji sözde bilimi de, evrim teorisinden de yararlanarak, kadınların eksik ve aşağı yaratıklar, "evrim zincirinin kaybolmuş halkası" olduklarını kanıtlamaya çalışır. Böylece, kadının "eksik yaratılmış bir erkek" olduğunu söyleyen Aristoteles'den beri süregelen gelenek bozulmamış olur ama, bu kadın düşmanı söyleme daha "bilimsel" bir hava katmak mümkün hale gelir.

Erkekler, kadınların "eksik" ve gelişmemiş yaratıklar olduğunda hemfikirdiler ama, bu gelişmemişliğin nedeni neydi? Dönüp dolaşıp aynı sonuca varılıyordu: Kadın, doğası gereği, enerjisini üreme için saklamalı ve aklını geliştirmekle uğraşmamalıydı. Bu hem doğanın, hem de toplumun düzenine aykırı olurdu. Kadının aşırı cinsellik yüklü ve salt nesne-beden olarak görülmesinin ardında yatan varsayımlardan biri buydu. Bu varsayım, kadının hayvansı, dizginlenemez bir cinselliğe sahip olduğu imasını da içinde taşıyordu. Öyleyse, kadınların insanlardan (insanın prototipi olan erkeklerden) çok hayvanlarla daha iyi anlaşabilmelerinde şaşacak bir şey yoktu. Anatanrıça Kibele'nin yoldaşı bir erkek değil, aslandı; Yunan mitolojisindeki Bachanteler (tanrı Dionysos'un dizginsiz rahibeleri), vahşi hayvan yavrularını emzirmeleriyle ünlüydüler; Havva'nın yılanla olan yakın dostluğunu zaten bilmeyen yoktu. Ortaçağ cadılarının ise, kendilerini kediye dönüştürme yetileri olduğuna inanılırdı. Bugün de rastlanan kadın-kedi benzetmesinin, bu erkek fantezisinden türetildiği düşünülebilir.

Kadını biyolojisi ve "doğa"sı gereği üreme işleviyle sınırlandıran görüş, erkeğin derine işlemiş korkusunu somutlaştırır: Kendilerine tanınan yeri ve sınırları aşmayı ve erkek denetimini kırmayı başaran kadınların erkek egemenliğine verebilecekleri zarar ve yıkımdan duyulan korku! Dolayısıyla kadınların kendilerine dayatılan sınırlar içinde kalmaları, ister zor yoluyla isterse gönüllü olarak orada tutulmaları çok önemlidir. Dolayısıyla, haddini bilip "erkeğin verimli toprağı" olmayı kabullenen kadınlar melek, iyilik ve kadınlık timsali olarak adlandırılıp yüceltilirken, kendilerine zorla dayatılan sınırları kıranlar da, dönemine göre, cadı, fahişe, feminist, vb. vb. olarak damgalanıp aşağılanırlar.

Erkeklerin belirleyip dayattığı kalıplar -bunlar ister olumlu, ister olumsuz anlamlarla yüklü olsunlar- kadınları sahiden oldukları gibi yansıtmayan, onların bireyliklerini silip geçen donmuş klişelerdir. Bu klişeler içine hapsolup kendilerini erkeğin bakışının prizmasından geçerek çarpıtılmış imgeler olarak algılamaları, kadınların bireyleşme ve özneleşme olanağını yok eder. Başkaldırmaya cesaret edip kendi adlarını kendileri koymaya ve kendi kimliklerini tanımlamaya başlamadıkça kadınların toplumsal varoluşlarının, cinselliklerinin ve bedenlerinin özgürleşmesinden sözedilemez. Şeytan ya da cadı değil de melek; fahişe değil de namusu bütün ev kadını; isyankâr feminist değil de haddini ve yerini bilen "gerçek kadın" olarak adlandırılmanın, nesnenin nesne olma durumunu değiştirmediğini unutmamak gerek!

Ero Cinsel Bilgi Ansiklopedisi, Nisan 1992

TÜRKİYE'DE KADIN OLGUSU

Say Yayınları'nın, İ. Ü. Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi ile işbirliği içinde hazırladığı Türkiye'de Kadın Olgusu (Yay. hz. Necla Arat, Say yay., İstanbul 1992) adlı derleme, henüz pek bilinmeyen bir bilimsel alanın çeşitli dallarında yapılmış incelemeleri içeriyor. Bu makalelerle birlikte Necla Arat'ın, konunun genel bir değerlendirmesini yaptığı "Başlarken" yazısı ile Serpil Çakır'ın "1980 Sonrasında Türkiye'de Kadın Araştırmaları" adlı bibliyografya çalışması da kitapta yer alıyor. Böylelikle, *Türkiye'de Kadın Olgusu*, konuyla ilgili olanlar için gerçek bir başvuru kaynağı niteliğinde. Ama önemi bununla sınırlı değil.

1970'lerden itibaren, önce özellikle ABD'de etkisini hissettiren, sonra giderek Avrupa üniversitelerinde de yaygınlaşan Kadın Araştırmaları'nın disiplinlerarası bir nitelik taşıdığını ve her türlü (sınıf, ırk, cinsiyet vb.) eşitsizlikten arınmış bir dünya görüşüne bağlı olduğunu görüyoruz. Kadınlar, bilinen tarih boyunca bilim ve kültür alanının dışında tutulma çabasıyla mücadele etmek zorunda kalmışlar ve kuralı bozan kadınlar her zaman varolmakla birlikte bunlar birer istisna olmaktan ileri gitmemişler. 19. yüzyıldan itibaren kadın hareketinin gelişmesinin verdiği itici gücün de etkisiyle, giderek daha fazla kadının bilim alanına girdiği gözleniyor. Ancak 20. yüzyılın son çeyreğinde bile, bu alana girmeyi başaran kadınların erkeklerle ne sayıca, ne statü açısından, ne de aldıkları ücret konusunda, eşit oldukları söyle-

nemez. Yapılan çeşitli araştırmalar bilim camiasında da toplumun diğer alanlarında gördüğümüz türden eşitsizliklerin, hiyerarşilerin ve ayrımcılıkların sürmekte olduğunu gözler önüne seriyor. Bu durumda, hem daha çok sayıda kadının bilimlere girmesinin, hem de üniversiteler bünyesinde ayrı *Kadın Araştırmaları* bölümlerinin kurulmasının ne denli önemli olduğu ortaya çıkıyor. Kadınların "görünmezliği"nin ve sessizliğinin kültürel norm olduğu toplumlarda, kadınların kendi adlarına ve kendileri için konuşmaları ve kendi bakış açılarıyla bilgi üretmeleri başlıbaşına önemli olduğu gibi, aynı zamanda egemen ataerkil tanımlara ve kısıtlamalara da bir meydan okuma anlamı taşıyor. Bu nedenle, *Kadın Araştırmaları*'nın ilk hedef ve uygulamalarından biri, kadınları her alanda "görünür" kılmak, onların üstü örtülmüş ve bir anlamda hem tarih hem de bilim dışı bırakılmış katkılarını açığa çıkarmak oldu. Ama kadın bilimciler bununla yetinmediler ve içinde çalıştıkları bilim dallarında varolan alışılmış, "normal" paradigmaları sorgulamaya ve sarsmaya başladılar. Böylece, meşruiyetini ve otoritesini uzun bir zaman aralığı boyunca geliştirilen rasyonalist pozitivizmden alarak Foucault'cu anlamda bir bilgi iktidarına dönüşen bilim söyleminin ideolojik yanlılığının açık seçik ortaya çıkmasını da sağladılar. *Kadın Araştırmaları* alanında çalışanların işleri kolay değil; çünkü yalnızca varolan cinsiyet rollerini, ilişkilerini sorgulamakla sınırlı kalmamak, aynı zamanda egemen düşünce biçimlerini de sorgulamak ve ele aldıkları konulara yerleşik disiplinlerin ve kurumların düşünsel kısıtlamalarını aşacak bir ufuk derinliğiyle yaklaşmak durumundalar.

İşte, İstanbul Üniversitesi bünyesinde kurulmuş ve alanında ilk olan *Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi*'nin ayda iki kez kamuya açık olarak düzenlediği Çarşamba Konferansları'nda çeşitli disiplinlerden kadın bilimcilerin yaptıkları konuşmaların metinlerinden oluşan *Türkiye'de Kadın Olgusu* adlı kitap, *Kadın Araştırmaları* alanında ülkemizde önemli bir bilgi birikiminin varlığına tanıklık ediyor. Siyaset biliminden psikolojiye, din sosyolojisinden nüfus bilimine, edebiyat eleştirisinden iktisada, uluslararası hukuktan iletişim ve yabancılaşma

kuramlarına dek uzanan bir konu ve içerik zenginliğine sahip olan bu yazılar, Türkiye'de eski ya da "normal" bilimsel paradigmaların kadın bakış açısıyla sorgulanmakta olduğunu ortaya koyuyor.

Türkiye gerçekten bir çelişkiler ülkesi. Bir yandan böylesi bir bilgi birikimi ve derinliği var, öte yandan gazete sütunlarında ve televizyon kanallarında fütursuzca sergilenen bir cehalete ve her türlü bayağılığa katlanmak zorunda bırakılıyoruz. Özellikle bazı erkek yazar-çizerlerimiz, hem cehaletin verdiği cesaretle hem de kadınlar hakkında uluorta konuşma hakkına ve kolaylığına sahip oldukları yanılsaması içinde kadın hakları, feminizm, vb. konularında istedikleri gibi atıp tutabileceklerini sanıyorlar. Türkiye'de kadın olgusuna ciddiyetle yaklaşan bilimsel araştırmaların sayısı arttıkça, bu tutumun kofluğu ve gülünçlüğü de iyice ortaya çıkıyor.

Türkiye'de Kadın Olgusu, konuyla ilgilenen herkes için hem iyi bir giriş, hem de bir başvuru kaynağı niteliğinde (bu açıdan, bazı yazıların sonunda yer alan kaynakçaların yazıların tümünde yer almaması bir eksiklik). Ama elbette, gülünç olmakta ısrar edenler için değil, kadın olsun erkek olsun birey ve toplum üzerinde gerçekten düşünüp derinlemesine sorgulamalara girişmeye cesaret edenler için!

Cumhuriyet Kitap, 1992

21. YÜZYILA UZANAN YOLDA BİR DÜNYA KADINI: SIMONE DE BEAUVOIR

1908'de Paris'te bir orta sınıf katolik ailesinin ilk çocuğu olarak dünyaya gelen Simone de Beauvoir, 14 Nisan 1986'da gene Paris'te öldü. Sartre ile olan ilişkisinde her zaman Sartre'ı ön plana almış, hep onun izleyicisi olduğunu söylemişti; ama kendi ölümü Fransa'da Sartre'ınkinden daha büyük bir yankı yaptı. Simone, ömrü boyunca uğrunda mücadele ettiği "kadının aydın olma hakkını", gerçekten elde etmişti.

De Beauvoir'ın en ünlü yapıtı, kuşkusuz, *İkinci Cins*'tir Hem sağda, hem de solda sansasyon yaratacak ağır eleştirilere hedef olan bu kitabın, etkisi de büyük ve uzun süreli olacaktı. Yazara mektup gönderen binlerce kadın "bu kitapta, herşeyden önce kendimizi bulduk" diyorlardı. Onun sesi, kırk yıl önceki sessizlik içinde yükselen bir kadının sesiydi ve bu ses, kadınların yazgısına başkaldırarak, evliliğin bir tür kölelik, evişinin Sisyphos'un işkencesi gibi bir şey olduğunu savunuyordu. *İkinci Cins*'in yazarı, kendi hayatını kendi kazanan, evliliği ve belki anneliği de reddeden bağımsız bir kadın ideali çiziyordu. Bu kadın, eşit ilişkiler içinde aşkı ve cinselliği de yaşayacaktı ama, romantik aşk ve bir erkeğe duygusal bağımlılık, hele bu, ekonomik bağımlılıkla birleştiği zaman, acınacak bir durumdu. "Kadın doğası" diye bir şey yoktu, ve kadının yazgısını belirleyen de biyolojisi değildi. Öte yandan, ekonomi ve psikoloji de kadının bağımlılığının nedenlerini doğru dürüst açıklamıyordu. Ne

ki, de Beauvoir'm kendi açıklaması da pek berrak sayılmazdı. Bu, kadının erkek tarafından her zaman "öteki" olarak görülmesiyle ilgili bir şeydi, fakat kadınlar yalnızca pasif kurbanlar da değillerdi: Bağımlı konuma düşürülmelerine kendileri de suç ortaklığı edebiliyorlar ve daha özgür bir varlık kazanmak için mücadeleye sırt çevirebiliyorlardı. Ama işte ortada kendi örneği vardı; demek ki özgür olmayı seçmek bir irade meselesiydi!

Şimdi bu anlayış bize oldukça safiyane geliyor, çünkü burjuva yaşamının kenarındaki konumundan hareket eden de Beauvoir'ın temsil ettiği bağımsız kadın modeli, ancak çok az sayıda kadının ulaşabileceği bir şey. Gene de o, bir kadın yazar ve düşünür olarak, kadın okuyucu için bir başarı örneğidir. Kadınların ezilmesine ilişkin özgül ayrıntıları betimler ve biz ona güveniriz; çünkü bu baskıları gerçekten yaşadığını ve her şeye rağmen göreli bir özgürlükle onlardan kurtulmayı başardığını bize gösterir.

Simone de Beauvoir, ancak *İkinci Cins* yayınlandıktan ve kitap "başka kadınlar için yaşamaya başladıktan sonra" feminist olduğunu söyler. *İkinci Cins*'te, kadının yazgısının değişmesi umudu, bizzat kadınların kendi bağımlılıkları konusundaki suç ortaklıklarının bilincine varmalarına ve biraz müphem bir şekilde de sosyalist devrime bağlanır; kadınlar, herhangi bir özerk harekete girişmeksizin bu devrimi bekleyecek gibidirler. 1970'lerdeki kadın hareketinin yükselişinden sonra, de Beauvoir bu tutumunu açıkça değiştirmiş; kadınların kurtuluşunun sosyalizmi ve bir "erkek kurtarıcı"yı bekleyemeyeceğini belirtmişti. Kadının özgül bağımlılığı, bir sınıf hareketiyle bağlantılı olmakla birlikte, özerk bir harekette dile getirilmeliydi.

İkinci Cins'in ilk cildi bir hafta içinde 22 bin adet sattı, ama ikinci cildin yayımı çok daha olaylı oldu. Eleştirmenler küplere binmişti. Simone de Beauvoir, nörotik, bastırılmış ve kıskanç olmakla, içindeki zehiri ortaya dökmekle suçlanıyor, en fazla da annelik konusundaki olumsuz görüşleri mahkum ediliyordu. Kutsal ailenin kutsal anasına dil uzatmak kimin haddine! Özellikle ikinci cildin şimşekleri çekmeyi doğaldı, çünkü birincide daha soyut ve teorik argümanların varlığına karşılık, burada bir

kadının günlük yaşantısı, yazarın somut gözlem ve deneyimlerine dayanılarak anlatılıyordu. İşte birçok erkek okuyucunun düşmanlığına yol açan, bunun verdiği gerçeklik duygusuydu. François Mauriac, kitabın pornografik olduğunu iddia ederek, Fransız gençliğinin bunu reddetmesini istiyordu. Hatta, inanmayacaksınız ama, *Les Temps Modernes*'e (bu derginin kurucularından biri S.de Beauvoir'dı) yazı yazan bir gence "senin patronunun vajinasının bütün girdisini çıktısını da öğrendik işte" diye hitap edebiliyordu. Albert Camus ise, kitabın Fransız erkeğini küçük düşürmeyi amaçladığı kanısındaydı. Buna karşılık Fransız sağı da yazara saldırıyor ve Papalık, kitabı kara listesine alıyordu.

Bu arada de Beauvoir, siyaset sahnesinde de etkin bir rol oynuyordu. İnsanlığı ilgilendiren her sorun onu derin bir biçimde ilgilendiriyor ve tavır almaya yöneltiyordu. İkinci Dünya Savaşı'nda, Direnme hareketine katılıyor; Fransa'nın Cezayir politikasına karşı çıktığı için ölümle tehdit ediliyor; muhaliflere yapılan muamele ve hele Çekoslovakya'nın işgali yüzünden Sovyetler Birliği'ne sırt çeviriyor; ama devrime inanmaktan vazgeçmiyordu. 1968 öğrenci hareketini destekliyor, 1970'de *La Cause du Peuple* (Halkın Davası) gazetesini sokakta satarken polis tarafından gözaltına alınıyor, Fransız kadın kurtuluşu hareketinin sokak gösterilerine katılıyordu.

1954 yılında, Fransız aydınlarının durumunu anlatan *Mandarinler* adlı romanıyla Goncourt ödülünü de kazanan Simone de Beauvoir'ın tüm yaşamı, kadınları entellektüel vasatlığa mahkum eden cinsiyetçi bir toplumda, aydın olma hakkını elde etmek için mücadeleyle geçti. Yarattığı güçlü etkinin kısmen, erkeklerin egemen olduğu bir entellektüel elit içindeki olağanüstü konumundan kaynaklandığı, herhalde yadsınamaz. Ama o, içinden çıktığı sistemin eleştirisini yapmak için gereken sesi ve yöntemi bulmuştu. Öldüğü zaman, hayatı "başarılmış bir proje" ve kendisi de onun biçimlenmesine etkin olarak katılmış bir "özne", gerçek bir dünya kadınıydı.

İkibine Doğru, 9 Nisan 1987

SIMONE DE BEAUVOIR'I YENİDEN OKUMAK

Simone de Beavoir'ın en ünlü yapıtı *İkinci Cins* (Türkçede Payel Yayınevi tarafından üç cilt halinde -Genç Kızlık Çağı; Evlilik Çağı; Bağımsızlığa Doğru- yayınlandı) 1949'da yayınlandığı zaman, bir hareket içinde buluşma olanağına henüz sahip olmayan orta sınıf Batılı kadınlar arasında büyük bir etki yaratmıştı. 1970'lerdeki kadın hareketi ve bilinç yükseltme grupları için de bir çıkış noktası olmuştu. Ama 1980'lerde, daha genç bir feministler kuşağı onu kötümser olmakla, kurtuluş için açık seçik bir yol göstermemekle eleştirebiliyor.

Aslında hiçbir okuma boşlukta cereyan etmiyor; tarih tarafından, okuyucunun sınıfsal konumu, toplumsal cinsiyeti, yaşı, ırkı ve kültürü tarafından biçimleniyor. Okumanın hangi tarihsel dönemde yapıldığı da çok önemli. *İkinci Cins*'in yayınlanışından sonraki kırk yılda dünyanın her yanında büyük ekonomik ve toplumsal değişiklikler oldu. 1970'lerin kadın hareketinin kendisi de bu değişikliklerin bir parçasıydı. Ayrıca, kitabı 1960'larda okuyan biri için, 1980'lerde ifade ettiği anlam da doğal olarak farklı olacaktı. *İkinci Cins*'i ilk kez 1968'de okumuş biri olarak, kitabı 1986'da yeniden okurken böyle bir deneyimi ben de yaşadım.

De Beauvoir, *İkinci Cins*'te "bağımsız ve görece özgür" bir kadın ideali çizerek "bunu ben başardıysam, herkes başarabilir" demeye getiriyordu. Ve 17 yaşındaki "dünyadan epey habersiz" bir okur olarak bu mesaj bana hem çok cazip, hem de pek kolay

geliyordu. De Beauvoir'ın, bir zamanlar, kadın olmanın hayatında herhangi bir değişiklik yaratmış olmadığını düşünmesi gibi, bizim saf okurumuzun da henüz toplumsal cinsiyet denen şeyden ve onun getirdiği sonuçlardan haberi yoktu! Toplumsal cinsiyet konusundaki bu körlük, şimdi feminist hareket içinde haklı olarak, erkek-egemen bir çevrede "mostralık kadın" olma deneyiminin standart örneği sayılıyor. Tek tek başarılı kadınlar, erkekler dünyası içinde çok açık bir ayrımcılıkla karşılaşmayabilirler, çünkü erkeklerin tekelini tehdit etmeksizin o dünyaya entegre olmuşlardır. Nitekim, kendi deneyiminin yalnızca pek az sayıda kadının yaşayabileceği bir şey olduğunu, de Beauvoir, *İkinci Cins* aracılığıyla başka kadınların yaşadıklarını öğrendikten sonra farketti; ve ancak ondan sonra feminist olduğunu söylemeye başladı.

Simone de Beauvoir, erkeklerin egemen olduğu seçkin bir aydınlar çevresi içinde olağanüstü konuma sahip başarılı ve güçlü bir kadındı. Ama *İkinci Cins*'i yazarken, ayrıcalıklarının, "en azından bazı yönlerden kendi kadınlığından vazgeçmesinden" kaynaklandığını söylüyordu. Yani, her şeye rağmen, "başarının tuzağına" düşmemeyi başarıyordu. Ve başka birçok şey bir yana, sırf bu uyarı bile *İkinci Cins*'i ve "en önemli yapıtım" dediği yaşamını, bugün feminizm için anlamlı ve güncel kılıyor.

Cumhuriyet Çerçeve Dergisi, 13 Nisan 1987

MISIRLI BİR FEMİNİSTİN HAREM YILLARI*

1923 yılının bir bahar günü, Mısır'ın başkenti Kahire istasyonuna, peçeli ve siyah çarşaflı bir grup kadın, Roma'daki uluslararası kadın toplantısından dönen iki arkadaşlarını, Huda Shaarawi ile Saiza Nabarawi'yi karşılamaya geldiler. İki kadın trenin basamaklarında belirdiğinde birden beklenmedik bir şey oldu. Önce Huda, sonra da Saiza yüzlerini örten peçeyi kaldırdılar; peronda bekleyen kadınlar arasında bir alkış koptu, bazıları aynı eylemi tekrarladı. Olayın gözlemcileri, kadınlara muhafızlık yapan haremağalarının bu sahneyi yüzlerini buruşturarak seyrettiklerini yazıyor. Bu gözüpek davranışın sahibi, Mısır'ın ünlü feministi ve milli kurtuluş savaşçısı Huda Shaarawi, işte o anda yaşamını ikiye ayıran çizginin üzerinde durmaktaydı: Birinci yarısı harem sisteminin dar sınırları içinde geçmiş, ikinci yarısı ise kadın hareketinin başında geçecek bir yaşamın...

Huda Shaarawi (1879-1947), çocukluklarını ve evlilik yaşamlarını bir haremin duvarları içinde geçiren üst tabaka Mısırlı kadınların son kuşağına mensuptu. Daha 12 yaşındayken, halasının oğlu Ali Paşa Shaarawi ile evlendirildi. Ali Paşa zaten evliydi ve Huda'dan büyük çocukları vardı. Üstelik, Huda ile evlendikten sonra birinci karısıyla ilişkisinin olmayacağını ve Huda'nın üzerine başka kadın almayacağını belirten bir belge imzalamayı da reddetmişti. Gözyaşları içindeki küçük kızı, annesi,

* *Huda Shaarawi, Harem Years: The Memoirs of an Egyptian Feminist.* İngilizceye çeviren ve sunan Margot Badran (Virago Press, London, 1986).

"Kaderine razı ol kızım, Allah'ın çizdiği kadere karşı konulmaz" diye avutmaya çalışıyordu. Kadere gerçekten karşı konulamaz mıydı?

Huda Shaarawi'nin yaşamı, kadınların kendilerine çizilen "kader"e, bazı koşullar altında karşı koyabileceklerinin bir kanıtı. Bu koşulları elde etmenin hiç kolay olmadığı, elde edildiği zaman da herkes tarafından kullanılamadığı açık. Gerekli koşullar, daha çok, orta ya da yukarı sınıf ailelerinde bulunabiliyor; ama bu sosyal konum, kadının sınırlanmasının kaynağı da olabiliyor. Örneğin Huda Shaarawi'nin yaşamına baktığımızda, zengin bir aileye mensup oluşunun onu haremin boğucu sınırları içine kapattığını görüyoruz. Çünkü Mısır'da -birçok başka yerde olduğu gibi- peçe takmak ve harem sistemi, tümüyle ekonomik konumla bağlantılı toplumsal geleneklerdi. 19. yüzyılda yalnızca Müslüman kadınlar değil, Yahudi ve Hıristiyan kadınlar da peçe takıyorlardı. Peçe ve harem, statü sembolüydü ve ancak çok az sayıda zengin aile, harem geleneğini sürdürebiliyordu. Yoksulların küçük evlerinde ise, kadınlar ile erkekler, ister istemez içiçe yaşamaya devam ediyorlardı.

Huda Shaarawi'nin doğduğu yıllarda Mısır'da bazı şeyler değişme yolundaydı. Daha 19. yüzyılın başında, ulusal gelişme akışı içine kadınların da çekilmesi gerektiği fikri belirmişti. Ayrıca, İslam modernistleri de, Mısır'ın geriliğini İslam'ın ilkelerinin doğru uygulanmamasına bağlıyorlar ve kadınlara İslam'ın tanıdığı hakların verilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Üst sınıf haremlerinde bu fikir yankı bulmuştu; aynı sıralarda orta sınıf kadınları da, daha 1892'de çıkarmaya başladıkları dergi ve gazetelerde, kadın haklarını tartışmaya başlamışlardı.

Huda Shaarawi'nin çocukluk ve ilk gençlik yıllarının arkaplanı işte buydu. Yaşamının izlediği süreç ise, diğer üst sınıf kadınlarınınkinden pek farklı değildi: Haremde eğitim, sıkıca denetlenen ufak tefek eğlenceler, erkenden görücü usulüyle evlilik, ve yaş ilerledikçe hareket alanının adım adım genişlemesi... 12 yaşında evlenen Huda, 14 yaşındayken yedi yıl için kocasından ayrılır ve hayatında ilk kez bağımsız olmanın tadını tadar; bu arada kadınların ödediği bedelin de bilincine varır. Artık, Ka-

hire'deki kadın toplantılarının en genç üyesidir; bir yandan da peçeye karşı konferanslar verir. 1922'de doruğuna ulaşan Mısır bağımsızlık mücadelesine, başka kadınlarla birlikte, canla başla katılır. Ve işte 1923'ün o bahar günü peçesini de kaldırıp atar; ama mücadelesi asıl bundan sonra başlayacaktır.

Harem Years, Huda Shaarawi'nin yaşamının ilk bölümüyle ilgili anıları içeriyor. Anılar, bir yandan harem yaşamının son demlerine içerden bir bakışla ışık tutarken, diğer yandan da Mısır'da üst sınıf kadınlarının feminizminin kökeninde, hem yaşadıkları harem deneyiminin, hem de yüzyılın başında meydana gelen toplumsal değişikliklerin yattığını gösteriyor. Kadınların ulusal harekete katılımının, hep sanıldığı gibi feminizmi doğurmadığını; tersine, bilinç düzeyindeki değişmelerin eyleme geçişi hazırladığını görmek, ilginç.

Günlük yaşam düzeyinde, eski harem yaşantısı, Huda gibi kadınlar için artık çekilmez hale gelmişti. Onun yaşamında, toplumdaki daha geniş olaylarla kişisel koşullarının özel bir şekilde birleşmesi ve olağanüstü bir duyarlılıkla elele gitmesi, Huda'nın gelişen feminizmini açıklayan bağlamdır. Daha küçük bir kızken cinsiyet farkının acısını yaşar; sonra, tam kadın olma konusundaki kavrayışı derinleşirken, evliliğin ve ailenin dar sınırlarının dışına çıkma fırsatı bulur ve başka kadınlarla birlikte yeni kurumlar oluşturmaya girişir. Milli bağımsızlık hareketi alevlendiği zaman, aktif bir rol oynamaya hazır durumdadır. Milli bağımsızlık hareketi, ikiye ayrılmış harem dünyasında normal olarak ayrı yaşayan karı ve kocaları daha yakın bir ilişki içine sokmuştur. Huda, kendisi ile hareketin önderlerinden olan kocası arasında en yakın ilişkinin bu dönemde kurulduğunu söylüyor: "Kocam, hapse girmesi veya sürgüne gönderilmesi ihtimalinde onun yerini doldurabilmem için beni olaylardan sürekli haberdar etme gereğini duydu."

Ne var ki, bağımsızlık kazanıldıktan sonra, her şey "normal"e döndüğüne göre kadınların da eskisi gibi hareme geri dönmeleri istendiği zaman, Huda bu çağrıyı reddeder. Zaten, artık patriarkal ailenin denetiminden -Tanrının inayetiyle!...- kurtulmuş durumdadır: Kocası, babası ve ağabeyi ölmüştür. Kırk

yaşlarında, olgun ve kişisel servet sahibi bir kadındır. Ailesinin ve sınıfının getirdiği ve kendi karakteri ile bağımsızlık mücadelesinde oynadığı rolün de pekiştirdiği bir saygınlığa sahiptir. Kısacası kendi kaderini kendi ellerine alabilmek için ideolojik ve pratik olarak hazır durumdadır.

Kendi kaderini çizebilmek, bu kadar olağanüstü koşullara mı bağlı? Bence hem evet, hem hayır. Çünkü bütün bu koşullara sahip olup da boyun eğmeye devam eden kadınların sayısı, hâlâ, Huda gibi olanlardan çok daha fazla. Anılarının somut bir şekilde gözler önüne serdiği gibi, Huda Shaarawi'nin sahip olduğu cesaret ve durumunu değiştirme kararlılığı, bu açıdan çok önemli. Ama, yaşamının sonuna doğru, 1945'de devletin en yüksek liyakat nişanına layık görülen Huda Shaarawi, o sırada, kadın olduğu için siyasal haklarına sahip değildi. Kaderin cilvesi denebilecek bu olgu, kadının kurtuluşu sürecinin çelişkili ve sancılı niteliğini; aynı zamanda da kişisel koşulların, içinde yaşanan toplumun göreli ileriliği ve geriliğiyle ne denli ilişkili olduğunu ortaya koyuyor. "Allah'ın çizdiği kader"e razı olmamak gerektiği açık; ama doğrusu bizlerin kaderinin, 1900'lerin Mısır'ında değil de lâik bir ülkede çizilmiş olmasına sevinmemek, elde değil!

Tarih ve Toplum, Kasım 1988

ŞERİAT... BİR ERKEK CENNETİ*

Binbir Gece Masalları'nın fettan ve bilge kadınlarından biri kendisine akıl sormaya gelen erkeklere ders verir. Masal bu ya! Kadının erkekten üstün olduğunu anlatır. Bu üstünlüğü tanımlarken de günümüzde rahat rahat telaffuz edilemeyen müstehcen sözcükler kullanır. Benzetmeler yapar. Ancak deve sırtında kilometrelerce yol katedip gelenlerin akıl danıştığı bu kadın, fikirlerini alabildiğine özgürce aktarırken sıkı sıkıya örtülüdür. Hatta konuştuğu erkeklere bedenine giydiği örtünün altından değil, araya gerilmiş bir perdenin arkasından seslenir.

Örtünmenin kural olmaktan çıktığı ülkemizde, sokaklar yeniden örtünen kadınlarla dolup taşıyor. 70'li yılların ortalarında tüm Müslüman ülkelerde ortaya çıkan örtünme akımı, Refah Partisi gerçeğiyle birleşince ürkütücü bir tablo yaratıyor. Refah Partisi Genel Başkanı Erbakan, şayet iktidara gelirlerse, kadınlara "örtün" demeyeceklerini, ancak kadınların kendiliklerinden örtüneceğini söylüyor. İşte ürkütücü olan örtünen kadın değil, bu sözlerin arkasındaki gerçek.

İslamcı çevrenin kadını neden yıllar sonra örtünüyor? Fatmagül Berktay Cumhuriyet Dergi'nin sorularını yanıtlıyor:

İslam, kadınlara ne gibi seçenekler sunuyor?

* *Cumhuriyet Dergi*'yle (Sayı 415, 6 Mart 1994) yapılan görüşme. Bu yazı, Fransızcaya çevrilerek, *Corrier International*'in "Les femmes font bouger le monde" [Dünyayı Kadınlar Döndürüyor] başlıklı Ekim 1994 sayısında da yayınlanmıştır.

İslamın söylemi şu: Tek doğru, tek hakikat benimki. Başka hiçbir seçenek yok. Üstelik, kadınlar için bu seçeneksizlik tamamen bir erkek cenneti içindeki seçeneksizlik. Bir erkek için de seçenek yok bence ama, her şey onun yararına, çıkarına olan bir şekilde cereyan ediyor. Kadın içinse tamamen o cennette hizmetkarlık yapmak anlamına geliyor.

İslamcılar ve köktendinciler, kadın ve erkek arasında bir farklılık olduğunu, ama bu farklılık temelinde de bir eşitlik olduğunu söylüyorlar. Yani öz olarak eşittirler ama, rolleri ve yerleri farklıdır, diyorlar. Bu rol ve yer ikincil bir roldür diyorlar. Ama, kadın hizmetkardır, kadın aşağıdır gibi bir söylem katiyyen yok. Kadın yüce bir varlıktır, deniyor. Özellikle annelik çok yüceltiliyor. Ev kadınlarına müthiş bir değer veriliyor. Üstelik kadınlara büyük bir güvence sağlanıyor. Hem ekonomik hem duygusal bakımdan. Özellikle modernleşmekte olan ülkelerde evin yükünü taşıyan, aşağı sınıflar, gruplar içindeki kadınlar için çok çekici bir şey.

Refah neden kadınlara çekici geliyor?

İşte bu nedenlerle... İki dünya arasında sıkışıp kalmış insanlara yeni bir kimlik sunduğu için. Bu; kadınlar için de geçerli. Kadınlar, modernleşme sonucunda dışarıda çalışmak zorunda kalıyorlar. Geleneksel dünya ile modern dünya arasında sıkışmış durumdalar. Bu arada kendilerine yakın olan geleneksel rolleri kutsanıyor, yüceltiliyor. Ve o rol içinde, o rolü değiştirmeden, hayatlarında müthiş bir sarsıntı meydana gelmeden, kendilerine bir kimlik sunulmuş oluyor. Birincisi, evdeki rolleri açısından. İkincisi de dışarıda çalışmak isteyip de geleneksel ailelerden geldikleri için bunu yapamayanlara örtünerek dışarıda çalışma imkanı sağlıyor. Yine, konturları çok belirgin bir kimlik sunuyor. Dışarıya bir mesaj veriyor: "Ben dışarıda çalışıyorum, ama namuslu bir kadınım".

Böylece eskiden mümkün olmayan bir biçimde eğitimine devam edebiliyor. Daha sonra da yer yer çalışma hayatına bile katılabiliyor. Örtünme, onun bir anlamda evinin içindeki konumunu dışarıya taşımış oluyor. Kendisiyle tutarlı bir biçimde hayata devam edebiliyor.

Üniversitelerde çok sayıda örtünen öğrenci böyle açıklanıyor... Hiç gelemeyecek olan gençler, bu sayede okula gelebiliyor. Özellikle kadınlara neden cazip geliyor bunu da anlamak lazım. Ama bence en önemlisi güvence meselesi. Bunu Amerikadaki kadın da görebiliyor ve seçebiliyor: Bazı kadınlar, mücadele etmeyi, dışarıda çalışmayı ve kendi ayakları üzerinde durmayı tercih ediyorlar. Bazıları ise, modernizme karşı gelenekselle dönerek, ve isteyerek ikincilliği kabullenip, bunun karşılığında ekonomik ve duygusal güvence kazandığını bilerek bir pazarlık neticesinde köktendinci tarikatlara katılıyorlar.

Bütün dünyada belli bir manevi değerlere dönüş yaşanıyor.

Bunu, modernleşmenin yarattığı hayal kırıklığına bağlıyorlar. Bence de doğru. Bir de ekonomik çöküş gelince, çok uygun bir ortam üretilmiş oluyor. Kadınlar Amerika'da da İngiltere'de de giriyorlar köktendinci örgütlere. Belli bir süre deniyorlar. Üstelik kocaları da uzlaşma yönünde daha hevesli oluyor bir anlamda. "Tamam, ailenin reisi kocadır. Kararları o alır. Ben de onun yardımcısıyım.." Bütün tek tanrılı dinlere hakim olan görüş bu.. Yani öz olarak kadın ve erkek eşittir, ama rolleri farklıdır, ve kadının rolü erkeği tamamlamaktadır.

Ve kadınlar bunu açıkça kabul ediyorlar. Niye?

Karşılığında belli yararlar sağlıyorlar, çünkü. Bir de tabii şunu söylüyorlar "Sonuçta bizim o kararları etkileme imkanımız da var." Geleneksel ve kadınlara özgü geleneksel manüpilasyon yöntemlerini de kullanarak bunu meşrulaştırıyorlar. Tabii gene de ortada bir problem var. Mesela Amerika'da ekonomi eskisi kadar iyi değil. Dolayısıyla ailenin erkeğinin tek başına evi geçindirmesi mümkün değil. Politik islam benzeri bir örgütlenme var: 'Moral majority.' (Ahlaki çoğunluk) Onlar en başta aile reisine bütün aileyi geçindirecek kadar bir ücret verilmesini talep ediyorlar. Çünkü bütün varolan ekonomik çöküntü, ahlaki çöküntü yüzündenmiş. Ahlaki çöküntü de kadınların ev dışında çalışmasından geliyormuş! Eğer eski ataerkil aileye dönüş sağlanır, kadın yerini bilir, erkek yerini bilir, çocuklar da yerini bilirse, her şeyin güllük gülistanlık olacağını öne süren bir ekonomik programları var. Politikada da bu, emperyalist bir program olarak yansıyor.

Kadınlar bunu görüyorlar orada. Ama tabii çok önemli bir farklılık var. Bir şeriat devletiyle laik bir devlet içinde fundamentalist bir akıma mensup olmak arasında müthiş bir farklılık var. Amerika'daki kadın açısından, ya da şu anda Türkiye'de bile geçerli olan gerçek, kadının tarikattan, örgütten kurtulmak istediğinde çıkmasının, kurtulmasının mümkün olması. Dolayısıyla bu, birçok seçenek içinde bir seçenek oluyor. Fazladan bir seçenek oluyor. Ve kadının seçme hakkını genişletmiş oluyor.

Teokratik bir devlette ise tek bir seçenek sunuluyor. Ve kadınların zaten az olan seçme hakkını daraltıp seçimsizliğe indirgiyor. Bu çok önemli bir nokta.

O yüzden Amerika'daki fundamentalizm ile, İran'daki fundamentalizm, içerikleri, biçimleri, vb. itibarıyle çok benzeseler bile -her ikisinin de söylemi kadın ve kadın bedeni üzerinde dönüyor- aralarında belirleyici bir fark var.

Ama, İran'da yaşamakla Amerika'da yaşamak arasında da kadınlar açısından çok büyük bir fark var.

Ben hep bunu vurgulamak istiyorum. Bu seçeneksizlik meselesi çok önemli bir şey. Bizim şu anda Türkiye'de verdiğimiz kadın özgürlüğü mücadelesi, kadınların haklarının genişletilmesi için, kadınlara daha fazla seçenek sunulmasını sağlamak için verilen bir mücadele. Geleneksel bir toplumda kadınların seçeneği bellidir. Ev kadınıdır, annedir. Ya filancanın kızı, ya da filancanın karısıdır. Başka rolü yoktur. Modern topluma geçince bu seçenekler genişlemeye başlar. Okuma imkanı, dışarıda çalışma imkanı çıkar. Bekar kadın olarak yaşayabilme olanağı doğar. Oysa teokratik bir çerçevede tersi oluyor. Ve üstelik biz bugün, bu imkanların oldukça genişlediği bir durumdayız. Kadınlar Türkiye'de kendilerini kendi elleriyle seçeneksizliğe mahkum ederlerse çok yazık etmiş olurlar. Üstelik geri dönüşü olmayan bir süreçtir, bu. Yani kadınların inanma ihtiyacı, kendilerine bir kimlik bulma ihtiyacı, çok ayrı bir şey. Bence bu çok saygıdeğer bir şey. Bunu din aracılığıyla yapabilirler. Buna hiçbir itirazım yok. Ama bunun politik sonuçlarını özellikle köktendinciliğin islam bağlamında şeriat devletine dönüşeceğini bilmek zorundalar. O zaman da kadın haklarından falan sözetmek mümkün olmuyor.

İran örneğini hep birlikte yaşadık.

Kadınlar İran'da gösterilere katıldılar, artiemperyalist mitinglerde başı çektiler. O sırada hep mollalar tarafından desteklendiler. Ama dikkat çekici bir nokta, mollaların kuralları ve onların çizdiği sınır içinde kalmalarıydı. Hep daha sonra güçleniriz ve kendi güç üssümüzü yaratırız gibi düşündüler. Halbuki tam tersi oldu. İktidar erkeklerin elinde. Şeriat devleti de, hiç kimse kusura bakmasın, bir erkek cenneti. Bunu İran'da bütün açıklığıyla görmek mümkün. Dolayısıyla, yani şimdi böyle yaparız, sonra değiştiririz gibi fikirler, müslüman genç kadınlar arasında varolan bu fikir, çok yanlış. Genç öğrenciler var. Çok akıllı çocuklar var aralarında. Örtünerek bir kimlik kazanmış oluyorlar. Sırtlarını bir şeye dayadıkları için de kendilerini güvende hissediyorlar. Bir devrimci gruba bağlandığın zaman da kendi başına çok sesin çıkmaz ama, birşey savunuyorsan, daha gür çıkar sesin ya. Bunlar da öyle. Kendilerine olan o güvenle giderek haklarını daha çok genişleteceklerini, kendi seslerini daha çok duyuracaklarını düşünüyorlar. En azından böyle bir beklentileri var. Bu çok yanlış. Örtünmenin anlamı çok önemli diye düşünüyorum. Çünkü kendi bilinçli düşünceleri öyle olmasa bile, örtünmeyi kabullenmekle erkeğe göre ikincil konumda olduklarını da -objektif olarak- kabullenmiş oluyorlar. Bunlar geridir, şudur budur, cahildir, onun için örtünüyorlar diye düşünmek istemiyorum. Zaten değiller.

Tarihin hiçbir döneminde kadınlar, sırf daha cahil oldukları ve doğuştan dindar oldukları için dindar olmamışlar...

Her şeyin bir nedeni var. Pazarlıklar, somut çıkarlar var. Dine bağlılığı hiçbir zaman kadınların doğasına bağlamamak gerekir. Ama hep bağlanmış. Aydınlanma döneminde özellikle kadınlar hurafeye inanırlar, onun için bilime, aydınlanmaya karşı çıkarlar gibi uzun uzadıya teoriler var. Halbuki bugün yapılan araştırmalar kadınların mesela katolisizmi seçmekte, ya da o sıradaki katolik reformasyon hareketini desteklemekte somut çıkarları olduğunu gösteriyor. Ne yapıyor kilise? Özel hayatı daha fazla denetlemek istiyor. Özel hayatın denetlenmesi de esas olarak erkeklerin saldırgan ve sorumsuz cinselliğinin denetlen-

mesi anlamına geliyor. Ve erkek otoritesine karşı bir denge oluşturmuş oluyor, kilisenin otoritesi. Kadınlar, babalarına ve kocalarına karşı başka bir otorite merkezi ile işbirliği yaparak denge oluşturuyorlar. Fundamentalizm olayında da aynı şey var. Erkek egemenliğini, bir anlamda erkek egemenliğinin bir kısmıyla uzlaşarak denetlemeye yönelmek, gibi bir olay var. Yani geleneksel erkek-egmen çerçeveye meydan okumadan, onun içinde bir takım mevziler kazanmak...

Türkiye'de şimdi örtünmeye başlamış bir kadının, 10 sene sonra ne yapacağını nerede olacağını doğrusu merak ediyorum.

FEMİNTLER OLMASA DÜNYA BUGÜN BURADA OLMAZDI...*

Pekin'deki konferansın daha önce yapılanlardan farkı var mıydı?

Nairobi Konferansı'nda şöyle bir değinilip geçilmiş olan bir konu, kadınlara yönelik şiddet, her alanda bu konferansın odak noktasıydı. Bu konferansın en önemli farkı şuydu: Bu kez bir eylem platformu hazırlandı. Her ülkeden, kadının statüsüne ilişkin raporlar istenmişti. Bu ulusal raporlar belli bir süre içinde gitti ve eylem platformuna baz teşkil etti. Hem somut bir veri oldu, hem de her ülkenin kendi durumuna bakmasına ve başka ülkelerle karşılaştırmasına olanak verdi. Pekin'deki buluşmanın bir taahhüt konferansı olması istenmişti. Büyük ölçüde bu yapıldı. Nairobi'de ve Kahire'de bir sürü güzel laf söylenmişti ama '95'e gelindiğinde bütün dünyadan elde edilen veriler artı BM'nin kendi durumuna ilişkin veriler daha önceki özlemlerin hiç de gerçekleşmediğini ortaya koyuyordu. Son toplantının, hükümetler açısından durumu değiştirme konusunda verilen taahhütler konferansı olması önemliydi. BM belgeleri bağlayıcı değil. Birçok kimse bir sürü laf bir sürü masraf diye eleştirebilir. Ama önemli etkileri de var. Hem uluslararası hem de ulusal bağlamda. Bir kere 180 ülke arasında bir konsensus anlamına

* Pekin'deki Birleşmiş Milletler Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'na Türkiye'yi temsilen katılan heyetten Fatmagül Berktay'la Cumhuriyet Dergi adına İpek Çalışlar'ın yaptığı röportaj Ekim 1995 sayı: 497.

geliyor. Uluslararası topluluğun kadın ve insan hakları konusunda ulaştığı düzeyi yansıtıyor. Eylem platformuna 25 kadar ülke rezerv koysa da gene de önemli bir belge olduğunu düşünüyorum. Bütün dünyada bilinç yükseltmesi bakımından önemli bir rol oynadı. Önemli olan buradaki sonuçları herkesin kendi ülkesine taşıması. Gönüllü kuruluşların ve her ülkedeki kadın hareketinin büyük rolü olacak.

Kadın hakları, insan haklarıdır sözünü nasıl anlamak gerek?

Muhafazakar görüşler, kadın haklarını insan hakları hukukunun ve BM sisteminin dışına atmaya çalışıyorlar. Ama kadın hakları diye bir şey vardır ve bu insan haklarının bir parçasıdır. Kadın haklarını savunan hükümetlerin meselesi ise her düzlemde BM sisteminin içine sokmak. Kadın hakları diye özgül bir paket vardır, bu paket bütün özgüllüğü içinde insan haklarının bir parçasıdır dolayısıyla reddedilemez, inkar edilemez, bölünemez, devredilemez, vazgeçilemez. İşte bu kabul edildi.

Vatikan ve İran gibi ülkelerin tutumu nasıldı?

Farklı kültürlere saygı formülasyonu altında geleneksel değerleri savunan hükümetler bir kaçış olanağı buldular. Ama bence önemli yenilgilere de uğradılar. Pekin konferansının kadın hakları ve insan hakları açısından başarılı bir konferans olduğunu düşünüyorum. Çin gibi bazı ülkelerin hiç işine gelmeyen birçok madde içeriyor bu eylem platformu. BM maddeleri öneriler getirir, kesinlikle bağlayıcı değildir noktasını sık sık vurguladılar. Ben de şunu vurgulamak istiyorum. Bu tür belgeler her ülkede mücadele edenlerin elinde maddi bir güce dönüşebilir. Yoksa hem fundamentalist hem tutucu hükümetler Vatikan, İran gibi, bu kadar önem verip kendilerini bu kadar paralamazlardı. Vatikan ve islamcı ülkeler bazı tavizler elde etmediler değil; kültürel ve dinsel geleneklerin saygı görmesi gerektiği fikri çeşitli formülasyonlarda yer aldı ve bazı kaçış olanakları sağladı.

İranlılar çok kalabalıktılar ama erkekler temsil ediyordu onları. Tabii yanlarında kadınlar da vardı. Yine, "islam cumhuriyeti" gibi yeni bir icat çıkarmışlar, kadınlar aynen katolik rahibeler gibi giyiniyorlar. Vatikan heyeti ise sadece erkeklerden oluşuyordu kadınlar teknik eleman olarak vardı sadece. En ilginci, bir

konuda Vatikan söz alıyor ardından hemen İran kalkıp onu destekliyor. Hıristiyan ve islamcı fundamentalistler eleleydi, yani.

Türkiye'nin pozisyonu neydi?

Türkiye kadın hakları, kadınların insan hakları konusunda bence olumlu ve ileri bir tutum aldı. Savunduğu görüşlerle her zaman olmasa bile genellikle Avrupa Birliği ülkeleriyle uyum içinde göründü. Böyle bir sorunu da yoktu. Kadından sorumlu bakan Aysel Baykal ilk gün genel kurula hitabetti. Türkiye'deki kazanımları anlattı. Türkiye, uluslararası topluluk içinde güçlü bir durumda olan bir ülke. Nairobi'den bu yana kadın sorunlarıyla ilgili olarak bir ulusal mekanizma kurmuş durumda. Birçok ülke bundan yoksun. Ne yazık ki bu ulusal mekanizma ile ilgili yasayı çıkartmadan gittik. İkincisi Türkiye, kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi sözleşmesine en önden imza atan ülkelerden biri. Ne yazık ki eylem platformuna bazı çekinceler koymak zorunda kaldı. Çünkü medeni kanunumuzda kadın-erkek eşitliğine aykırı maddeler var. İstediğimiz değişiklikleri çıkartamadan gittik Pekin'e. Türkiye hükümeti uluslararası topluluğa ve Türkiye içindeki kadın haraketine taahhütlerde bulunmuş oldu. İkibin yılından önce medeni yasanın değiştirileceğini ve sözleşmeye konan çekincelerin kaldırılacağını taahhüt etti. Yine ikibin yılma kadar kadın erkek okur yazarlık oranının yüzde yüze ulaşacağını, 8 yıllık ilköğretimin gerçekleşeceğini ve kız çocuklarının eğitiminin ve genel olarak kadınların güçlendirileceğini taahhüt etti. Orada gidip konuşmak kolay ama hayata geçirilmesi gerekiyor. Gönüllü kuruluşların ve kadın hareketinin bu eylem platformunu bir baskı aracı olarak kullanıp hükümete taahhütlerini sürekli olarak hatırlatması gerekiyor.

Orada bizim bir sürü gönüllü kuruluşumuz vardı. Yalnız, Türkiye devletçiliğin çok etkili olduğu bir ülke. Bazı NGO'larımız bizim yarı resmi kuruluşumuz gibiydiler. Gönüllü kuruluşlarımızın birer sivil toplum örgütü olduklarını, hükümeti zorlamak, ilerletmek diye bir sorunları olduğunu hatırlamaları gerekir.

Gönüllü kuruluşlar forumu nasıldı?

NGO forumu cok canlı değildi. Çinlilerin o kadar olumsuz

bir tavrı oldu ki yer yer kadın haklarının tartışılmasının önüne geçti. Toplantıyı, 1. 5 saatlik bir mesafedeki bir kasabaya koymuşlardı. Genel olarak koşullar iyi değildi. Çin hükümetinin bakışı çok ilginçti. Tamamen bunları korkulması ve iyice sınırlandırılması gereken insanlar olarak gördü. Hatta, buraya fahişeler, AIDS'liler gelecek, homoseksüeller gelecek gibi bir hava yaratmışlar. Tamamen enterne etmeye çalıştılar. Çinlilerin tutumu konferansın orada yapılmasını sağlamak, ama aynı zamanda kendi halklarıyla hiçbir düşünsel alışveriş olmamasını güvenceye almaktı. Yabancılarla Çinliler arasında ilişki olacaksa, bu sırf alış veriş düzeyinde olsun gibi bir tutumları vardı. Nitekim NGO forumuna katılacak Çinli kadınları çok sınırlamışlardı. Sadece Çin Kadın Federasyonu'na üye olan kadınlar oraya gidebildi. Bütün toplantılarda çok sayıda polis vardı, çok çalışkan biçimde not tutuyorlardı. Bir yandan da cazgır kadınlarla nasıl başedeceklerini bilmediklerinden komik olaylar yaşandı. Örneğin, buraya (NGO toplantısına) girmek yasaktır diyorlar ama, 100 kadın kapıya dayanınca çekiliyorlar.

Resmi toplantıya bakışları ise farklıydı.Burada saygıdeğer ve paralı kadınlar var gibi bir fikirleri vardı. Aşırı organizasyon sorunu vardı. Otelden çıkıp taksiye binince adresimizi bile not ediyorlardı. Çinliler hükümet forumunda bile çok az göründüler. Mümkün olduğu kadar az konuştular. Bir kadın konferansı yapıldı ama Pekin halkı ne öğrendi kadın sorununa ilişkin olarak bilmiyorum, ancak epey para kazandılar.

Türkiye'nin nasıl bir etkisi oldu?

Bizim diğer Ortadoğu ve Arap ülkelerinden çok farklı olduğumuz zaten apaçıktı. Hem desteklediğimiz politikalar ve formülasyonlar açısından hem de somut varlığımız açısından da. Lobbicilik için önemli bir fırsattı. Avrupa Birliği üyeleriyle epey görüşmeler yaptık. Türkiye eğer bir islam ülkesiyse gene de çok kendine özgü laik bir ülke olduğunu bu tür platformlarda ortaya koyuyor. Nitekim bu orada da çok açık bir şekilde ortaya çıktı. Bizim ekibimizde çok çeşitli mesleklerden kadınlar vardı. Bu çok somut bir göstergeydi. Hukukçusu, istatistikçisi, siyaset bilimcisi, doktoru vardı. Hepsi de çeşitli platformlarda söz alabilecek insanlardı.

Bir yandan bu konferansın önemli olduğunu, çıkan belgenin önemli olduğunu düşünüyorum ama bayağı bir hayal kırıklığı da yaşıyor insan. BM platformları tamamen güç ve iktidar mücadelesinin kıyasıya sürdüğü platformlar. Güçlü ülkelerin borusu ötüyor. Ülke olarak da taktik ve strateji geliştirmemiz ve uluslararası platformlarda süreklilik sağlamak gerekiyor.

Gidenler hep Afrikalı kadınlara hayran kalmışlar...

En belirgin insanlar Afrikalılardı. Kılıkları kıyafetleri, rengarenk giysileriyle "ben varım" diye dolaşıyorlardı. NGO forumunda da çok canlıydılar. Militan, fikren cıvıl cıvıl olan kadınlar Afrikalılardı. Belki onlara geçti bile kadın mücadelesinin önderliği. Özellikle kız çocuklarının güçlendirilmesi, yoksulluğun kadınlaşması konularında çok radikal tavırlar aldılar. Ekonomik eşitsizlikler konusunda çok mücadele ettiler.

Konferansın Çin'de yapılmasına Batı'dan çok eleştiri geldi.

Konferansın Çin'de yapılması bence de yanlış bir şeydi. Otoriter, totaliter bir devlet ve kadınları nüfus politikasının aracı olarak kullanıyor. Ne olacak Stalin çok çocuk doğurtuyordu, bunlar da az çocuk doğurtuyorlar. Sürekli olarak kadın bedenini devletin elinde bir nüfus politikası aracına dönüşüyor. Buna karşı çıkmayacaksan, neye karşı çıkacaksın? Kadının kendi bedenine sahip olması hakkını savunmak demek, buna karşı çıkmak demek.

Çin'e ilişkin kısaca gözlemlerin...

Çin'de en çok hoşuma giden şeylerden biri çocukların davranışları oldu. Ağlayan, bağıran sinirli öfkeli çocuk yok. Çok sevecen davranıyorlar çocuklara. Ama sokakta on çocuk görüyorsan 8 tanesi oğlan çocuğu. Çok acı bir şey. Böyle bir ülkede kadın hakları konferansının yapılmaması gerekirdi. Baştan da böyle düşündüğüm için çok bir beklentiyle gitmedim. Ama gene de bu kadar müthiş zihniyet ve kültür farkı olacağını tahmin etmemiştim. Çin Seddi gerçekten, Çin'in simgesi diye düşünüyorum.

Feministlerin ağırlığı neydi?

Feministlerin hepsi NGO forumundaydı. Esas feminist tartışmalar orda yapıldı. Resmi konferansın önemi ise bir zamanlar radikal feminist sayılan bir sürü fikrin tamamen devletler tara-

fından kabul edilmesindeydi. NGO'ların bir kısmı resmi konferansa akrediteydi. Kendi hükümetlerine baskı yapıyorlardı. Bizim NGO'larımızdan resmi konferansa akredite olanlar resmi heyeti destekler durumdaydı. Esas dinamo rölünü feministler oynadılar. Feministlerin mücadelesi, onların uçuk ve kaçık diye nitelendirilen davranışları olmasaydı bugün böyle bir konferans yapılamazdı. Bence çok açık. Feminist hareket olmasaydı dünya burada olur muydu? 20 sene önce bu konuları biz tartışmıyorduk ama dünya da tartışmıyordu.

Şimdi yapılması gereken ne?

Beijing deklarasyonunun Türkiye'de nasıl uygulanacağı konusunda ulusal eylem planı yapmak lazım. Bunu da bizzat hükümetin bu işle sorumlu olan bakanlığının ve genel müdürlüğünün yapması gerekir. Hangi süreler ve adımlar içinde takibinin yapılacağını yalnızca hükümete bırakmak yeterli değil. Bunu izlemek için Türkiye'deki kadın hareketinin bir izleme komitesi kurması lazım. Bunun hesabını bizim sormamız gerekiyor. Taahhütler yapıldı. Bunu izleyecek ve denetleyecek olan da bizleriz. Dünya çapında bir kadın mücadelesi içinde örgütlenmek lazım.

KONFERANSTAN NOTLAR...

Kazanımlar ve Tartışmalar

• Toplumsal cinsiyet mi yoksa seks mi tartışmasını toplumsal cinsiyet bakış açısı kazandı. Toplumsal ve kültürel olarak edinilen cins kimliğine (gender) katolikler ve müslümanlar cinsiyet denmesini tercih ediyorlar. Çünkü cinsiyet farklılığının doğal, biyolojik ve allah vergisi bir şey olduğunu, onunla birlikte gelen toplumsal eşitsizliklerin de ilahi takdir eseri olduğunu, değişmemesi gerektiğini savunuyorlar. Bu konuda büyük bir mücadele oldu. Ama Pekin'de toplumsal cinsiyet bakış açısı kazandı. Cinsiyet dediğimiz şey toplumsal ve tarihsel bir kurgudur, dönemden döneme içeriği değişir. Aynı zamanda bu toplumsal cinsiyet bakış açısının kadın haklarının marjinal konumdan çıkarılıp top-

lumun her alanında merkeze oturtulması gerektiği fikri çok önemliydi.

• Kadın hakları vardır ve bu hem demokrasinin hem insan haklarının temelidir ve kalkınma politikalarında ve ülkenin bütün diğer politikalarında gözetilmek zorundadır konusu gündeme geldi.

• Kadınların güçlendirilmesi konusu çok gündemdeydi. Gelişmiş ülkeler, kadınların yoksullaşmasının önündeki önemli engellerden birinin eşitsiz ekonomik düzen olduğunu kabul etmek istemiyorlar. Kadınların güçlendirilmesi, her alanda güçlendirilmesi her anlamda güçlendirilmesi demektir. Bunu gerçekleştirecek idari ve finansal mekanizmalar kurulması gerekir fikri hakim oldu.

• Kadınların kendi cinsel ve üreme sağlıkları üzerinde kesinlikle denetimlerinin olması bir insan hakkı olarak kabul edildi. Bu konuda da kıyamet koptu. Deklarasyon politik bir metin olduğu için rezerv konamıyor, o yüzden bazı konular eylem platformunda daha radikal iken deklarasyonda daha yuvarlak bir biçimde yer aldı. Yine de doğurganlık da dahil olmak üzere kadınların kendi sağlıklarının her alanında söz sahibi oldukları fikri ve bunun bir hak olduğu vurgulanmış oldu. Vatikan kürtaja karşı olduğu için, Çin Halk Cumhuriyeti de zorunlu kürtaj ve sterilizasyon yaptırdığı için bu hakka karşı çıkıyordu. Çin rezerv koydu. Nüfus sorunu kesinlikle bir egemenlik sorunudur dedi ve taviz vermeye yanaşmadı. Ama tartışmayı sonuçta kaybetti.

• İnsan hakları: Hiç tahmin edilmeyecek bir şey kadın haklarının insan hakları olduğu formülasyonuna birçok hükümetin karşı çıkmasıydı. Sonunda kadın haklarının insan hakları olduğu görüşü kazandı ve deklarasyonda yer aldı. İtiraz eden ülkeler insan hakları geçen yerlerin başına çoğu kez evrensel insan hakları ibaresini koyuyorlardı. Onların görüşüne göre kadın hakları evrensel insan haklarından değildi. Evrensel ibaresiyle kısıtlamaya çalıştılar. Her kültürün kendi insan hakları anlayışı farklıdır, mesela kadınlara şiddet uygulamak o geleneğin gerektirdiği bir şeydir deyip kaçış olanağı aradılar.

• Aile konusu: Aile mi densin aileler mi, tartışması yapıldı. Aileler denirse, alternatif aile biçimleri de girer diye itiraz edenler oldu. Kadının ailedeki eşitlik ve annelik rolünün vurgulanmasını istediler. Onun dışında kadının bireysel bir rolü olamayacağı fikri fazla bir onay görmedi. Ama, aile kavramı kazandı. O bir tavizdi. Ama ardından hemen aile kavramının farklı insanlar için farklı anlamlara gelebileceği belirtildi. Aile toplumun temel birimidir, dolayısıyla güçlendirilmesi gerekir ibaresi de yer aldı. Yani, Erbakan'ın aileyi yoketmeye çalışıyorlar şeklindeki demeci gerçeğe dayanmıyor. Cinsel yönelim lafına karşı hem Vatikan hem İran bildiriler yayınladılar.

• Miras konusu: Burada eski bir tartışma yeniden gündeme geldi. Eşitlik mi hakkaniyet mi meselesi; özellikle islamcılar hakkaniyet ve adil paylaşım kelimesini kullanmak istiyorlardı. Özellikle miras konusunda bu çok önemliydi. Çünkü eşit paylaşım kabul edildiği zaman kız ve erkek çocuğun mirastan eşit hak sahibi olması meselesi var. Halbuki bu Kuran'a aykırı. Kuran'da, erkeğin kadından bir derece üstün olması fikri yer alıyor. Bu fikir de erkeğin evin geçimini sağlamakla yükümlü olması ile gerekçelendiriliyor. Öyleyse onun mirastan daha fazla pay alması hakkaniyet gereğidir diye bir mantıksal çıkarsama yapılıyor. Mirastan eşit yararlanma gibi bir formülasyon benimsendi.

• Sağlık konusu: Zorlayıcı tıbbi yasalara ve uygulamalara karşı çıkıldı.

• Cinsel ilişkiler ve doğurganlık: Bu alanda da kadın ve erkek arasında eşitlik ilişkisi bulunduğu ve insanın maddi ve manevi bütünlüğüne saygı, eşitlik ve karşılıklı sorumluluk ilkeleri kabul edildi.

POLİTİKA:
ERKEKLERE MAHSUS BİR ALAN

20 Ekim seçimleri, Türk siyasal yaşamının eski bir konusunu yeniden gündeme getirdi. Parlamentoda yer alan kadınların sayısının azlığı geleneği bu kez de bozulmadı ve TBMM'ne yalnızca sekiz kadın girebildi. Yeşim Arat'ın Amerika'da yayınlanan kitabı* işte bu olgunun nedenlerini sorguluyor ve, iki yıl önce yayımlanmış olmasına karşın güncelliğini koruduğu gibi, daha uzun bir süre de koruyacağa benziyor**.

Arat'a göre, Türkiye toplumu, "erkek egemenliğini onaylayan bir iktidar yapısı" olan patriyarkal ilkeye göre düzenlenmiştir. Bu düzenlemenin temelinde, erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliği vardır; yaşamın her alanındaki bu eşitsizlik ve egemenlik ilişkisi, hiç maskesiz bir iktidar alanı olan politika sahnesinde de kendini gösterir. Sözkonusu iktidar ilişkisi uyarınca, geleneksel olarak kadınlara "uygun" görülen alan ve rol, evin ve ailenin oluşturduğu özel yaşam ile eş ve annelik rolüdür. Politika ise, kamu yaşamının diger alanları gibi, hatta onlardan daha da fazla, erkeklerin kapalı av alanı sayılır. Buraya kadınların gi-

* Yeşim Arat *The Patriarchal Paradox: Women Politicians in Turkey*, (Patriyarkal Paradoks: Türkiye'de Kadın Politikacılar) Farleigh Dickinson University Press, 1989

** Bu yazı, 20 Ekim 1991 seçiminden sonra yazılmış ve Cumhuriyet Kitap Eki'nin Mart 1992 tarihli sayısında yanlışlıkla Halil Berktay adıyla yayınlanmıştır.

rebilmesi, özel izne ve çeşitli engelleri aşabilmeye bağlıdır. Toplumun patriyarkal yapılanması ve buna bağlı olarak erkek üstünlüğü egemen ideolojisi, kadınlar tarafından da büyük ölçüde içselleştirildiği için cinsiyete dayalı işbölümü sürer gider. Bu olgu, daha başından, kadınların politik yarış dışı kalmalarına yol açar.

Türkiye'de, kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması sürecinin kendine özgü koşulları sonucunda, siyasal iktidar kadınlara politikaya katılma "izni" vermiş ve kadınların siyasal katılımını desteklemiştir - ama kendi koyduğu sınırlar içinde! Çünkü, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişi erkekler gerçekleştirdiği gibi, kadın hakları bayrağını yükseltip kadınlara çeşitli haklar tanıyanlar da onlar olmuştur. Toplumun patriyarkal yapısı değişmeksizin siyasal iktidarın kararıyla gerçekleşen bu destek, ister istemez, sınırları da beraberinde getirmiş ve Arat'ın deyişiyle bir "patriyarkal paradoks"a yol açmıştır: özellikle tek partili dönemde erkekler mikro düzlemde, kocalar ve babalar olarak, kadınların politikaya katılımını teşvik etmişler, ama makro düzlemde ataerkil yapı ve kadının rolüne ilişkin düşünceler değişmemiş olduğu için, politikacı olarak kadınlara aynı desteği göstermemişler, tersine engellemişlerdir. Bu gün de aynı nedenle engellemeye devam ettikleri gibi, üstelik devlet de artık bir politika olarak kadınların siyasal katılımını desteklemediği için 1935'te 18 olan kadın parlamenter sayısı 1991'de 8'e düşebilmiştir.

Osmanlı toplumunda cinsiyet ayrımı ve erkek üstünlüğü ideolojisinin meşruluk kaynağı dindi; böylece, varolan hiyerarşik iktidar ilişkisini ezeli ve ebedi bir olguymuş gibi sunmak kolaylaşıyordu. Gene de, özellikle 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başları kadınların durumuna ve haklarına ilişkin hararetli tartışmalara tanık olmuştu. Arat, bu tartışmaların ve hak taleplerinin kadınlardan çok erkekler tarafından gündeme getirilmiş olmasına ve bunun ilerici kadınlar açısından doğuracağı ve doğurduğu olumsuzluklara dikkat çekiyor. İşaret ettiği nokta doğru olmakla birlikte biraz tek yanlı. Türkiye'de kadınların tarihinin henüz karanlıkta olduğunu biliyoruz ama yeni yapılan araştırmalar, bu

tartışmaların öyle sanıldığı gibi yalnızca erkeklerle sınırlı olmadığını, tersine Osmanlı toplumunda kendisini açıkça *feminist* olarak nitelendiren canlı bir kadın hareketinin varlığını ortaya koyuyor. Böylece hiçbir hakkın bir "lütuf" olarak gökten zembille inmediğini, tarihte kopuşların yanı sıra sürekliliğinde varolduğunu bir kez daha anımsıyoruz.

Bu noktada, Arat'ın kullandığı patriyarki teorisinin - kendisinin de işaret ettiği- bir zaafıyla karşı karşıyayız. Patriyarki, bir baskı ve egemenlik yapısı olarak değişmez bir iktidar ilişkisini ifade eder. Bu anlayış, ister istemiz, dikkati baskı üzerinde toplar ve baskı uygulayanın gücünü vurgularken, baskı görenin (bu durumda kadınların) baskıya karşı direnebilme olanağını ve gücünü gözardı eder. Oysa tarihi yapanlar yalnızca egemenler, efendiler ve erkekler değil, aynı zamanda ezilenler, köleler ve kadınlardır. İktidarı, patriyarki teorisinde olduğu gibi, tarih dışı ve değişmez bir ilişki olarak görmek yerine, paylaşılan ve sürekli olarak yeniden pazarlıklara tabi olan bir *süreç* olarak kavramak, "zayıfların gücü"nü de hesaba katmamıza yol açar. Arat'ın kitabında bu noktada görülen eksikliği, Türkiye'de kadın araştırmalarının henüz çok yeni olmasına ve dolayısıyla "kadınların gücü" konusundaki bilgilerimizin sınırlılığına bağlayabilsek bile, marjinalleri konu alan çalışmaların bu açıdan daha duyarlı olmaları çok önemli.

Yüzyıl başında Osmanlı toplumunda esmeye başlayan değişme rüzgarları, semeresini Cumhuriyet döneminde verdi; laikleşme ve Medeni Kanun'un kabulü, geleneksel patriyarkinin dinsel temelini yıktı. Toplumun patriyarkal niteliği değişmemiş olsa bile, onu meşrulaştırmak için artık dini kullanmak mümkün değildi. Arat'a göre, böylece, patriyarkal toplum biçim değiştirmiş ve "daha ılımlı" hale gelmiştir. Bu çerçeve içinde, Cumhuriyetin kurucu kadrolarınca kadınların durumunda yapılan iyileştirmeler, hem geleneksel değerlerin değiştirilmesinin önemli bir aracı, hem de kendi başına bir araçtır. Kadın hakları, Mustafa Kemal'in düşlediği laik ve ulusal Cumhuriyet'in gereğiydi, ve kadınların statüsünde gerçek bir iyileşme de yaratmıştı. Ama acabı kadınlar, 1934'de kavuştukları siyasal hakları kullanabile-

cek olanaklara ve ortama sahip miydiler? Cumhuriyet'in kurucuları, kendi kız evlâtlarına kamusal alanı açarken, yanıtı toplumun yapısal ve ideolojik niteliğinde aranacak olan bu tür soruları sormaya gerek duymuyorlardı.

Oysa kadınlar, egemen değerlerin hala patriyarkal değerler olduğu, aile içinde esas otoritenin erkekte bulunduğu, ve Osmanlı patriyarkal yapısından Cumhuriyet'e geçişi kadınların değil erkeklerin başlattığı bir ortamın sınırlılıkları içinde yaşıyorlardı. Bu durum, ister istemez, onların politikaya katılımlarının da sınırlarını çiziyordu. Yeşim Arat'ın 1981 yılında görüşmeler yaptığı kadın milletvekili ve senatörler, polikaya atılmalarında, yaşamlarındaki erkeklerin ne denli önemli olduğunu vurguluyorlar. Baba ve koca olarak bu erkekler kadınları politikaya girmeye teşvik etseler bile, bu teşvikin kadınlar açısından bir bedeli de vardı: Destek; kontrol ve kısıtları da beraberinde getiriyordu!

Arat'ın görüştüğü kadın politikacılar, kadınlar açısından hiç de "tipik" olmayan bir konumda bulunmalarına karşın başarılı olabilmek için son derece tipik ve geleneksel bir "sadık ve iffetli" kadın imgesi sunmak zorunda kaldıklarını anlatıyorlar. Eğitim ve meslek bakımından erkek meslekdaşları gibi olmaları beklendiği halde, bu kadınlar, davranışlarında ve kılık kıyafetlerinde çok dikkatli ve tipik bir "Türk kadını" olmak zorunda hissediyorlar kendilerini. Sunmak zorunda kaldıkları bu imgenin, patriyarkal toplumun ve erkek bakışının prizmasından geçmiş bir imge olduğu açıktır; ama bunun ötesinde de ödedikleri bir bedel vardır ki, belki de en pahalo olanıdır: Erkek gibi davranmak ve erkek özelliklerini benimsemek. Parlamentodaki kadınlar, temsil ettikleri erkek seçmenlerin onlara erkek özellikleri atfettiklerini ve kendilerine "hanım bey", "başkan bey" diye hitap ettiklerini anımsamaktadırlar. Birkaç seçkin kadının girmesiyle, politika "erkeklere mahsus" bir alan olmaktan çıkmıyor!

Arat, yalnızca kadın politikacılarla değil, bir karşılaştırma grubu olarak erkek politikacılarla da görüşmeler yapmış. Çıkan sonuç ilginç; kadınlar kendilerini politikaya girmekten alıkoyanın erkekler olduğunu öne sürerken, erkekler politikanın kadın-

lara uygun bir alan olmadığını savunuyorlar: "Kadın yemek yapar, çocuk bakar. Politikaya girerse çocuğunu ihmal etmek zorunda kalır. Hangi koca buna razı olur? Kadın, Beykoz'dan sabahın 2'sinde eve geldiğinde kocası 'harika, ne iyi ettin' mi diyecektir? Hiçbir erkek karısı politikacı diye karısının görevlerini üstlenmez... Ayrıca, milletvekili olmak zor iştir. Bir kadın bu yüke dayanamaz. *Milletvekilliği, erkek erkeğe yürütülen bir iştir.*" (Milletvekili Galip Far, s. 109-110). Burada önemli bir nokta, erkeklerin öne sürdüğü, kadınların politikaya uygun olmadığı görüşünün kadınların politikadan dışlanması yönünde yaptığı etki. Çünkü kadınlar da bu görüşü içselleştiriyorlar ve durumu kabulleniyorlar. Buna karşılık, kadınların dışlanmışlığı olgusu, erkekler tarafından kadınların yetersizliği olarak değerlendiriliyor ve böylece bir kısır döngü oluşuyor.

Kadınların, patriyarkal toplumun sınırları içinde, onu dönüştürmeksizin elde ettikleri fırsatlar, farkına varmaksızın onları sistemi meşrulaştırmaya ve süregen kılmaya yöneltebiliyor. Böylelikle, Arat'ın deyişiyle "patriyarkal pastadan" bir dilim kapmış oluyorlar. Gene de, sistemin parçası olmuş kadınlar bile, erkek üstünlüğünün kendilerine karşı işlediğinin farkındalar ve bunu dile getiriyorlar. Sistemden hoşnut değiller; işte bu hoşnutsuzluk, durumun değişebilirliği umudunu da beraberinde getiriyor.

Yeşim Arat'ın araştırması, kadınların siyasal yaşama katılmalarının gerçek güvencesinin devlet desteği değil, toplumun ve içinde yaşadığımız kültürün dönüştürülmesi olduğunu ortaya koyuyor. Kadın milletvekillerinin geçmişlerine baktığımızda, çoğunun, otoriter baba figürünün egemen olduğu aile yerine daha demokratik, anne ve çocukların söz sahibi olduğu ailelerden geldikleri görülüyor. Toplum ve aile demokratikleştikçe, kişiler bireyliklerini kazandıkça, kadınlar da birer kadın-birey olarak kendi güçlerinin bilincine daha fazla vardıkça, hem erkek egemenliği hem de politikanın salt erkeklere mahsus bir alan olduğu ideolojisi de zayıflayacak. Bu ise, herşeyden önce, kadınların kendileri için, kendi adlarına, ve kendi üsluplarıyla, kendi dilleriyle politika yapmalarına, böylece hem varolan politik söy-

lemi değiştirmelerine, hem de politikayı erkeklerin kapalı av alanı olmaktan çıkarmalarına bağlı. Ne kadar yücegönüllü olurlarsa olsunlar, babalar, kocalar ve devlet, "erkek" karakterlerinden öyle kolayca ve kendiliğinden sıyrılmıyorlar!

Cumhuriyet Kitap Eki, Mart 1992

MARKSİZM İLE FEMİNİZM ARASINDA YENİ BİR İTTİFAK ARAYIŞI: GÜNÜMÜZDE KADINA UYGULANAN BASKI

Türkiye'de son yıllarda feminizm klasikleri sayılabilecek yapıtlar ardarda yayınlanıyor ve böylece feminist teori tartışmaların somut bir zemin üzerinde yapabilme olanağı doğuyor. Michele Barrett'in Pencere Yayınları arasında çıkan kitabı, alt başlığının (*"Marksist Feminist Çözümlemede Sorunlar"*)da işaret ettiği gibi, Marksizm ile Feminizm arasındaki ilişkiyi ve ittifak olasılığını ele alan ve alanında artık klasik sayılan kitaplardan biri.

Kitap, "Çağdaş kapitalizmde, kadınların ezilmesi konusunda Marksist ve Feminist perspektiflerin gerçek bir sentezini temsil eden bir çözümlemenin" mümkün olup olmadığı sorusuna yanıt arıyor ve böyle bir olası sentezin birçok sorunla karşı karşıya olduğunu, ancak sorunları görmezden gelmek yerine onlarla yüzleşmek gerektiğini savunuyor. Barrett'a göre, günümüzde sol hareket ile feminist hareket arasında bir ittifak zemini vardır, ve kadın hareketinin özellikle kişisel olanın politik olduğunu vurgulayan ve hiyerarşiyi eleştiren yaklaşımının sosyalistler üzerinde derin bir etkisi olmuştur. Solun feminizme yönelik politik ilgisi, son yıllarda politik aydınlara egemen olan ekonomizm eleştirisiyle de birleşmektedir. Bu bağlamda Barrett, Althusserci "ideoloji" kavramından yararlanıyor ve "ataerkillik" (patriyarki) ve "yeniden üretim" kavramlarını da çözümlemenin içine kata-

rak Marksist feminist bir kuramsal yaklaşımın çerçevesini çiziyor.

Barrett'in çözümlemeleri, Marksizmin vulger ve ekonomist kavranış biçimlerine karşı, ideolojinin kadınların ezilmesinin oluşumunda ve yeniden üretiminde oynadığı önemli rolün altını çiziyor: "Belirli bir ev örgütlenmesi ve ailecilik ideolojisi, kapitalizmde kadınların ezilmesinin merkezi boyutlarıdır ve bütün kadınların uymak zorunda olduğu ideal bir 'doğal' aile mitini ancak bir ideoloji sayesinde kavrayabiliriz." Kadınların ezilmesine yönelik bir çözümlemede ideolojinin önemini kabul ettiğimizde, bu ezilmeyi yalnızca ideolojik düzeyde görüp görmediğimiz sorusu da hemen gündeme gelir. Bazı feministlerle birçok sosyalist bu sonuca varır. Ancak Barrett'in tutumu daha farklı ve diyalektik bir anlayışı yansıtıyor. Yazar, ideolojinin kadınların ezilmesinin oluşumu ve yeniden üretimi için çok önemli olduğunu vurgulamakla birlikte, bu ideolojik düzeyin ekonomik ilişkilerden ayrılamayacağını savunuyor. Ona göre, kadınların ezilmesini salt ideolojik üretim düzeyine yerleştirmek ya çözümlemeyi sınırlar, ya da "ideoloji" alanının kabul edilmez bir biçimde yayılmacı bir tanımına dayanır.

Özselci (essentialist) anlayışlara kesinlikle karşı olan Barrett, kadınların ezilmesi sorununu tümüyle tarihsel ve toplumsal bir çerçeveye oturtmaktan yana. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyet ideolojisinin tarihsel olarak farklılık gösterdiğini ve durağan ya da birleşik bir kategori olarak görülmemesi, tam tersine içinde oluştuğu farklı tarihsel ve toplumsal bağlamlarda incelenmesi gerektiğini -haklı olarak- savunuyor. Ayrıca, kapitalizmde toplumsal cinsiyetin bugünkü anlayışının, üretim ilişkilerinde belirli bir yeri olan ev yapısı ve işbölümüyle bağlantılı olduğunu, dolayısıyla bu ideolojinin somut ve tarihsel olarak maddi bir temeli bulunduğunu, yani ideolojik ve ekonomik kategorilerin içiçe geçtiğini ve bu nedenle bunları tümüyle ayrı olarak ele almanın doğru olmadığını belirtiyor.

Barrett, toplumsal cinsiyet ve cinsellik ideolojisinin bilincimizin derinliklerinde gömülü olduğunu, ayrıca kapitalist toplumsal ilişkilerin yapı ve dokusuna sistematik olarak yerleştikle-

rini ve bu toplumun politik ve ideolojik istikrarında önemli bir rol oynadıklarını da belirtiyor. Bunlar, kapitalist politik ve kültürel hegemonyayı oluşturdukları kadar öznelliğimizi de oluştururlar: Ücretli emek sistemiyle eviçi örgütlenmesi arasındaki temel bir ilişkiyle içiçe geçmişlerdir ve kapitalizmin üretim ve yeniden üretim ilişkilerinin, bu ilişkilerin kitlesel dönüşümü olmaksızın ayrılabileceklerini düşünmek olanaksızdır. İşte bu nedenle de "sosyalizm olmadan kadınların kurtuluşu olmaz, kadınların kurtuluşu olmadan sosyalizm olmaz" sloganı, Barrett'a göre, "sofu bir umuttan öte" bir şeydir.

Ancak sosyalizm ile feminizm arasındaki olası (ve Barrett'a göre olması gereken) ittifakın zemini bundan ibaret değildir. Kadınlar açısından solda güçlü bir feminist varoluşa ihtiyaç olduğu gibi, her iki tarafı da böyle bir ittifaka yönelten politik zorunluluklar vardır. Bunlardan en önemlisi, ortak politik hedeflerin varlığıdır. Barrett'a göre bu alanda bazı sorunlar olsa bile (örneğin, bunlardan bir tanesi biyolojik yeniden üretim konusudur: feministler, tek tek kadınların çocuk sahibi olmaya karar verme hakları olduğunu savunurken, sosyalist kolektif sorumluluk kavramını da vurguluyorlar) bir ittifakın temelini oluşturacak pek çok ortak nokta mevcuttur. Bu ortak noktalar, kadınların ücret ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi vb. daha özel alanlardan, çok daha genel nedenlere dek uzanabilir. "Feminizm yalnızca bugün varoldukları biçimleriyle kadınları ve erkekleri değiştirmeye yönelir. Bu değişikliği gerçekleştirmenin temeli özerk bir kadın kurtuluş hareketi olmakla birlikte, stratejinin, mutlak bir ayrılıkçılık politikası yerine erkeklerle birlikte politik katılımı içermesi gerekir. Sosyalist erkekler, diğer erkekler gibi, kadınların kurtuluşa kavuşmasıyla politik iktidar ve toplumsal ayrıcalıklar açısından kayba uğrayacaklardır. Ancak bugüne dek sosyalist erkekler feminist mücadeleyi desteklemek açısından belli bir ilgi göstermişlerdir. Bu, onların yardımseverliğinin sonucu değildir. Çünkü kadınların ezilmesi kapitalizmin yapısı içinde kök saldığına göre, kadınların kurtuluşu için verilen mücadele ile sosyalizm uğrunda verilen mücadelenin tümüyle birbirinden ayrılması olanaksızdır."

Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı, bazı çeviri sorunlarının varlığına rağmen, hem alanındaki tartışmaları çok iyi özetleyen, hem de yeni açılımlar getiren bir kitap. Yalnızca Marksizm ve feminizm ile ilgilenenler için değil, özgürleşmeyle ilgilenen herkes için.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve
Bilgi Merkezi Vakfı Bülteni:
Haberler, Kasım 1996, Sayı 21

BİR 8 MART HATIRLATMASI: AMA GÜL DE İSTİYORUZ!

Kadınların çağlar süren baskı ve sömürüye karşı mücadelesi, 19. ve 20. yüzyıllarda kitlesel bir nitelik kazandı. Ne istiyordu kadınlar? Erkeklerin bin yıllardır açık ya da gizli bir istihza ile sordukları bu soruya, 1848 Devrimi'nin çalkantıları içinde Paris'te yayınlanan *Kadınların Sesi* (La Voix des Femmes) gazetesi şu cevabı veriyordu:

"Sizlerle birlikte, barışın ve doğruluğun hüküm sürdüğü yeni bir dünya yaratmak istiyoruz; her ruhta adalet, her yürekte sevgi egemen olsun istiyoruz!" (23-24 Mart, 1848).

Evet, kadınlar yalnızca ekmeğe, yani daha iyi bir ücrete razı değillerdi. Onunla birlikte "gül" de istiyorlardı. İnsanın bedeni kadar yüreği de acıkırdı ve işte kadınlar yüreklerinin sesine kulak vererek daha güzel bir dünya yaratmak için mücadele ediyorlardı:

"İşte yürüyoruz, yürürken erkekler için de savaşıyoruz.
Onlar kadınların çocukları ve biz onlara yeniden analık ediyoruz.
Hayatımız baştan sona acıyla dolu.
Beden kadar yürek de acıkır: Bize ekmek verin, ama gül de istiyoruz.

"İşte yürüyoruz, yürüyerek daha güzel günlere yaklaşıyoruz.

Kadınlar ayağa kalkınca bütün insanlık ayağa kalkar.
Efendisiz, kölesiz bir dünya olsun.
Hep birlikte paylaşalım güzellikleri: Ekmekle birlikte gülümüz de olsun!"

(1912 Massachusetts tekstil grevinde, genç işçi kızların taşıdığı pankartlardan esinlenerek yazılmış bir şiirden... Çev. F.B.)

İkibine Doğru 8-14 Mart 1987

III. BÖLÜM

Geçmiş Zamanların Gülü

"Geçmiş zamanların gülü
nedir ki bir isimden başka?
İsimler kalır bize yalnızca..."

BİR EMİL GALİP SANDALCI VARDI

Bu dünyadan bir Emil Galip Sandalcı geçti; daha yaşarken ermişler katındaydı. Varlığının güzelliği, bu dayanılması zor dünyaya dayanabilme gücümüzü arttırmıştı. Şimdi anısı da, herşeye karşın yaşamak ve direnmek gerektiğini hatırlatacak. Ancak, onun gibi hiç süssüz, incelikli ve yumuşacık, ama hiç eğilip bükülmeden yaşamasını bilebilecek miyiz? Hem sonra, işkencelerden geçip içeri düştüğümüzde, kim bize yalnızca yüreklendirici mektuplar değil de, yaşamın mücadeleye değer olduğunu hatırlatan sarı güller yollayacak?

Emil ağbi'yi, 12 Mart'tan sonra, 1971 yazında o TRT'de Türkiye'nin Sesi servisinin müdürüyken tanıdım; Ankara SBF'de öğrenciyken aynı serviste çalışmaya başlayıp Emil Galip'i tanımak, benliğim üzerinde derin izler bırakan olağanüstü bir rastlantı oldu. O yaz, TRT Genel Müdürlüğü'ne Musa Öğün (Paşa!) getirildikten sonraki ilk icraatlardan biri, boyun eğmezliği ve şövalyeliğiyle herkesin sinirlerini bozan Sandalcı'ya "haddini bildirmek" olmuştu. Günün birinde, "ansızın", MİT elemanları servisi basıp Emil Galip'in odasında arama yapmaya başladılar. Onlar her yanı didik didik ederken -silah mı, yoksa cephane mi arıyorlardı? Belki de bir yıl sonra kendisine işkence etmek için bahane edecekleri uçak kaçırma olayının "delilleri"ni daha o zamandan bulmayı umuyorlardı!- ben kapıya dayanmış seyrediyordum. Sonradan, Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu'na yazdığı mektupta, "o gün, yüzündeki, elinden bebeği alınmış çocuk ifadesini hiç unut-

mayacağım" demişti. Ya ben onun yüzündeki o hem kederli, hem de alaycı ifadeyi nasıl unuturum? Yüzündeki kederin, ortalığı darmadağın eden polisler adına duyduğu utancı yansıttığını düşünmüştüm. Sahici bir insan olarak, insanlığın bütün ayıplarının yükünü taşıyan biriydi.

Belki de onu çağdaş bir ermiş gibi düşündüğümden, Yahya Kemal'in *Rindlerin Hayatı* isimli şiiri bana hep Emil Galip'i çağrıştırdı:

"Bazan kader, gelen bora halinde, zorludur;
Dağlar nasıl bakarsa siyah ufka öyle bak.
Bazan da cevreden nece bir adem oğludur,
Görmek değil düşünmeğe bigane kal! Bırak!"

Emil Galip, kader kendisi için "gelen bora halinde, zorlu" olduğunda, dağlar siyah ufka nasıl bakarsa öyle bakmasını bildi; ama "cevreden bir adem oğlu", cevredilen de bir başkası olduğu zaman hiç "bigâne" kalmadı. İncecik, "bir tarikat değneği gibi pürüzsüz ve düz"* bedeninin nasıl taşıdığına şaşılacak yükleri, içine haksızlığa uğramış herkesin sığabileceği kadar geniş yüreğinden aldığı güçle ve "bir arslan esniyor gibi engin vakar" ile taşıdı. Belki şimdi Emil ağbi'nin ruhu "asude bahar ülkesinde"; ama, biz ne yapacağız?

Cumhuriyet, Nisan 1993

* Hilmi Yavuz, *Bedreddin Şiirleri*.

BİR ZAMANLAR ZAFER ÇARŞISI'NDA...

Ankara, her zaman, politikanın çok yoğun yaşandığı bir kent olmuştur. Hele toplumsal ve siyasal hareketliliğin doruğa yükseldiği 60'ların sonlarıyla 70'li yıllarda, şu ya da bu şekilde, bütün yollar politikaya çıkardı. Kentin coğrafyası da buna uymuş gibiydi: Semtler, öğrenci kahveleri, lokaller, tiyatro salonları, okullar ve Ankara'nın ayrılmaz bir parçası olan kitapçılar, hep politikayla soluk alıp verirdi. 1980'lerde, birçok şeyle birlikte bu durum da değişti. Bir yitirmişlik duygusunun erişilmez, dolayısıyla daha çekici kıldığı geçmiş, oldum olası insana güzel gelmiştir. Geçmiş ile bugünü karşılaştırırken, bu yanılsama payını hep akılda tutmak gerek. Gene de bir zamanlar sahip olduğumuz, o "toplumu, gelişmeleri etkileme" duygusunun boş bir şey olmadığını düşünüyorum; bu duygu, (şimdilerde geçmişi eleştirirken kullanılan ama derhal kendisi bir klişe haline gelen) "birey olabilmek" için de gerekli, üzerinde düşünen pek olmasa da.

Doğayı ve toplumu yalnızca izlemek değil, değiştirmek de isteyen bir kuşağın havasını yansıtan ve kendine özgü kişiliği olan mekanlardan biri Zafer Çarşısı'ydı. "Yükseliş"i ve "düşüş"ü Türkiye toplumunun iniş çıkışlarıyla koşutluk içindeki bu çarşı, uzun yıllar Ankara'nın en önemli kitap satış merkezi oldu. İlk başlarda sağcı kitaplar satan kitabevlerinin egemen olmasına karşılık, dönemin etkisiyle giderek sol kitapçılar arttı; eski kitapçılar da kimlik değiştirerek sol içerikli kitap satar hale geldiler. Esas satan kitaplar, siyasal içerikli olanlardı; öyle ki bazen bir kitapçının bütün raflarını tek kitapla doldurup cirosunu beş

katına çıkardığı bile görülürdü. Özellikle, öğrenci gençlik, çıkan her kitabı okumasa da en azından adını bilmek, üzerinde konuşmak eğilimindeydi. Bunda, okullarda ve yurtlarda egemen olan tartışma ortamının, iletişimin yanısıra, okuyucuyu yönlendiren dergilerin de payı vardı. Ama en önemli nedenlerden biri, insandaki o, "bir şeyleri etkileyebilme" duygusuydu. Kitap okumak, dünyayı değiştirmek için gerekli bir şeymiş gibi gelirdi; dünya ise, avuçlarımızın içinde, değişmeye hazır, bekliyordu.

Geçen yıllarla birlikte hem dünya, hem Türkiye, hem de Zafer Çarşısı değişti. Çarşı eski canlılığını yitirmekle kalmadı; kitapçıların bir kısmının yerini konfeksiyoncular ve kasetçiler aldı. Bazı kitapçılar salt mesleki kitaplar satar oldular, bazıları da "eski kitaba" yöneldi.

Kimliklerini korumakta direnen bazı kitabevlerinin varlığına rağmen, Çarşı'nın gediklilerinden olan bir dağıtımcının dediği gibi, "Zafer'in artık kişiliği kalmamıştı." 12 Eylül sonrasında zaten bir bütün olarak kitap satışları azalmış, tirajlar beş bine, üç bine, hatta daha altına düşmüştü. Katkı niteliğinde kitaplar yayımlanıyor, ama kimsenin haberi olmuyordu. Çünkü okuyucuyu yönlendirecek organlar ve canlı tartışma ortamı yoktu. Ekonomik baskıların bunalttığı okuyucunun ilk vazgeçtiği tüketim maddesi kitap oluyordu. Buna karşılık, satıcılara da dönemin özelliğine uygun olarak bir ticari ruh, bir "esnaf ruhu" egemen olmuştu. 12 Eylül'den sonra kitap satışları azalmaya yüz tutunca "kitap yerine pantalon uyduruverelim" anlayışıyla, ellerine ne geçerse onu satmaya başlamışlardı. Bir kitapçının dediği gibi, "79'da eksiksiz her kitap, yeni ne çıktıysa hepsi Zafer Çarşısı'nda bulunurdu, bir de üstelik havası vardı." Şimdi hava uçup gitmiş, hangi kitabın çıktığının farkında olan okuyucu da iyice azalmıştı. Artık rağbet, daha geniş mekânlarda, daha büyük sermaye ve bambaşka anlayışla çalışan marketvari kitabevlerineydi.

Ankara'nın "siyaset sokağı" Konur'daki Dost Kitabevi, eskiden yeniye geçişin başarılı örneklerinden biri. Güzel ve geniş bir mekanda çok kitabı sergileyebiliyor, ayrıca video ve müzik kasetleri, reprodüksiyonlar, afişler, vb. satıyor. Belli günlerde düzenlediği "panayırlar"da elişleri, takılar, giyim eşyaları bulu-

nuyor. En fazla satılan şey, kaset; kitabevinin kirasının yalnızca kaset satışıyla karşılandığı söyleniyor.

Yakın zamanlarda, Kocabeyoğlu Pasajı'nın ünlü kitapçısı Turhan da bu sokakta şube açtı. Ancak, deneyimli bir dağıtımcının dediğine göre, Turhan'ın gelişi pazarı genişletmeyecek, sadece varolan pazarı daha çok kişinin paylaşmasına yol açacak. Aynı kişi, Zafer Çarşısı ile Konur Sokağı'nın bütün sırrı dersanelerde" diyor, "aydın kesim garnitürden ibaret. Esas satış, kaset ve test kitaplarından oluyor." Gerçekten de Zafer Çarşısı ile Konur Sokağı'nın bugünkü müşteri profili birbirinden farklı. Çarşıya hala eskiden bildiğimiz radikal gençler devam ederken (bu gençler, kitapçıların kitaptan başka şeyler satıyor olmalarına tepki duyuyorlarmış), Konur Sokak'ta ithal malı spor ayakkabı giyen, modaya uygun saç kesimli biraz gürültücü bir kalabalık geziyor ve "ayağına takıldığı" için de kitapçıya girip "kaset-maset, kitap-mitap" alıyor.

Konur Sokak'tan başka, bir de Mithatpaşa Caddesi'nde kitapçı yoğunlaşması var. Arkadaş, Gün ve Dönüşüm kitabevleri, elverişli mekanlarının sağladığı avantajdan yararlanarak hem çok çeşit bulunduruyorlar, hem de değişik faaliyetler düzenliyorlar. Örneğin Arkadaş kitabevi, her cumartesi çaylı pastalı müzik dinletileri gerçekleştiriyor. ABC Kitabevi'nde hem "cafe" var, hem de resim galerisi. Dönüşüm ise galericiliğin yanısıra söyleşi günleri düzenliyor. Zafer Çarşısı'nda yıllardır kitapçılık yapan Remzi İnanç'ın dediği gibi, "kitapçılık bugün bir tür kahramanlığa dönüşmüş durumda; kitapçılıkta iyi iş yapabilen, ama kitapçılık yaparak yapabilen yok gibi."

Türkiye toplumu değişiyor, değişme kaçınılmaz bir şey; ama her zaman olumlu yönde olduğunu söylemek zor. Daha iyi yaşamak, daha iyi giyinip kuşanmak, rahatlayıp eğlenmek doğal ve haklı istekler. Ne var ki, sosyo-kültürel kişilik yapımız bir türlü, bunları başka şeylerle tamamlamak, belli bir bireşime ulaşmak olanağı vermiyor. Ruhumuz, hep 'ya o, ya bu' duraklarına gidip gelmekten yorgun. Televizyondan video'ya, kasetten compact-disc'e terfi ederek "çağ atlıyoruz"; ama bu arada okumayı unutmuşuz, ne gam!

Söz, 12 Aralık 1987

SÜRGÜNLER BİZİM, TURNALAR DA...

"Yeşilmişik", Yeni Türkü'nün son kasetine adını veren parça. Can Yücel'in şiirinden Derya Köroğlu'nun bestelediği bu şarkıyı, ilk kez, grubun geçen mayıs ayında Ankara'da verdiği konserde dinlemiştik. Yeni Türkü konserlerinin özelliği, dinleyici ile grup arasında kurulan olağanüstü iletişim ve yapılan müziğin salonda nerdeyse elle tutulur bir kardeşlik duygusu ve coşku uyandırması. Fakında olmaksızın yüzünüze bir gülümseme yayılır; yanınızdakini tanıyın-tanımayın, onunla birlikte şarkılara katılmaya başlarsınız. İçinizdeki aydınlık, hayatı paylaşma sevincidir.

Yeni Türkü'nün Sırrı Ne?

Yeni Türkü, geçmişten geleceğe kalacak olanı bugünde yakalabi- liyor; dinleyicilerine, bütün insanlıkla birlikte "tek bir dünya"yı paylaştıklarını ve zamanın akışı içinde herdem taze kalan şeylerin var olduğunu duyumsatıyor. Yeni Türkü ve onun müziği aracılığıyla bizler, dünyanın burgacına Doğulu ve Batılı özelliklerimizin birbirine geçtiği Akdenizli kimliğimizle karıştığımızı hissediyoruz. Acının, zulmün, yoksulluğun kol gezdiği, ama sıcaklığın, kardeşliğin, direnme gücünün ve yarın umudunun hiç solmadığı bir ülkenin çocukları olarak, bizi biz yapan bütün çelişkilerimizle birlikte, insanlık ailesinin bir parçası olmanın kıvancını tadıyoruz. Geçmişte değerli olan her şey gele-

ceğe aktarılıyor; ama ancak biz onu bugün yakalayabilirsek! İşte Yeni Türkü bizi bunu yakalamaya çağırıyor, hayatı ertelememeye...

Bizim hayat anlaşımızda, özellikle de solculuğumuzda, Doğu duyarlığı, melankolisi ve köylü değerleri ile devrimci değerlerin çoğu zaman birbirine karışması sonucunda, mahzun bir "asık suratlılık", yaşama sevincini küçük görme ağır bastı. Çektiğimiz acılarla ve acıya katlanma gücümüzle övündük, hep. Bunun, çile çekmeyi Tanrı'ya götüren esas yol, varoluşun erdemi olarak gören tasavvuf geleneğinin toplumsal psikolojimizi büyük ölçüde etkilemesiyle de bağlantılı olduğunu düşünüyorum. Kanlı gözyaşları ve idam sehpalarıyla bezenmiş kaset ilanlarıyla birlikte "ağlama anne" ağıtları, böyle bir hayat anlayışını yansıtıyor. Devrimcilikle çile ve ölüm özdeşleşirken, yaşama sevinci ve neşe neredeyse kendi içinde bir "karşı-devrimci" mesaja dönüşüyor. İnançları uğruna zulme ve ölüme meydan okuyanlar, elbette insanlık onurunu bugünden yarına taşıyorlar. Ama onurla yaşayan, paylaşmanın sıcaklığını, hayatın coşkusunu bilenler de öyle yapıyor. Bu dünyada acılar, gözyaşları, sürgünler bizim olduğu gibi, gökkuşakları, telli turnalar, sevdalar ve dostluklar da bizim.

Üstelik biz hiç yaşlanmıyoruz; hep "yeşilmişik" gibi, herdem taze kalıyoruz. Çünkü biz bu yaşlı dünyanın gençliğiyiz. Bin yıllar önce onun gençliğiydik, bin yıllar sonra da onun gençliği olacağız. Değil mi ki sevmesini biliyoruz, değil mi ki direnmesini biliyoruz ve değil mi ki her şeye rağmen gülmesini, dans etmesini, hep birlikte türkü söylemesini biliyoruz... öyleyse yarınları bizden başka kim kurabilir?

"Yeşilmişik", ülkemizi ve tek tek bireyler olarak bizleri saran çelişkileri, sanki grubun bütün önceki kasetlerinden (Buğdayın Türküsü, Akdeniz, Günebakan, Dünyanın Kapıları) daha belirgin bir şekilde yansıtıyor. Bir yandan "Mamak'a sonbahar geliyor", "kar yağıyor bahar dallarına"; bir yandan da "yıllardan sonra, yollardan sonra", "yine yükseliyor dalgalar, yaklaşıyor fırtına." Ve "Haydi Gel" diyerek Yeni Türkü bizi hayata ve mücadeleye çağırıyor: "Öyle mahzun durma/Sen de katıl coşkuya/ Haydi el ele, dalga dalga yürüyelim yollarda."

Yeni Türkü'yü dinlerken, dünyayı yeniden avuçlarınızda hissediyorsunuz. Tıpkı '68'lerde olduğu gibi, o "bir şeyleri değiştirebilirim" duygusu geri geliyor ve her şeyin mümkün olduğuna dair bu benzersiz duyguyla yüreğinizden bir şiir yazmak, sokağa çıkıp insanların arasına karışmak, bir kavganın ucundan tutmak, birisine aşık olmak geçiyor. Çünkü dünyada sevda oldukça, sevmesini bilenler hep "yeşil" kalıyor.

İkibine Doğru, 16 Ekim 1988

AND DAĞLARI'NIN ALICI KUŞU

Che Guevara'nın (Ernesto Guevara de la Serna) Bolivya'nın And dağlarında vuruluşunun 20. yıldönümü olan 1987'de Orta ve Güney Amerika ülkelerinin çoğunda "Che yılı" yaşandı. Ünlü gerilla önderi ile ilgili olarak yayımlanan kitapların en ilginci, kuşkusuz, baba Guevara'nın yazdığı *Oğlum Che* adlı anı kitabıydı. Yönetmen Lui Merida'nın, Che'nin günlüğünden yola çıkarak hazırladığı ve onun Bolivya'daki güzergâhını adım adım izleyerek çektiği video filmi ise herhalde en fazla yankı uyandıracak olanı.

1951 doğumlu bu genç yönetmen, Che'nin Bolivya'daki serüvenini izlemek peşinde Nancahuazu'dan La Higuera'ya dek, üç yıl boyunca, yüzlerce kilometre katetmiş. Film ekibi, tıpkı Che ve arkadaşlarının yaptığı gibi, kimi zaman katır sırtında yol almış, kimi zaman ırmak boylarında yürümüş. Sarp kayalıklardan iplere tutunarak inmişler, açıkta uyumuşlar, köylülere konuk olmuşlar. Ve onlardan, 1967'de gerilla bölgesinde olup bitenlerin anılarını dinleyip kaydetmişler. Merida, "Bu belgeseli yaparken, amacımız tümüyle tarihsel, kültürel ve bilimseldi" diyor, "kısacası, Bolivya tarihinin bu bölümüyle ilgili kollektif anıların yitip gitmemesini sağlamak istiyorduk." Yönetmen, özellikle bu açıdan filmirin başarılı olduğuna inanıyor.

Higueralı Aziz Ernesto

Che Yaşıyor belgeseli yalnızca Bolivya'da çekilmemiş; Gue-

vara'nın çeşitli zamanlarda bulunduğu Orta ve Güney Amerika ülkeleri de dolaşılmış. Tabi bu arada anavatanı olan Arjantin'deki ilkokul öğretmeniyle, doktorluk yaptığı Peru'da tedavi ettiği cüzzamlı hastalarla, Küba'daki dostlarıyla görüşmeler yapılmış. Sonuç olarak ortaya 90 dakikalık ve iki bölümlük bir film çıkmış; birinci bölüm Guevara'nın serüvenini izlerken, ikinci bölüm ölümünden 20 yıl sonra nasıl bir etkisi olduğunu araştırıyor. Merida, köylülerin o zamanlar, gerillalara yardım etmemiş olduklarını, ancak sonradan onlara ait ufak tefek eşyaları, örneğin ayna parçalarını, giysileri, vb. özenle sakladıklarını söylüyor. Hatta, La Higuera bölgesindeki bazı evlerde, dinsel ikonların yanında Che'nin dergilerden kesilmiş resimlerinin yer aldığını görmüşler. Merida, "işte" diyor, "Viktor Jara, 'Higueralı Aziz Ernesto' (San Ernesto de la Higuera) adlı şarkısında bu gerçekliği, aynı anda hem gerçek hem de gerçekdışı ve büyüsel olan bir şeyi anlatıyordu." Gerçeklik ile gerçekdışı olan, köylülerin bilincinde öylesine içiçe geçmiş ki, filmcilere, ihbarcıların ve hükümet askerlerinin tıpkı Pachamama'mn (İnka dininin baştanrıçası) gazabı gibi "Che'nin gazabı"na uğradıklarını anlatmışlar. Her an yeni bir mitosun yaratıldığı bu rengarenk kıtada "san Ernesto" efsanesi, yönetmen Merida'ya göre pekala mantıklıdır. Çünkü bu olay, "bizim gerçek ve olağanüstü Amerikamızda, ya da büyüsel gerçekliğimizde cereyan etmişti" diyor. Böylece, önce cüzzamlıları iyileştiren bir doktor, sonra elde silah döğüşen bir gerilla önderi, kolayca bir mesihe dönüşüyor ve diğer ikonların yanı sıra duvardaki yerini alıyor.

And Dağları'm Alıcı Kuşu Kondor

Che Yaşıyor belgeselinde sürekli yinelenen bir kondor imgesi var. "Kondor, kıtamızın tarihinden alınmış bir simgedir" diyor Merida: "Quencha'lar için bu kuş, siyasal ve kültürel bağımsızlığı simgeler, çünkü esaret altında üremeyi reddeder. Ve gerillaların geçtiği bölgelerde köylüler, kondordan 'Che'nin uçan ruhu' diye söz ediyorlar; bu harikulâde bir şeydeğil mi?"

Evet, çılgın ve acılı dünyamızın bu belki de en çılgın kıtasın-

dan bir kondor geçmiş ve köylülerin o kondorda gördükleri, kendi ruhlarından, kendi bağımsızlık ve özgürlük özlemlerinden başka bir şey değil!

İkibine Doğru, 21 Şubat 1988

ORTAÇAĞ'DA KADINLAR

Ortaçağ'da Kadınlar (Eileen Power, *Medieval Women*, der M. M. Postan, Cambridge University Press, 1975) Eileen Power'ın çeşitli tarihlerde Cambridge'de, London School of Economics'de, ABD'de ve radyoda yaptığı konuşmaların yazarın ölümünden sonra M. M. Postan tarafından derlenerek yayıma hazırlanmasıyla oluşmuş bir kitap. Kitabın notları ile bibliyografyasını M. M. Postan eklemiş ve aslında birbirinden ayrı olan metinleri biraraya getirip ortaya bütünlüklü bir eser çıkarma işini de o yüklenmiş. Ortaçağ kadınlarına ilişkin bu yazıda, esas olarak söz konusu kitaba dayanmakla birlikte H. S. Bennet, Natalie Zemon Davis, Georges Duby ve Ann Oakley gibi diğer bazı araştırmacılara da göndermeler yapacağım.

Batı Avrupa Ortaçağıyla ilgili uzmanca incelenmeleriyle ünlü olan Eileen Power'ın[1] kitabı, kadının Ortaçağ'daki durumunun çeşitli görünümlerini ele alırken bu "durum"un hiç de tek boyutlu olmadığını, kadınların kendilerine uygulanan baskılara karşı hem çeşitli başkaldırı, hem de uyarlanma biçimleri geliştirdiklerini ve kendilerine düşman bir dünyayla başetmekte oldukça yetenekli davrandıklarını ortaya koyuyor. Bu düşmanlığın aldığı biçimlerin toplumsal ve ekonomik koşullarla olan bağlantısını kurması ise, kadının ezilmesinin (ve dolayısıyla boyunduruğun kırılabilmesinin) tarihselliğini temellendirmesi açısından

1 Diğer eserleri: *Medieval Nunneries; The Goodman of Paris; The Miracles of the Blessed Virgin Mary; The Legacy of the Middle Ages.*

dikkate değer. Bence bir diğer önemli nokta, Batı'da kadının durumunun anlaşılmasının, İslam toplumunda kadının varoluşuna ilişkin kavrayışımızı derinleştirmek yönünden verdiği ipuçlarıdır. 20. yüzyılın sonunda Türkiye'de kadın olmanın ne anlama geldiğini, ancak benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkaran karşılaştırmalı bir çerçeve içinde yapılacak derinlemesine incelemeler aydınlatabilir. Bu konuda henüz yolun başlangıcında bile olmadığımızı düşünürsek, sözkonusu ipuçları daha da değer kazanmaktadır.

Kadının Statüsünü Belirleyenler: Kilise ve Aristokrasi

Kadınların durumu, bir ülkenin ya da bir çağın uygarlığını değerlendirmede çok sık başvurulan bir ölçüttür. Ancak bu ölçütün uygulanabilmesi, herhangi bir çağda, özellikle de Ortaçağ'da kadının durumunun tüm gerçekliğiyle saptanmasının zorluğuyla yüzyüze geliyor. Teoride başka, hukuki statü açısından başka, günlük yaşamda ise bambaşka olan bu durumun çeşitli görünümleri, bugün olduğu gibi o zaman da, birbirini etkilemekle birlikte tam olarak örtüşmemekteydi. Gerçek, bu üç düzlemin bir karışımıydı.

Gene de, bu düzlemlerden ilkini kendi başına ele almak gerekir. Çünkü Ortaçağ'da kadınlar konusunda geçerli olan teori hem sonraki kuşaklara devrolmuş, hem de hukuk ve edebiyatta yer etmiş olduğundan, bu teorinin gerisinde yatan güçler önemini yitirmiş ve onu yaratan koşullar ortadan kalkmış olsa bile, teorinin kendisi sonraki yüzyıllarda derin toplumsal etkiler yapmıştır. Herhangi bir çağda ifade edilen görüşlerin niteliği, onları kimin ve hangi sınıfların dile getirmiş olduğuna sıkıca bağlıdır ve bu nedenle, çoğunlukla, küçük ama sesi yüksek çıkan bir azınlığın bakışaçısını yansıtırlar. Ortaçağ'ın başlarında bu görüşlerin iki kaynağı vardır: Kilise ve aristokrasi. Başka bir deyişle, kadınlar hakkındaki görüşleri formüle edenler bir yanda, genellikle bekar olan ruhban sınıfı; diğer yanda ise, kadınlarını, esas varlığı olan toprağa bağımlı kılarken onlara birer süs eşyası muamelesi de yapabilecek kadar zengin olan dar bir kasttır. Do-

layısıyla, kadının doğasına ve ona ayrılmış alana ilişkin yerleşik teoriyi formüle edenlerin, kadınların büyük çoğunluğuyla hiçbir alışverişi bulunmayanlar olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. İşte bu sınıflar, kadının erkekten daha aşağı olduğu konusunda görüş birliği içinde bulunduklarından, ne evlilik anlayışı ve ne de hukuk, kadını tam bir birey olarak, "özgür ve hak sahibi bir kişi" olarak kabul etmiyordu. Onun durumunu belirleyen kişiliği değil, cinsiyetiydi ve bu cinsiyeti nedeniyle de erkekten daha aşağıydı. Öte yandan, gökteki Meryem ile yerdeki soylu kadını bir üstünlük ve tapınma halesiyle donatarak sonraki çağlara şövalyelik idealini miras bırakanlar da, gene bu sınıflardı.[2]

Şeytanın Suçortağı Havva mı, Göklerin Hükümdarı Meryem mi?

Bu birbirine karşıt iki dogma, hem Pavlusçu Hıristiyan değerlerinden, hem de Romalıların vesayet fikri ile Tötonik aile içindeki otorite anlayışından kaynaklanıyordu. Aynı zamanda Arap şövalyelik idealinden bir şeyler almış olduğu da söylenebilir. Eğer kamuoyunu oluşturanlar "yukarıdakiler" değil de "aşa-

2. *Natalie Zemon Davis, Georges Duby'nin le Chevalier, la femme et le prêtre* adlı kitabının İngilizce basımına (*The Knight, the Lady and the Priest*, Penguin, 1985) yazdığı girişte, Duby'nin Ortaçağ'a ilişkin bütün kaynakların erkekler tarafından kaleme alınmış olduğuna ve bu yüzden de kadınlara karşı düşmanlık, aşağılama ve korku ile dolup taştığına dikkat çektiğini belirttikten sonra şöyle diyor: "Senyörler ve prensler için kadınlar, erkek soyunun sürdürülmesine yarayan bir araçtırlar... ama aynı zamanda, sınırsız cinsel istekleri ve erkek onurunu lekeleme potansiyellerinden dolayı korkutucu yaratıklardır. Saray edebiyatı, bütün nezaket kalıplarının ve iltifatların ardında 'kadınlardan duyulan ilkel korkuya ve onları birer nesne olarak kullanma kararlılığına dayana bir erkek ahlâkının ortaya konmasından ibarettir. Rahipler ve keşişler içinse kadın, cinsellik günahının somutlanmasıdır ve yalnızca günahkâr bir kocaya kahramanca boyun eğdiği ya da bedenin çağrısından ermişlere yaraşır biçimde tümüyle azade olduğu zaman, övgüye değer (s.xii). Ortaçağ'a ve kadınlara ilişkin kitaplar okumanın en eğlendirici yanı ise, kadınlara karşı yukarıda sözü edilen o ilkel korkunun çevremizde hâlâ nasıl kol gezdiğini ve en "rafine" erkeklerde bile, üstlerindeki ince cila şu ya da bu şekilde kazınır kazınmaz görünüverdiğini anıştırması!

ğıdakiler" olsaydı, egemen dogmanın farklı olacağı açıktır. Hatta kentli orta sınıfların üst kesimlerinin eğilimleri dikkate alınsaydı bile, farklı olurdu. Gene de Kilise ile aristokrasinin sesi ne kadar yüksek çıkarsa çıksın, diğer bazı sesleri tümüyle bastırmaya yetmiyordu. Her şeyden önce, orta sınıfların varlıklı kesimleri 12. yüzyıldan itibaren ticaret ve kentlerin gelişmesiyle birlikte daha etkili olmaktaydı ve bunların görüşleri, Ortaçağ'da kadının durumu konusunda gerçeğe daha yakın bir kavrayışı yansıtıyordu. Ancak bu kentli sesi, yerleşik anlayışın egemenliğini kırmaktan uzaktı; "burger"ler, kadınlar ve evliliğe ilişkin "resmi" görüşü doğal bir durum olarak kabullendiler. Böylelikle, Ortaçağ'ın başlarında egemen olan iki sınıfın kadınlar hakkında formüle ettikleri görüşler, çağın son üç yüzyılında öne çıkan sınıf tarafından pek az (hatta, bazan daha kötüye doğru olmak üzere) değiştirilmiş oldu.

Bu arada hem kiliseyi, hem de aristokrasiyi besleyen ve kentlerde de sayıca burjuvaziden fazla olan emekçi sınıfların sesi hâlâ duyulmuyordu. Emekçi halk, tarlalarda ve tezgâhlarda çalışan kadınların görüntüsüne alışkındı; ama pazarları gittiği kilisede, kadının cehennemin kapısı, Meryem'in ise göklerin kraliçesi olduğunu aynı solukta söyleyiveren vaizi dinliyor, pazarlarda ve panayırlarda kadınlarla alay eden öyküler anlatanların çevresinde halka oluyordu. Havva'yı, sonsuza dek erkeğin ayağı altında ezilmeye mahkum bir hain olarak görmeyi reddettikleri tek an, isyan anıydı. Böyle anlarda, alay ve aşağılama yerine,

Adem çift sürer ve Havva yün eğirirken
Beyler var mıydı?

diye sorabiliyorlardı. Kadınların ise, söylemeye hacet yok, seslerini duyan yoktu. Onların kendi kendileri hakkında ne düşündüklerini pek bilmiyoruz. Kendi cinsini savunmaya ve kadının aşağılanmasına karşı çıkmaya kararlı bir kadının belirmesi ancak 14. yüzyılın sonundadır: Christine de Pisan. Bu, saray edebiyatının her türünde ekmeğini kalemiyle kazanacak derecede usta ve birçok bakımdan olağanüstü bir kadındır.

Evet, gerçek kadın hangisiydi? Adem'in karısı Havva mı,

yoksa İsa'nın anası Meryem mi? Bir yanda, "Cennette Tanrı ile Adem arasında bir tek, kocasını cennet bahçesinden kovdurmadıkça ve İsa'yı çarmıh işkencesine mahkum ettirmedikçe içi rahat etmeyecek olan kadın vardı" diyen Jacques de Vitry (ö.1 40) gibi erkeklerin görüşleri; diğer yanda ise, Cambridge Üniversite Kütüphanesi'ndeki bir elyazmasında ifade edilen fikirler vardı:

"Kadın, erkekten üstündür; Adem kilden, Havva ise onun kaburgasından yaratılmıştır; Adem cennetin dışında, Havva ise içindedir; Tanrı'yı doğuran da bir kadındır, erkek bunu yapamaz; yeniden dirildikten sonra ise İsa bir kadına, Magdalena'ya görünmüştür; kadın melekler katının üzerindedir, kanıtım isterseniz işte kutsal Meryem. Aziz Bernardine, 'kadın olmak büyük bir lutfa mazhar olmaktır: Selamete kavuşan kadınların sayısı, erkeklerinkinden daha fazladır' bile demektedir."

Her iki bakışaçısı da kilise geleneğine dahil olmuş ve Ortaçağ zihniyetinin şekillenmesinde rol oynamıştır. Şeytanın aleti olarak aynı anda hem aşağı, hem de günâhkar olan kadın kavramı Kilise tarihinin ilk dönemlerinde ortaya çıkmış olmakla birlikte, kökleri İsa'nın değil, Aziz Pavlus'un sözlerindedir. Çilecilik ve sofuluk ideali geliştikçe ve Karanlık Çağların çalkantıları içinde zamanın en yetenekli erkeklerinin çoğu manastırlarda sığınak aradıkça, kadının en büyük baştan çıkarıcı, selamete giden yoldaki en büyük engel olduğu fikrinin yayılması kaçınılmazdı. Bu görüş o kadar yaygınlaştı ki, evlilik kurumu bile kendini bundan kurtaramadı. Bazı Kilise yazarları evliliği, insan yaşamının daha aşağı durumları arasında zikrederler. Aziz Jerome'un evlilik lehinde bulabildiği biricik gerekçe, bu sayede dünyaya bakirelerin gelebilmesidir!

Şövalyelik Kültü İle Bakire Meryem Kültü

Yerleştirmek için Kilise ile aristokrasinin işbirliği yaptığı kadının bağımlılığı doktrini, kaçınılmaz olarak kadının özsel aşa-

ğılığı ile ilişkiliydi. Öte yandan her ikisi de, tutumlarında herhangi bir tutarsızlık görmeksizin, kadının üstünlüğü doktrinini yayıyorlardı. Bakire Meryem kültü ile Şövalyelik kültü elele gidiyordu. İkisinin de, önceki ve daha kaba bir çağa tepki -bu kez romantik bir tepki- olduğu söylenebilir. Artık, Adem dolayısıyla gerçekleşen insanın "düşüş"ü, bir kutlama vesilesi sayılıyordu: Düşüş olmasaydı, Bakire Meryem de göklerdeki tahtına oturamazdı! Ortaçağda insanlar İsa'yı kutsal çocuk olarak görüyorlar ve bağlılıkları doğal olarak kutsal çocuğu kollarında taşıyan anaya yöneliyordu. Ama bütün kutsallık ve analık çağrışımlarına karşın Meryem Ana'ya gösterilen bağlılığı, şövalyenin ölümlü sevgilisine gösterdiği bağlılıktan ayırdetmek zordu. Yalnız Bakire Meryem kültünün, daha geniş kitleleri etkilediği için, yerleşik kadın anlayışının yükselmesine daha fazla hizmet etmiş olması mümkündür.

Şövalyeliğin kadın kültü, Bakire Meryem kültünün romantik karşılığıdır. Şövalyelikte, mükemmellik için tanrıya tapınma kadar, kadına yönelik romantik tapınma da zorunludur. Gibbon, "Şövalye, tanrının ve kadınların savunucusuydu -bu kadar aykırı iki terimi yanyana getirmekten hicap duyuyorum" diyordu. Bu toplumda, saray aşkının bazı kesin kuralları vardı. Bir kere, karı ile koca arasında olması mümkün değildi. Evli insanları birbirine bağlayan duygunun aşkla bir ilgisi olmayacağı inancı üzerine kurulmuştu; dolayısıyla aşk, evliliğin dışında aranmalıydı. Bu dogmayı anlamak için, feodal evliliklerin yapıldığı koşulları hatırlamak yeterlidir. Fiyefler evlenir, ama insanlar severdi! Koca karşısında karısı ne kadar aşağıysa, sevgilisi karşısında sevilen kadın o kadar üstün durumdaydı. Deyim yerindeyse, aşkın kendisi feodalleştirilmişti; aşık, sevgilisine, vassalın efendisine hizmet ettiği gibi hizmet etmeliydi.

Şövalyelik idealinin kadının pratikteki durumunu bir bütün olarak yükselttiğini söylemek zordur. Soylu kadının yüceltilmesi yalnızca küçük bir aristokratik kastın idealiydi. Diğer sınıfların erkekleri tarafından benimsenmediği gibi, o sınıfların kadınlarına da uygulanmıyordu. Uygulandığı sınıf içinde dahi, çoğunlukla, çok farklı davranış biçimlerinin üzerine örtülen ince

bir tülden ibaret kalıyordu. Bu tülün ardında ise, bütün bir kadın düşmanı edebiyat vardı.

"Kötü Karılar"a Karşı "İyi Kadınlar Destanı"

13. yüzyılın sonlarından itibaren anti-feminist edebiyat iyice belirginleşir ve kentli bakışaçısı, sarayın bakışaçısını altetmeye başlar. Bu bakışaçısını ilk yansıtan eserler Fransızların *Fabliaux* dedikleri manzum öykülerdir. Bunların içinde, kadınların ihanetini ya da fesatlığını anlatmayanı yok gibidir. İhtiyar kadınlar kötü ruhlu cadılardır; bütün kadınlar kocalarını aldatırlar; genç kızlar da ya hoppa ya da budaladırlar. Aslında fabllerin, çoğu, yalnızca içine oturtuldukları çerçeve bakımından Ortaçağ'a özgüdürler; yoksa anlattıkları konular çok daha eskidir. Ve gene çoğu, eğlendirmeyi amaçlayan öykülerdir. Öyle olsa bile, içerdikleri yoğun kadın düşmanlığı ve aşağılama, toplumun neye güldüğünü göstermesi bakımından anlamlıdır.

Bunca kadın düşmanlığına bir tepki elbette olacaktı. Bu tepkinin bir bölümü, hayatın bütün alanlarında yankı bulacak ölçüde derindi: Heretik ya da yarı-heretik hareketlerde kadınların önde gelen bir rol oynamalarının, kendi durumlarından duydukları yoğun hoşnutsuzluktan kaynaklandığı haklı olarak ileri sürülmüştür. Ama kadın düşmanlığına karşı en açık tepki, bu düşmanlığı en fazla yayan edebiyat alanında gerçekleşmiştir. *Biens des Fames* (Kadınların Erdemleri), *Blastanges de Fames*'a (Kadınların Fesatlıkları) karşı; *Chaucer'in The Legend of the Good Women*'i (İyi Kadınlar Destanı) ise *Wikked Wives* (Kötü Karılar) gibi kitaplara karşı tepkidir. Kadınlar adına konuşan Christine de Pisan bu tepkiyi billurlaştırır:

> "Hiçbir günah kadınınki kadar büyük değildir diyorlar ama, kadınlar adam öldürmezler, kentleri yerle bir etmezler, halkı ezmezler, toprakları yağmalamazlar, kundakçılık yapmazlar, ya da sahte sözleşmeler düzenlemezler. Kadınlar şefkatli, nazik, yardımsever, alçakgönüllü, basiretli varlıklardır. Evet, Havva günah işledi ama aldatılmıştı; Adem de ondan iyi sayılmazdı."

Ortaçağ'da kadına ilişkin bu çelişkili görüşler, sonraki kuşaklara miras kaldı. Bir yanda aşağılama, diğer yanda tapınma vardı ama, ortalama erkeğin kadına karşı tutumunu belirleyen esas etkenler bunlar değildi. Eileen Power'a göre, toplumsal durumu yaratan, teorik görüşlerden çok olguların kaçınılmaz baskısı, günlük hayattaki etkileşimdir. Ve bu da Ortaçağ pratiğinde, kadına aşağı ya da üstün olmaktan ziyade kendiliğinden ve kaba bir eşitlik sağlıyordu. Çünkü erkeğin gündelik hayatı kadınsız sürdürmesi mümkün değildir; evindeki rahatı için, hele kendi yokluğunda işlerinin çekip çevrilmesi için başka herhangi bir tarihsel dönemdekinden daha çok kadına muhtaçtır. Bu kaba eşitlik durumu, en fazla, kadının pratikte, günlük hayat içinde oynadığı rolde kendini gösterir.

Soylu Kadın

Şövalyelik idealindeki kadın güzel, zarif ve yapay bir varlıktı; ama romanslardan ve şiirlerden başka bir yerde yaşamıyordu. Oysa, toprak sahibi kadına geçtiğimizde, romansa elveda diyerek gerçek bir kişiyle yüzyüze geliriz. Feodal dünyanın siyasal ve toplumsal örgütlenmesi tümüyle toprak sahipliğine dayanmaktaydı. Soylu kadın, genç kızlığında, geniş topraklara sahipse hırslı bir lord için çekici bir armağan, onu evlendirme yetkisine sahip üst-lord için de bir kâr kaynağıydı. Evlendiği zaman çeyiz olarak arazi getirir ve bu arazi evlilik süresince kocanın malı olurdu. Dul kaldığında ise, kocasının topraklarından üçte biri onun olur ve yeniden evlense bile bu hakkı yitirmezdi. Gene de, toprak sahibi olmanın kadınlar, özellikle de mirasçı genç kızlar için bir kâbus olabileceği unutulmamalıdır. Bu kızlar daima mülklerine bağımlı olurlar, evlilikler ailelerce ayarlanır, bazan de beşik kertmesi yapılırdı. Yalnızca genç kızlar değil, yetişkin kadınlar da kendi istekleri dışında evlendirilirlerdi. Bundan kaçınmanın biricik yolu, bağlı oldukları üst-lorddan evlenme hakkını satın almaktı. Ancak, evliliğin bütün sınıflar için bir iş sözleşmesi, çocuk yaşta evlenmenin de genellikle kural olduğu bir çağda, toprak sahibi kadının avantajlarının dezavantajlarından fazla olduğu açıktır.

Manastıra girmeyen soylu genç kız, kural olarak, genç yaşında ve babasının seçtiği erkekle evlenirdi. Evli olmayan kadının feodal toplumda yeri yoktu. Ortaçağ'da "ev", bugüne göre çok daha geniş bir alanı kapsıyordu ve hem evde yapılacak işler çok fazlaydı, hem de sürekli savaşların hüküm sürdüğü bir dünyada -buna iletişimin yavaşlığı da eklenince- kocalarının yokluğunda kadınların omuzlarına düşen yük çok ağırdı olurdu. Lord saray hizmetinde ya da savaştayken işleri ve toprakları çekip çeviren, gerekli onarımları zamanında yapan, davaların peşinde koşan kimdi? Ve lordun kendisi tutsak düştüğünde, gerekli fidyeyi canını dişine takıp toparlayacak, ya da lord öldürülürse vasiyetini yerine getirip çocuklarını yetiştirecek kim vardı? Elbetteki karısı!

Kentteki ve Köydeki Emekçi Kadın

Toplumsal ıskalanın aşağılarına indiğimizde, kadının rolünün gerilediğine tanık olmuyoruz. Tersine, kadının gördüğü işler, aile gelirinin azlığı ölçüsünde daha fazla önem kazanmaktadır. Toplumdaki itibarlı işlerde, yani askerlik, diplomatlık, siyaset vb. alanlarda kadının rolü çok az olsa bile, ekonomik hayat içinde erkeklerle neredeyse eşit bir rol oynarlar.

Emek piyasasında kadınların boy göstermesinin nedeni, aşağı yukarı bugünkülerle aynıdır: Evli kadın ek bir gelir elde etmek, bekar kadın da geçimini sağlamak için çalışır. Ortaçağ'da evlilik her zaman kadının ev içine kapanıp şu ya da bu tür çalışmadan kopması demek değildir. Ayrıca kadınların tümünün evlenme olanağı da yoktur. Şimdi olduğu gibi o dönemde de toplumda kadın sayısı erkeklerden fazladır ve bu fazla nüfus için çıkış yolu, üst sınıflar için manastırlar, alt sınıflar içinse çalışmaktır. Belli bir zenaate kadınların girişini kesinlikle engelleyen lonca düzenlemeleri bile, eşler ve çocuklar için istisna tanırlar. Bu yüzden çok sayıda dul kadın kocaları öldükten sonra zenaatı sürdürür. Çoğunlukla, erkek çocuklar gibi kız çocuklar da çırak olarak verilirler. Böylece çıraklığa başlayan kadınlar, evlenmedikleri sürece, öğrendikleri zenaat ile geçimlerini sağlarlar. An-

cak ilginç olan bu durumun sadece bekar kadınlara özgü bulunmamasıdır: Birçok evli kadın, evlendikten sonra da işini sürdürür. Ortaçağ kent nizamnameleri, bu kadınlara bekar kadın muamelesi yapar. Örneğin, herhangi bir ticari anlaşmazlık durumunda kadın kocası tarafından "korunmaz"; yani koca, borçları üstlenmek durumunda değildir. Bu tür düzenlemeler, her ne kadar kocayı korumak amacı taşısa bile, evli kadının durumunda dikkate değer bir ilerlemeyi yansıtmaktadır. Kadının böylece ekonomik hayata (bir anlamda kamusal alana) girebilmiş olması, Batı dünyası ile Doğu dünyası arasında kadının durumu açısından en önemli, ve sonuçlarını hâlâ yaşadığımız farklılıklardan biridir.

Kadınların zenaat loncalarındaki konumları hakkında bir genelleme yapmak ise hayli zordur. Zenaatkâr karılarının ve kızlarının, loncaların toplumsal ve dinsel faaliyetlerine katıldıkları görülmektedir. Ancak loncalara tam üye kabul edilmek açısından İngiltere ile Fransa arasında belirgin bir farklılık ortaya çıkıyor. Eski bir Londra geleneğine göre, Londra özgür vatandaşlarının dul karıları, kentin özgür kadınları olarak kabul edilirdi. Öte yandan, dul olmayan kadınların özgür vatandaş olduklarına ve lonca üyesi kabul edildiklerine ilişkin bir kayıt bulunmaması yüzünden kadınların İngiliz zenaatkar loncalarına tam üye kabul edilmedikleri sonucuna varılabilir. Fransa'da ise durum farklıdır: 13. yüzyılın ikinci yarısında Etienne Boileau'nun *Zenaatler Kitabı*'nda saydığı, Paris'teki 100 zenaatten en az beş tanesi, kadınların elindedir; diğer birçoğunda da kadınlar erkeklerle birlikte çalışmaktadırlar.

Kadınlar açısından, düzenli zenaatlerden çok evde sürdürülen "yan sanayiler" önemliydi. Emekçi kadınların çoğunun, kentlerin yanısıra kırsal bölgelerin tümünde yapmakta oldukları bu işler, ikiye ayrılıyordu: Tekstil imalatı ile ilgili olanlar ile yiyecek ve içecek yapımı ile ilgili olanlar. İplik eğirme ve ipekçilik işlerinin tümü, dokumacılığın bir bölümü ve bira yapımının önemli bir kısmı, Ortaçağ İngilteresinde kadınların elindeydi.

Kaynaklarda muhtemelen doğal kabul edildiği için belirtilmeyen esas emekçi kadın kitlesi ise, *manor*'larda çalışan köylü-

lerdi. Evli olanların, kocalarının bütün işlerini paylaşmaları beklenirdi; ayrıca kadın işi sayılan her türlü yükü de üstlenmek zorundaydılar. Evişleri, kumaş dokumak ve giysileri dikmek, bu görevler arasındaydı. Evli olmayan ya da dul kadınların işi daha bile zordu, çünkü bunlar yarıcı olarak ellerinde bulundurdukları toprakları erkekler gibi işlemek, efendileri için aynı hizmetleri görmek ve aynı yükümlülükleri yerine getirmek zorundaydılar. Kadınların, geleneksel olarak erkek işi sayılan onurlu çift sürme işi dışında, her türlü çiftçilik işini yaptıkları görülmektedir.

Kadınların Eğitimi

Eğitimi geniş anlamıyla hayata hazırlık olarak alırsak, Ortaçağ'da kadın eğitimi konusunda ipucu çıkarılabilecek en önemli kaynak, kadınlara yönelik didaktik eserlerdir. Bunlar esas olarak ikiye ayrılır; birinci kategori, hedefi sosyetede parlayacak hanımlar yetiştirmek olan saray eğitimi ile ilgilidir. Çoğu, saray aşkının kurallarını epey hafif bir üslupla işlerler. Ayrıca, sosyete kadınlarından bir dizi beceri sahibi olmaları beklenir: Şahin uçurmak, sartranç oynamak, öyküler anlatmak, hazırcevaplık, şarkı söylemek, müzik aletleri çalmak vb. Hanımların okuma-yazma bilmeleri de gerekiyordu.

Kadın eğitimine ilişkin daha "ciddi" kitapların havası ise farklıdır. Saray eğitiminin hedefi, âşıkları cezbetmek iken, bunların hedefi kocayı elde tutmaktır. Bazıları soylu kadınlara, bazıları burjuva kadınlarına, bazıları da bütün sınıflardan kadınlara hitap eden bu eserlerin tümünde, kadının kocasına karşı sorumlulukları ve dinsel görevleri anlatılır. Romanslarda ve şiirlerde çizilen romantik kadın imajı, bu kitapları yazan tutucu beyleri dehşete düşürmüş gibidir. Onlara göre, rahibeler dışındaki kadınların eğitilmesi çok tehlikelidir. Tıpkı eskiden Çinlilerin kadınların ayaklarını bağlayıp onları kötürümleştirmeleri gibi, bu eserlerin tümü de kadınların zihinlerini kötürümleştirmek peşindedir. Onlara okuma - yazma öğretilmemesini savunmalarının gerekçesi, kadınların ahlâkdışı romansları okumalarının ve aşk mektupları yazma olasılıklarının engellenmesidir!

Ortaçağ'da kadınların eğitilmesi için dört tür olanak vardır: Soylular ve burjuvazinin üst tabakası için rahibelerin yönetimindeki okullar; soylu hanımların yanında yetiştirilmek üzere büyük malikanelere gönderilmek; kentlerdeki zenaatkâr sınıf kızları için çırak verilmek; kentteki yoksul sınıf kızları için varolan ilkokullar. Köylü kadınlar ve evdeki hizmetçiler ise herhangi bir eğitimden tümüyle yoksundular. Bunlar Villon'un kocamış anası gibidirler:

Yoksul ve yaşlı bir kadınım ben
Cahilim, ne okumam ne de yazmam var
Resmini görürüm kilisemde
Arplarla, lavtalarla cennetin
Ve günahkarların yandığı cehennemin
Biri ürkütür beni, öteki sevince boğar[3]

Gerçekten de, yoksul kadının İncil'li köy kilisesiydi ve bu imgeler, halkın hayalgücünde bir vaizin öğütlerinden daha etkili bir biçimde yer ediyordu [4]

"Cadı" mı, "Bilge Kadın" mı?

Öte yandan Ortaçağ'da özel bir bilgi dalı göze çarpmaktadır: Bütün kadınların, aile sağlığı hakkında bir şeyler bilmeleri beklenirdi. Ne var ki kadın bu bilgisini evinin dışında kullanmaya, amatörlüğün sınırlarının ötesine geçmeye kalktığı anda, büyük bir direnişle karşılaşırdı. Doktorluk saygın bir meslekti; kadınların ise tıp diplomaları yoktu ve bu yüzden eğitim ve bilgilerinin de olmadığı varsayılıyordu. 11. ve 13. yüzyıllar arasında, Arap dünyasıyla ilişkinin de etkisiyle Avrupa'da tıp özel bir bilim ve

3. Çev. Bedrettin Cömert; E.H. Gombrich, *Sanatın Öyküsü* (Remzi Kitabevi. 1980) içinde s. 130.

4. H.S.Bennett, *Life On The English Manor* (Cambridge, 1937) adlı kitabında bina, mekân olarak Kilise'nin, Ortaçağ insanına bizim düşünebileceğimizden çok daha fazla şey ifade ettiğini belirtiyor. İnsanın yeryüzündeki öyküsünün en önemli anları -vaftiz, evlenme, gömülme- hep burada cereyan ediyordu. Ve gene burada, duvarlardaki ve pencerelerdeki tasvirlerden, belki de edinebildikleri biricik eğitimi alıyorlardı. (s.29)

meslek alanı olarak belirmeye başladı. Mesleği icra edebilmek için biricik araç, üniversite eğitiminden elde edilen izin belgesiydi; oysa, kadınların genellikle üniversiteye girme hakları yoktu. Böylece kadınlar giderek tıp alanından tümüyle dışlandılar.

Bu dışlanmanın, kimi araştırmacılara göre, son derece dramatik sonuçları da oldu. Örneğin Ann Oakley, dört terim ya da rolün etimolojik ve tarihsel olarak birbiriyle yakından ilintili olduğunu söylemektedir.[5] Kadın (*woman*), cadı (*witch*), ebe (*midwife*) ve sağaltıcı (*healer*). Oakley'e göre, sanayi öncesi Avrupa'da, kadınların sağaltıcı olarak uzun bir tarihleri vardır. Sürekli yoksulluk ve hastalıkla boğuşan topluluklarda insanlar, hastalık zamanında "bilge kadın"a (*wisewoman*) başvururlardı. Bu kadın, o topluluğun pratisyen hekimi gibi bir şeydi. (Bizde de, köylerde yüzyılların deneyimiyle ortaya çıkmış doğal sağaltma çarelerine "kocakarı ilacı" denmez mi?) Hizmet ettikleri topluluk içinde saygın bir yere sahip olan bu kadınlara olumsuz "cadı" sıfatını takan, hastalığın tanrı vergisi olduğunu, dolayısıyla da sıkı bir dinsel denetime tabi tutulmasını isteyen, Ortaçağ Kilisesi'ydi. Doğal olarak, kadın sağaltıcı aynı zamanda Kilisenin erkek egemenliğine de bir meydan okumayı ifade ediyordu. Burada karşımıza iki soru çıkmaktadır: Birincisi, cadılık ile kadın sağaltıcılık/ebelik işlevleri arasındaki ilintinin nasıl ve neden kurulduğu; ikincisi ise, bu kadınların gerçekte ne ölçüde cadılık iddiasıyla suçlanıp cezalandırıldıklarıdır.

Araştırmalar, Avrupa'daki cadıların çoğunluğunun kadın olduğuna işaret ediyor. Örneğin Essex'teki yargılamaların Macfarlane tarafından yapılan incelemesinden cadılıkla itham edilen 291 kişiden 268'inin (% 92'sinin) kadın olduğu ortaya çıkmaktadır. New England'daki ünlü Salem yargılamaları için de benzer bir durum sözkonusudur: Cadılıkla suçlanan 162 kişiden 120'si (% 74'ü) kadındı. Tipik "cadı", sosyo-ekonomik statü bakımından aşağı sınıftan, yaşı 41 ile 60 arasında değişen, evli ya da dul bir kadındı. Cadılıkla suçlanan erkeklerin çoğu ise, kadın cadıların ya çocukları ya da kocalarıydı.

5. Ann Oakley, "Wisewoman and Medicine Man", *The Rights and Wrongs of Women* (eds. Mitchell and Oakley, Penguin, 1977) içinde.

Ortaçağ toplumunda üç hiyerarşi birbirine denk düşmektedir: Ruhban sınıfı dışındaki halk üzerinde kilisenin, kadın üzerinde erkeğin ve köylü üzerinde toprak sahibinin egemenliği. Kadın-ebe-cadı-sağaltıcı ise, her üç hiyerarşiye de meydan okumakta, Kilise dışı bir alt-kültürü temsil etmekte ve bir azınlık grubunun sahip olduğu potansiyel gücü simgelemekteydi. Kurulu düzene karşı bir tehditti, bu! Kilisenin iddiası, cadıların ya da "bilge kadınlar"ın ("koca-karı"ların) hastalığı iyileştiremeyeceği (veya hastalık sağaltmanın kendi başına kötü bir şey olduğu) değil, bu kadınların başarısının Şeytan ile işbirliğinin sonucu olduğuydu. Şeytan ile işbirliği ise, zaten kadının tabiatında yok muydu?[6] Ünlü Ortaçağ cadı-avı metni *Malleus Maleficarium*'un yazarları. "Katolik inancına ebelerden daha fazla zarar veren hiç kimse olmadığını" söylüyorlardı. Cadılar, yalnızca çocukları öldürüp yemekle değil, aynı zamanda kısırlığa yol açmak, çocuk düşürtmek ve ana sütünün kesilmesine neden olmakla suçlanıyorlardı. (Bu suçlamaların ardında bir gerçek payı yok değildir. Ortaçağ ebesinin, doğuma olduğu kadar, istenmeyen gebeliklerin önlenmesine ve çocukların düşürülmesine de yardım etmiş olması çok muhtemeldir. Bugün de köylerde aynı işi yapmıyorlar mı?)

Tıbbın, erkeklerin tekelindeki profesyonel bir meslek haline gelmesi ve tıp diploması olmayanların mesleği icra etmelerinin yasaklanması ile birlikte kadın ebelere karşı düşmanlığın bu şekilde yoğunlaşması hiç de şaşırtıcı değildir. Tıbbın profesyonelleşmesini Kilisenin sıkıca denetlediğini görüyoruz. Ortaçağ cadı yargılamalarında kilisenin başvurduğu "uzman", erkek doktordur; cadı olarak kimin yakılacağına o karar verir. Gene Malleus Maleficarium, cadı avında doktorun rolünü açıkça belirlemekte ve doktorluk statüsü ile formel tıp eğitimi almış olmayı birbirine bağlamaktadır: "Eğitim görmemiş bir kadın, sağaltıcılığa kalkışırsa cadı olduğuna hükmedilir ve öldürülür"

6. Çok benzer bir anlayış, kadına *"hbel şitan"* (şeytanın ipi) sıfatını yakıştıran İslâm kültüründe de vardır. *Hbel*, aynı zamanda tesbih anlamına geldiğinden, burada hem kadının şeytanın tarikatına mensup olduğu, hem de erkeği "bağlama", erkekliğinden yoksun etme gücünün bulunduğu imâ ediliyor.

Piskopos Kovalayan Rahibeler

Rahibelik, biricik diğer seçeneği evlenmek olan soylu genç kız için bir meslekti. Soylular ve üst sınıflar açısından manastırlar, çeyiz vermek zorunda oldukları kızlarından bir kurtuluş yoluydu. Buna karşılık, alt sınıflardan kızların rahibe olmalarına hemen hiç rastlanmaz, çünkü bu sınıflardan ailelerin, kadınlarından kurtulmak için özel bir yola ihtiyaçları yoktu. Ayrıca, manastıra giriş parasını ödeyecek durumda da değillerdi.

Manastırların, kadınlar için yerine getirdiği bir dizi işlev vardı. Bazı kızların, hiçbir dinsel yaşam özlemi duymadan, yalnızca yapacak başka şeyleri olmadığı için manastıra girdikleri doğrudur. Ama bazılarının burada ruhsal bakımdan doyuma kavuştukları da gerçektir. Ayrıca manastırlar, rahibelerin çoğunluğu için, kadınların başka yerde bulamayacakları eğitim, örgütlenme ve sorumluluk yüklenme fırsatları sunmaktaydı. Bunun dışında, hali vakti yerinde dullar ve evli kadınlar için bir sığınak işlevi görüyordu ve gene üst sınıf çocuklarına yatılı okul hizmeti sunuyordu. Manastır da günlük hayat sıkı ve disiplinli bir rutine bağlıydı. Ama Ortaçağ'ın sonlarında manastırların hem zihinsel düzeyleri, hem de iç disiplinleri epeyce gerilemişti. Öğrenimin neredeyse ölmüş olduğu ve el emeği gerektiren işleri de hizmetçilerin yapmaya başladıkları bu dönemde, dinsel görevlerin yerine getirilmesi bile iyice tavsamıştı. Manastırları ziyaret eden piskoposların gözlemlerine göre, özellikle sabah erken saatlardeki dualara geç gelme ve mazeretsiz olarak dua bitmeden kaçma eğilimi başgöstermişti. Ama en sık rastlanan "kabahat", duaları bir an önce bitirmek için sözcüklerin başındaki ve sonundaki hecelerin yutulması, bazılarınınsa toptan atlanmasıydı! Manastırlarda görülen dünyevi hevesler, piskoposları dehşete düşürüyordu: Dansetmek, giyim-kuşam ve köpek beslemek, özel birer suçlama konusuydu. Kilise, dansı her yerde ve özellikle de manastırlarda yasaklamaya daima özen göstermiştir. Gene de Ortaçağ manastırlarında yılbaşında, bahar bayramlarında vb. dans etme alışkanlığı sürüyordu. Sık sık yakınma vesilesi olan bir diğer konu ise, rahibelerin giyimiydi. Altı yüzyıldan fazla bir

süre boyunca piskoposlar rahibelerin giyiminde modaya uyulmasına karşı savaş açtılar, ama her seferinde de hüsrana uğradılar. Sık sık, zavallı bir piskoposun, erkeklere özgü beceriksizlik ve şaşkınlıkla, rahibelerin ne giyip ne giymemeleri gerektiğini belirleyen komik bir katalog hazırlamaya çalıştığına tanık oluruz!

Dünyaya ayak uydurmanın bir yolu giyim ise, bir diğeri de evcil hayvan beslemekti. Piskoposlar bu evcil hayvanların disiplin açısından çok yıkıcı olduğunu düşünüyorlardı ve yüzyıllar boyunca bunları manastırlardan kovalamak için az gayret sarfetmediler. Ama boşuna! Rahibeler, Piskopos gidene dek bekliyor, o gider gitmez de köpekleri geri çağıran ıslıklar yeniden duyuluyordu.

Bütün bu dünyevi alışkanlıkların kaynaklarından biri, otoritelerin gene boşuna önlemeye çalıştıkları bir diğer eğilimin, dindışı unsurlarla ilişki kurma eğiliminin artmasıydı. Piskoposlar sürekli olarak rahibeleri manastır duvarları içine kapatmaya çalıştılar. Bu yoldaki en sert girişim, Papa VIII. Boniface'ın 1300 yılında yayınladığı *Bull Pericoloso* idi. Bu emirname, olağanüstü durumlar dışında rahibelerin manastırdan çıkmalarını ve dini kisvesi olmayanların da özel izin olmaksızın onları ziyaret etmelerini yasaklıyordu. Ama hiç kimse bu emrin uygulanmasını sağlayamadı. İngiltere'deki Lincoln Piskoposluk bölgesindeki bir manastırda, Emri okumak ve bir kopyasını teslim etmek üzere gelen piskoposu rahibelerin kapıya kadar kovalayıp, Emirnameyi kafasına attıkları bilinmektedir! Daha pratik piskoposlar ise, rahibeleri fazla sık, izinsiz ve uygun bir mazeret olmaksızın dışarı çıkmaktan menetmekle yetindiler. Ama rahibeler gene de kendi bildiklerini okumaya devam ettiler. "Pazartesi gecesini N'hampton'daki Austin rahipleriyle geçirip geceyarısına dek onlarla birlikte harp çalarak danseden, ertesi geceyi ise N'hampton'daki Vaiz Rahiplerle gene harp çalıp dansederek geçiren" şen rahibeye ne demeli?[7]

7. *Visitations of Religious Houses in the Diocese of Lincoln*, (Der.) A.Hamilton Thompson, Lincoln Record Society and Canterbury and York Society, 1915,vol. II, s. 50.

Ortaçağda Kadınlar, "Ortaçağ evliliği konusundaki araştırmam beni bilinmeyen bir alanın sınırlarına getirdi: Kadınların dünyası. Bütün araştırma boyunca onlar hakkında bir şeyler işitiyordum ama, sesi çıkanlar hep, öteki cinsi aynı anda hem hakir, hem tehlikeli, hem de baştan çıkarıcı nesneler olarak gösteren erkeklerdi... Kadınlar hakkında çok şey söylendi ama, gerçekte ne kadar biliyoruz?" diyen Georges Duby'nin[8] sorusunu bir kere daha gündeme getiriyor. Kadınlara ilişkin gerçeğin sahiden de çok boyutlu olduğu ve "tarih'in arka yüzü"nün aydınlığa çıkarılabilmesi için daha çok şey yapılması gerektiği ortada. "N'hampton'lu şen rahibe" bunun ilginç olduğu kadar, hoş bir örneği değil mi?

Tarih ve Toplum, Kasım 1985

8. G. Duby, *a.g.e.*, s. XX

PEYGAMBERİN ÖLÜMÜ ÜZERİNE SAZ ÇALIP OYNAYAN KADINLAR

Muhammed ibn Halil el-Bağdadi'nin *Kitab el-Muhabbar*'ında ilginç bir bölüm var: "Muhammed'in Ölümünü Arzulayan Kadınların Hikayesi."[1]

Allahın Peygamberi öldüğü zaman, bu haber Hadramut'a[2] Cahbal isimli bir adam tarafından ulaştırılır. O sırada Hadramut'ta, peygamberin ölmesini dört gözle bekleyen altı kadın vardır; bunlar bekledikleri haberi alır almaz, ellerine kına yakıp saz çalmaya başlarlar. Onlara Hadramut'un "fahişeleri" de katılır ve böylece 30 kadar kadın gösteri yapmaya başlarlar. *Kitab el-Muhabbar*'da bu kadınların isimleri, mensup oldukları aileler ve köyler tek tek sayılır.

Olayı, Şerif Saddad ibn-malik ibn-Damağ, ilk halife Ebu Bekir'e şöyle haber verir: " ...bu fahişeler, Peygamberin ölmesini dört gözle beklediler ve haberi alınca da sevinç gösterilerinde bulunup ellerine kına yaktılar. O yüzden, ellerini, göklerde çakan şimşek kadar keskin bir kılıçla kesin..."

Bu haber Ebu Bekir'e ulaşınca, Hadramut Emiri El-Muhacir İbn Abu Ümeyye'ye bir mektup yazar: ".../duydum ki/Yemen halkından bazı kadınlar Peygamberin ölümüne sevinmişler, bunlara Kindeli şarkıcı kızlar ve Hadramutlu fahişeler de katılmış; Allaha ve Peygamberine karşı gelmek için ellerine kına

1. Aktaran, A. F. L. Beeston, "The So-Called Harlots of Hadramout", *Oriens*, V, 1952.

2. Güney Arabistan'ın orta bölgesi (Yemen'in doğusu).

yakmışlar, saz çalıp oynamışlar. Mektubum eline geçtiğinde, onların üzerine atların ve askerlerinle yürü ve bileklerini kesip at. Eğer bu kadınları savunmaya ya da onlarla aranıza girmeye kalkışacaklar olursa, kendilerine önce büyük bir günah işlemekte olduklarını anlat. Şayet pişmanlık gösterirlerse erkeklerin pişmanlıklarını kabul et; yok eğer nadim olmazlarsa konuşmayı kes ve onların da üzerine yürü. Allah hainlerin yardımcısı değildir! *Fakat inancım odur ki, hiçbir erkek, bu kadınların fesatlıklarını tasvip etmeyecek ve bu kadınları, tıpkı haşaratın kanatlarını yolar gibi, İslam dininden söküp atma görevinden seni alıkoymayacaktır.* (abç, FB)

Ama, gelin görün ki kadınların "fesatlıkları"nı onaylayan erkekler vardı. Hadramut Emiri El-Muhacir İbn Abu Ümeyye, atları ve askerleriyle bu "anarşist" kadınların üzerine yürüdüğü zaman Kindeli ve Hadramutlu erkekler araya girip kadınları savundular. İbn Abu Ümeyye, onları "doğru yola" davet ettiyse de aldırmayıp döğüştüler. Mücadele uzun sürdü, ama sonunda askerler galip geldiler. Kadınların elleri kesildi, onları savunan erkekler kılıçtan geçirildi; bazı kadınlar ise Kufe'ye kaçtı.

Bu Kadınlar Kimdi?

Bu ilginç metni okurken, Ebu Bekir'i böylesine telaşlandıran sözkonusu "fahişeler"in gerçekte kim olduklarını, ve neyi temsil ettiklerini merak etmemek olanaksız. İlk Halifenin, yeni dine karşı hakiki bir tehdit olarak gördüğü aşikâr olan bu kadınların aslında fahişe olmadıkları, gene metnin kendisinden çıkıyor. Çünkü bunlardan üçü eşraf ailelerine, dördü ise Kinde'nin yönetici kabilesine mensuptur. Zaten, basit fahişeler olsalardı, yerel kabile mensuplarının toplanıp onların yardımına koşmaları, açıklanması çok güç bir şey olurdu.

A.F.L.,Beeston'un buradaki yorumu çok akla yakın. Beeston, sözkonusu kadınların, -en azından bazılarının- Güney Arabistan'daki eski pagan dininin rahibeleri olabileceklerini söylüyor. Bunlar, doğal olarak; Muhammed'in ölümünün eski dinin canlanışına yol açacağını umuyorlardı. "Saz çalıp oynamaları" da, yalnızca kişisel bir sevinç gösterisi olmanın ötesinde, kendi ka-

bile mensuplarını yeni dinin boyunduruğunu kırmaya yönelten bir savaş çağrısı anlamına geliyordu. Başlangıçta direniş başarılı oldu, çünkü, bir yandan da zekât vergisinin toplanma yöntemlerinin doğurduğu hoşnutsuzlukla birleştiğinden, kabileler içinden çok taraftar topluyordu. Direniş, ancak Halifenin ısrarlı ve uzun çabaları sonucunda bastırılabildi ve İslamiyet, Güney Arabistan'da zafer kazandı.

Metinde kullanılan "fahişe" terimi ise, islamiyet taraftarlarının yergi amacıyla kullandıkları bir yafta olmakla birlikte, aynı zamanda, muhtemelen, tapınaklarda uygulanan dinsel nitelikli fahişeliği de anıştırmaktadır. Güney Arabistan'ın pagan tapınaklarında, tıpkı Babil'de olduğu gibi, çok sayıda fahişe-rahibe bulunduğu varsayılabilir. Ayrıca Güney Arabistan pagan dininin, gene Babil ile paralellik gösteren bir diğer yönü, yüksek düzeydeki bir rahibenin, bir tanrıyla törensel "evliliği" idi. Bu tür törelerin tektanrıcı müminler tarafından kolayca ahlâksızlık ve "fahişelik" olarak damgalanacağı açıktır.

Hadramutlu kadınların öyküsü, Güney Arabistan'da yeni din olan İslamiyet'e karşı güçlü bir muhalefet olduğuna ve muhalefetin başını da -oynadıkları dinsel rol nedeniyle- kadınların çektiğine işaret ediyor. Dolayısıyla, bir kısım tarihçinin yaygın kanaatin aksine olarak ileri sürdüğü gibi, islamiyet öncesinde (Cahiliye döneminde) kadınların, geçmişten gelen dini-ideolojik rollerinin sonucu olarak tahmin edilenden daha fazla bir iktidara ve etkiye sahip oldukları anlaşılıyor.[3]

Tarih ve Toplum, Eylül 1988

3. İlhan Arsel, *Şeriat ve Kadın* (İstanbul, 1987) adlı kitabında, aynı öyküye değinerek, "bu kadınların, bu şekilde sevinmelerinin ve bayram etmelerinin nedeni, Muhammed'in ölümü olayından ziyade, kadın hak ve özgürlüklerini yokedip kadını aşağılattığına inandıkları bir sistemin sona ereceği ümidine kapılmış olmalarıdır" diyor (s.426). Bu, o dönemin kadınlarına "süper bilinç" izafe eden ve düne bugünün gözlükleriyle bakan, şematik ve idealist bir yorum. Bence, bu sözümona fahişelerin eski pagan dininin rahibeleri ve yeni düzenden zarar gören kabile mensuplarının çıkarlarını dile getiren ideolojik önderler oldukları yorumu, olayı maddi temellerine daha fazla oturtuyor. Bugünün kadınlarının bir "Hadramut ruhu"na ihtiyaçları olabilir; ama bu ruhu, varolmayan geçmiş bir "altınçağ"ı terennüm ederek değil, ancak günümüz gerçeğine ve kendilerine dayanarak kazanabilirler.

KADINLARIN TARİHİNDEN TÜYLER ÜRPERTİCİ BİR YAPRAK

Kadınlar, tarihin uzun bir dönemi boyunca, içinde yaşadıkları topluluğun hekimleri, şifa vericileri oldular; günümüzde ise onlara, yaradılışlarının ("doğaları"nın) hekimliğe uygun olmadığı, olsa olsa hemşirelik gibi "kadınsı" mesleklerle yetinmeleri gerektiği öğretiliyor. Peki, bu çarpıcı değişiklik nasıl meydana geldi, bir zamanların şifa verici "bilge kadın"ları nasıl olup da önce "cadı" olarak damgalanıp sonra statüsü daha düşük "kadınsı" işlere mahkum edildiler? Bu sorunun yanıtı, cinsiyetler arasındaki kimi zaman tüyler ürperten bir güç ve iktidar mücadelesinin tarihini içeriyor.

Hekimlik ve ebelik zenaatleri, eski çağların sağaltıcılık ya da şifa vericilik geleneğinin bir parçası ve uzantısıdır. Sürekli yoksulluk ve hastalıkla boğuşmak zorunda olan insanlar, hastalık zamanında "bilge kadın"a (wisewoman) başvururlardı; bu kadınlar, o topluluğun pratisyen hekimi gibi bir şeydi (bizde de, köylerde yüzyılların deneyimi sonucu ortaya çıkmış doğal sağaltma çarelerine "kocakarı ilacı" denmez mi?). Bazı araştırmacılar, bu "bilge kadınlar"ın bitki ve hayvanlar konusundaki bilgilerinin tarıma geçişi ve hayvanların evcilleştirilmesini hazırlayan ve kökleri belki de totem sistemlerine dayanan çok eski bir birikimin uzantısı olduğunu öne sürüyorlar. Bu nokta, "bilge kadınlar"ın, insan ve hayvanların tedavisinde kazandıkları başarıların nasıl bir gizemlilik tülüyle sarılı olduğunu ve dolayısıyla,

topluluk içinde saygı ile birlikte dehşetli bir korku da uyandırmış olabileceğini düşündürüyor. İnsanlık tarihinin sonraki bir döneminde bu kadınların cadı oldukları gerekçesiyle yakılmalarında, bu korkunun önemli bir payı olsa gerek.

Etimolojik ve tarihsel olarak (Batı'da), "kadın", "cadı", "ebe" ve "şifa verici" sözcükleri birbiriyle bağlantılı. Doğum, gebelikten korunma, kürtaj gibi kadının üreme döngüsünün çeşitli yönleri, çoğu kültürde ve tarihin büyük bir bölümünde kadınların denetiminde oldu. Yani üreme yetisi, kadınlara özgü ve kadınlık rolünün bir parçası sayıldı. Üreme üzerindeki bu denetim, çoğunlukla informel, görünmez ve gizlidir, daha doğrusu üzeri örtülüdür. Kadınlararası karşılıklı yardımlaşma sistemi içinde ve kuşaktan kuşağa bilgi ve deneyim aktarımıyla işlerlik kazanır. Bu konuda kadınların uzman olduğu kabul edilir ve erkekler işe karışmaz, ya da karışmaları marjinal bir düzeydedir. Oysa, ortaçağın sonlarına doğru bu denetimin kadınlardan erkeklere geçtiği ve 14-17. yüzyıllar arasında Avrupa'da tıbbın erkek egemenliğindeki bir meslek haline geldiği görülüyor. Doktorlar, Kilise'nin himayesinde, uzmanlık diploması olmayanların şifa vermeye kalkışmasını önlemek için kampanya başlattılar. Bu, genel olarak üniversiteye girme hakkı olmayan ve dolayısıyla uzmanlık diploması alamayan kadınların tıp alanından dışlanmaları demekti. Örneğin İngiltere'de 1511 tarihli Parlamento Yasası, doğrudan, "şifa verme eyleminde büyü ve cadılık yöntemlerini kullanan" "sıradan" kadınları hedef alıyordu. Hizmet ettikleri topluluk içinde saygın bir yere sahip olan bu kadınlara olumsuz "cadı" sıfatını takan, hastalığın tanrı vergisi olduğunu ve dolayısıyla sıkı bir dinsel denetime tabi tutulmasını isteyen Ortaçağ Kilisesi'ydi. Doğal olarak, kadın sağaltıcı aynı zamanda Kilise'nin erkek egemenliğine de bir meydan okumayı ifade ediyordu.

Ortaçağ toplumunda üç hiyerarşi birbirine denk düşmektedir: Ruhban sınıfı dışındaki halk üzerinde Kilise'nin, kadın üzerinde erkeğin ve köylü üzerinde toprak sahibinin egemenliği. Kadın-ebe-sağaltıcı ise, her üç hiyerarşiye de meydan okumakta, Kilise-dışı bir alt-kültürü temsil etmekte, ve bir azınlık gru-

bunun sahip olduğu potansiyel gücü simgelemekteydi. Kurulu düzene karşı bir tehditti, bu! Kilise'nin iddiası, cadıların ya da bilge kadınların (kocakarıların) hastalıkları iyileştiremeyeceği (veya hastalık sağaltmanın kendi başına kötü bir şey olduğu) değil, bu kadınların başarısının Şeytan ile işbirliğinin sonucu olduğuydu. Şeytan ile işbirliği ise, zaten kadının doğasında yok muydu? Ünlü Ortaçağ cadı-avı metni *Malleus Malleficarum*'un (Cadıların başını ezecek balyoz) yazarları, "Katolik inancına ebelerden daha fazla zarar veren kimse yoktur" diyorlardı. Cadı yargılamalarında Kilise'nin başvurduğu "uzman", erkek doktordur; cadı olarak kimin yakılacağını o belirler. Gene *Malleus Malleficarum*, cadı avında doktorun rolünü açıkça belirtmekte ve doktorluk statüsü ile formel tıp eğitimi almış olmayı birbirine bağlamaktadır: "Eğitim görmemiş bir kadın, sağaltıcılığa kalkışırsa, onun cadı olduğuna hükmedilir ve öldürülür"!

Burada karşımıza iki soru çıkıyor: Birincisi, cadılık ile kadın sağaltıcılık/ebelik işlevleri arasındaki ilintinin nasıl ve neden kurulduğu; ikincisi ise, bu kadınların gerçekte ne ölçüde cadılık iddiasıyla suçlanıp cezalandırıldıkları. Tarihçiler, cadılık suçlamalarının sorgulama, işkence, hüküm ve idam sürecine ilişkin kayıtlarını henüz yeni yeni biraraya getirmeye ve bunlardan bütünsel bir tablo çıkarmaya başladılar. Ancak varolan araştırmalar, Avrupa'daki cadıların çoğunluğunun kadın olduğunu ortaya koyuyor. Örneğin Essex'teki yargılamaların Macfarlane tarafından yapılan incelemesinden cadılıkla itham edilen 291 kişiden 268'inin (%92'sinin) kadın olduğu anlaşılıyor. New England'daki ünlü Salem yargılamaları için de benzer bir durum sözkonusu: Cadılıkla suçlanan 162 kişiden 120'si (%74'ü) kadındı. Tipik "cadı", sosyo-ekonomik statü bakımından aşağı sınıftan, yaşı 41 ile 60 arasında değişen, evli ya da dul bir kadındı. Cadılıkla suçlanan erkeklerin çoğu ise, kadın cadıların ya çocukları, ya da kocalarıydı.

1300 ile 1500 yılları arasında 500 cadı davasına ilişkin kanıtlar varken, bu sayı 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıl başlarında Batı Avrupa'da olaganüstü derecede artmaktadır. Doğu Avrupa'da ise 18. yüzyıl ortalarına kadar sürdüğü görülüyor. Kimle-

rin cadı olarak damgalanıp katledildiğine baktığımızda, bunların kendine güvenen ve bağımsız hareket edebilen güçlü kadınlar oldukları anlaşılıyor. Bu tür kadınlar, erkekleri daima korkutmuştur ve erkek-egemenliğine meydan okumanın bedelini şu ya da bu biçimde ödemişlerdir. Ne var ki, 16. yüzyıldan 17. yüzyıl ortalarına dek Avrupa'da Finlandiya'dan İtalya'ya, İskoçya'dan Rusya'ya kadar yüzbinlerce köylü kadın kurulu düzene bir tehdit olarak görülmeye başladı. Bu kadınlar korkunç bir cadı avının kurbanı oldular, işkence edildiler ve öldürüldüler. Böylesine dehşet verici bir olgu nasıl ortaya çıktı ve bu kadar yaygınlaştı? Neden belirli yörelerde belirli kadınlar hedef alındı ve suçlama ve idam kampanyaları bir toplumsal isteri boyutlarına ulaştı?

Bu soruların yanıtı, önemli ölçüde, 1500'lerde Avrupa'yı sarmış olan belirsizlik, kargaşa ve çalkantı havasıydı. Yerleşik düzeni sürdürmenin tüm bildik araçları gözden düşmüş ve iflas etmiş durumdaydı. Din reformcuları Katolik inancını sarsıyor, Protestan tarikatları Papa'nın otoritesinden tesbih çekme gibi en gündelik pratiklere kadar herşeyi sorgulayıp mahkum ediyor, taşbaskı resimler ise bu kuşku ve saldırıları Avrupa'nın her yanına en sıradan insanın anlayacağı biçimde yayıyordu. Almanya, Fransa ve İskoçya'da bir prensin yerine hemen bir başkasının geçmesi, bir inancın yerini diğerinin alması, sonuçta, bütün prenslere ve inançlara karşı kuşku duyulmasına yol açıyordu. Ekonomi alanında, yerel pazarların ve ticaretin yerini adım adım güçlü hanedanların koruması altındaki büyük ticaret merkezlerinin ve tekellerin alması, kentlerdeki eski egemen kesimin dayanağı olan ekonomik zemini yoketmekteydi.

Hem dini, hem de dindışı seçkinler ortalığı saran bu belirsizlik ve çalkantı duygusunu yoketmek, sorgulama ve değişim eğilimine bir son vermek için yollar arıyorlardı. Başvurdukları en önemli -ve ne kadar etkili olduğu tarih tarafından bir kez daha kanıtlanan- yol, kitlelere kesin ve katı tanımlar sunmak ve konformizmi yaygınlaştırmaktı. Böylece loncalar, seçilmiş bir azınlık dışında kapılarını halka kapadılar; krallar, yerel yasa ve gelenekleri düzenli kurallara bağladılar ve krallık mahkemeleri ağı-

nı yaygınlaştırırken bir yandan da Roma hukukunun birörnek kurallarını benimsediler. Bu arada, farklı dinsel tarikatların önderleri de, kendi inançlarının "en doğrusu" olduğunu kanıtlamak için ellerinden geleni yapıyorlar ve dinsel coşku gösterileriyle halkı etkilemek için birbirleriyle yarışıyorlardı.

1550'lere gelindiğinde Avrupalılar, artık, Kilise'nin ve laik yöneticilerin otoritesini kabullenmiş, düzen yeniden sağlanmış durumdaydı. Ne var ki, başka otoritelere ve inançlara ilişkin anılar hala canlılığını korumaktaydı. Bakire Meryem'e bir dua okumak ya da Kral'ın mahkemesine bir dilekçe vermek işe yarayabilirdi ama, bir muskanın ya da büyünün de zararı olmazdı. Köylüler işte bu alternatif gücün, köydeki küçük bir azınlığın elinde olduğuna inanıyorlardı. Kadınlar ise, her zaman, büyülerin o olağanüstü dünyasıyla bağlantılı görülmüşlerdi. Kadınların bu dünyayla ilişkileri, eski kültürlerin öykülerinde ve 19. yüzyılda (hatta günümüzde bile) anlatılan masallarda çok açıktır. Bu öykülerde kadınlar güçlerini bazen iyiye, bazen de kötüye kullanırlar; zorda kalanların yardımına koşan "beyaz büyü"nün yanısıra, zehirleri ve lanetleri dağıtan "kara büyü" de vardır. Köylülerin çoğu, kadınların bu tür güçleri olduğuna inanırlar (dı).

Eski gelenek ve inançların bir diğer yönü de, kadınların doğurganlıklarının onları potansiyel olarak tehlikeli kıldığı düşüncesidir. Avrupa'da erkekler eskiden, kadının ayı sayılan Mayıs'ta evlenmezlermiş çünkü tüm iktidarın kadına geçeceğinden korkarlarmış. Alman köylüleri, gebe kadınları ahıra sokmazlarmış. Adet gören kadınların, şarap sirkeye çevrilir inancıyla şarap fıçısına yaklaştırılmamaları çok yaygın bir uygulamadır. Adet kanının zararlı olduğu, doğumla ilgili her şeyin büyülü ve korkutucu olduğu inancı, kökleri çok eskilere dayanan bir inançtır. Bir gizem ve korku ağıyla sarılı doğum olayının içyüzünü bilen ebeler de özel güçlere sahip olarak görülürlerdi, ve köylüler kentlere göçettiklerinde bu inanışları da beraberlerinde götürdüler. Fransız kentlerinde 15. yüzyıldan, İngiliz kentlerinde ise 16. yüzyıldan itibaren ebelerden kuşkulanılmaya başlandı. Ebelerden, büyü yapmayacaklarına ilişkin yemin etmeleri isteni-

yordu. İngiltere'de ebeler, "batıl inanca dayalı faaliyetlerde bulundukları" gerekçesiyle suçlanıp mahkum ediliyorlardı.

Kilise, kendi çıkarlarının bir gereği olarak, daha en başından kökleri pagan dinine dayanan eski halk inançlarına karşı savaş açmıştı, çünkü bunları kendi otoritesine rakip olarak görüyordu. Bu amaçla önce, bilge kadınların, ebelerin vb. gücünün aslında Şeytan'ın gücü olduğunu, ancak İsa peygamberin gücü sayesinde bunun yıkıldığı propagandasını yapıyordu. Ne var ki, 16. yüzyılın belirsizlikle dolu ve Kilise'nin zayıfladığı ortamında bu propaganda çizgisini değiştirdi. Artık Şeytan'ın gücünün yıkıldığından Kilise o kadar emin değildi! Hem gerçekten korkuya kapıldığı için, hem de varolan korku ve saldırganlık duygularını kanalize etmek için ebeleri ve bilge kadınları hedef göstererek onları Şeytan'ın aletleri ve suçortakları ilan etti. Bu kadınların davranışları ve sözleri, binlerce yıllık kadın düşmanı efsanelerle de allanıp pullanarak, insanlığı mahvetmeye yönelik sapkın bir inancın, Şeytan tapınmasının belirtileri olarak yorumlanmaya başladı. Artık Kilise büyükleri, Şeytan'ın yeryüzüne inmiş olduğunu vazediyorlardı; işte bu kadınlar da onun ajanlarıydı, yoksa "kadın" denen zayıf ama gene de tehlikeli mahluk başka türlü böylesi güçlere sahip olabilir miydi?

Köylü ve kentli halk ise, haksızlıkların, baskıların ve yaşamlarındaki zorlukların nedeninin Şeytan ve onun izleyicileri olduğu açıklamasını kabul etmeye hazırdı. Eskiden, kendilerini korumak için geleneksel çevrelere ve büyülere başvururlardı, ama şimdi Kilise bundan fazlasını teklif ediyordu. Kilise'ye güvenip onun yolunu izlerlerse ebediyyen bu Şeytan belasından ve onun temsil ettiği herşeyden kurtulabilirlerdi. Bunun için de bu şaibeli kişileri ihbar edecek olurlarsa, Kilise ve laik otoriteler elbirliği yapıp onları yargılar ve ortadan kaldırırlardı. Böylece zengin ve yoksul, güçlü ve güçsüz, Protestan ve Katolik üstü örtülü ya da açık bir biçimde işbirliği yaparak, binlerce okumasız yazmasız köylü kadının işkence görmesinde ve öldürülmesinde suçortaklığı yapmış oldu.

Papa VIII. Innocentus gibi Katolik liderler, daha 1484 yılında, Alman köylerinde Şeytan'ın ve ona tapanların varlığını "tes-

bit" etmişlerdi. Bu 13. ve 14. yüzyıl teologlarının "demonoloji" adını verdikleri bir sapkınlıktı. Innocentus'a göre, her köyde "kendisini şeytana teslim etmiş", "büyücülükle ve karanlık işlerle uğraşan", hayvanlara, tahıla zarar veren, erkeklerin belini bağlayan kişiler vardı. Papa'yı bu tehlikenin varlığından haberdar edenler ise, Henry Kramer ve Jacop Sprenger adlı iki Dominiken rahibiydi. Bu ikisi, Alman köylerine soruşturma yapmaya gönderilmiş ve bulguları Papalık fermanıyla onaylanınca, diğer rahip kardeşlerini uyarmak ve bilgilendirmek amacıyla 1486'da *Malleus Maleficarum*'u yayınlamışlardı.

Kadınlar hakkında geleneksel önyargılarla dolu olan bu metinde bütün kadınların, şu ya da bu şekilde, cadılık ve büyücülükle ilgili oldukları öne sürülür. Yazarlara göre, cadılara inanmak bir inanç sorunudur; inanmamak, başlı başına bir sapkınlık anlamına gelir. Ayrıca cadıların kadın olduğu (olması gerektiği) apaçıktır, çünkü "çok kadının olduğu yerde, çok cadı olur". Erkekler, tıpkı İsa gibi, Şeytan'ın iğvasına kapılmamayı başarabilirler, ama kadınlar "hem bedenen hem zihnen daha zayıf oldukları" için kolayca Şeytan'a yenik düşerler. Sprenger ve Kramer, kendilerinden önceki birçok Kilise büyüğü gibi, kadınların kendi zayıflıklarından ve yönetme konumunda olmamaktan nefret ettikleri için "daima aldatmaya yatkın, kin dolu gizli bir düşman" haline geldiklerini ve öç almak için de büyücülük ve cadılığa başvurduklarını öne sürerler.

Karanlık büyülü güçlerle donanmış ve bu gücü erkeklere karşı kullanan kadın imgesinin çok uzun bir geçmişi vardı ama, daha önceleri Kilise bu tür "batıl inanca dayalı faaliyetler" ile uğraşan kadınları köy papazının uyarmasını istemekle yetinirdi. Oysa artık bu "kocakarı"ların Şeytan'ın seçilmiş kulları, ajanları oldukları söyleniyordu. Haklarında idam hükmü baştan verilmişti!

Kilise ve devlet büyükleri, yani iktidar ve otorite sahipleri, en hevesli cadı avcıları ve ilk suçlamayı yapanlar oldular. Böylece uyruklarının iyiliğini ne kadar gözettiklerini, yeni ya da eski inanca ne kadar bağlı olduklarını kanıtlamış oluyorlardı. İktidar, fanatizm ve kadın düşmanlığı elele vermiş ölüm saçıyordu.

Bu panik ve korku dalgası sırasında öldürülen kadınların sayısını, en ihtiyatlı araştırmacılar, 100 bin olarak veriyor. Köylüler de, bir kere kışkırtıldıktan sonra, aynı çılgınlığa kapıldılar. İlk cadıyı belirlemek genellikle kolay oluyordu. Damgalanan, genellikle, kendi isteğiyle ya da yoksulluk yüzünden köy topluluğunun dışına düşmüş ve köylülerin geleneksel beklentilerine uymayan kadınlardı. Bunlar kimi zaman evli, kimi zaman dul kadınlardı ama, çoğunlukla, kolay sindirilemeyen, sivri dilli ve dikbaşlı kişilerdi. Avrupa'nın her yanında, sağaltıcı olduğu kadar lanetleyici gizli güçlere sahip oldukları düşünülen "bilge kadınlar" mahkum edilmeye başlamıştı; akrabalar ve komşular birbirlerini ihbar ediyorlar, herkes birbirinden kuşkulanıyordu. Bu toz duman içinde kimin cadı olup kimin olmadığı belli değildi. 1602'de, başsorgucu Hans Georg Hallmayer'in kendisi cadı olduğunu "itiraf" etmiş ve yakılmıştı!

16. yüzyılın ortalarında patlak veren ve politik, ekonomik ve dinsel bir kargaşa döneminde "düzen ve güvenlik" ihtiyacını karşılamak için kışkırtılan bu çılgınlık, 17. yüzyılın ortalarında yatıştı. Hem laik, hem de dinsel otoriteler, kendi yaydıkları inançları gene kendileri reddetmeye başladılar. Geride, işkenceyle öldürülmüş binlerce kadın cesedi ve fanatizmin dehşetiyle iktidar ile kadın düşmanlığı arasındaki sıkı bağa ilişkin tüyler ürpertici bir ders bırakarak...

Cadılar, Büyücüler ve Hemşireler
(B. Ehrenreich ve D. English, Kavram Yay.
İstanbul 1992)'e "*Sonsöz*"

KALICI BİR BELLEĞİN ÖNEMİ*

Değerli konuklar, hepiniz hoşgeldiniz!

Bu akşam sizlerle birlikte olmaktan, az sonra çok güzel bir sanat etkinliğini paylaşacak olmaktan ve bizlere verdiğiniz destekten dolayı sevinçliyiz.

Biliyorsunuz dün, kadınların seçme ve seçilme hakkına kavuşmasının 61. yılını kutladık. Bu yıldönümü yalnızca kadınlar açısından değil, demokrasiye inanan kadın-erkek tüm bireyler açısından anlamlı olması gereken bir yıldönümü. Günümüzde demokrasiyi eşitlikten ayrı düşünmek mümkün değil; kadın-erkek eşitliği ise, bunun temelini oluşturuyor. Nüfusun yarısından fazlasının siyasal haklardan yoksun bırakıldığı bir toplumda demokrasinin varolduğu iddia edilebilir mi? Ne var ki, dünyanın her yerinde kadınlar, sırf kadın oldukları için, başka birçok hakkın yanısıra siyasal haklardan da çok uzun bir süre yoksun bırakıldılar. Elbette bu eşitsizliğe, apaçık haksızlığa karşı mücadele ettiler ve 20. yüzyılda ülkelerin büyük çoğunluğunda oy hakkına kavuştular. Bizim ülkemizde de kadınların 1934 gibi görece erken bir dönemde siyasal haklarını elde etmelerinde Osmanlı kadın hareketinin önemli bir payı oldu. Ama bugün kaçımız onların bu mücadelesinden haberdarız? Kaçımız, daha 1913 yılında Osmanlı kadınlarının kendilerine, 1921 1 Mayıs'ında oy hakkına kavuşma hedefi koymuş olduklarını biliyoruz? Kaçımız,

* Kadın Eserleri Kütüphanesi'nin düzenlediği "Kadın Besteciler/Kadın Yorumcular" konserinde yapılan konuşma. 6 Aralık 1995

geçmiş kuşakların cesur ve yetenekli kadın yazarlarını, ozanlarını, bestecilerini tanıyoruz? Bu geceki konserimiz işte böyle bir kaygıdan, geçmişte ve günümüzde kadınları görünmez kılma çabalarına karşı direnme kaygısından doğdu.

Tarihi yapanlar kadınlar ve erkeklerdir; ama tarihi yazanlar kadınlar olmadığı için onların çabaları, kaygıları, hayalleri ve özlemleri tarihte pek az yer alır. En azından uzun bir süre böyle oldu. Ancak, kadın hareketleri geliştikçe, kadınlar kendi hakları yanısıra daha güzel, daha eşitlikçi bir toplum uğruna mücadeleye giriştikçe, kadınların tarihine ilişkin bir bilinç de gelişmeye başladı. Kadınlar kendi tarihlerini araştırmaya giriştiler, kendi arşivlerini, kendi kütüphanelerini, kısacası kendi "bellekleri"ni oluşturmaya başladılar. "Özgürlük, her kuşak tarafından yeniden kazanılmak ve tanımlanmak zorundadır" der, ünlü Alman ozan Goethe. Çok doğru. Ama her kuşağın yeniden kazanmak için çaba harcadığı özgürlüğün tanımının, geçmiş kuşakların mücadelelerini ve ulaştıkları düzeyi bildiğimiz ölçüde, daha derin ve kapsamlı olacağı da çok açık değil mi? Yoksa, harcanan emeklerin sürekli kazanımlara dönüşmesi, oy hakkını kazanmamızın üzerinden 61 yıl geçtikten sonra bugün Meclis'teki kadınların sayısının da ortaya koyduğu gibi, ne yazık ki mümkün olmuyor.

İşte bu yüzden, geçmişte yaşananların, çekilen acıların ve harcanan çabaların unutulmaması, sonraki kuşaklara aktarılabilmesi için kalıcı bir belleğe ihtiyacımız var. Kadınların kendilerini "tarihe yazma"ya, geçmişi araştırmaya, başka kuşakların mücadeleleriyle bağlar kurmaya ve kendilerinden esirgenmiş olan bilgi ve eğitime sahip çıkmaya ihtiyaçları var. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, işte böyle bir ihtiyaca cevap verebilmek için doğdu. Sivil toplumdan kaynaklanan bir kadın girişimiyle ve gerçek bir dayanışma örneğiyle 14 Nisan 1990'da kurulan Vakıf, Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de kadınlar tarafından ya da kadınlar hakkında yazılmış olan yapıtların ve belge niteliği taşıyan görsel ve işitsel malzemenin bir merkezde toplanmasını amaçlıyordu. Geçmişte harcanan çabaların boşa gitmemesini, geçmiş kuşaklar ile bugünküler arasında

bağlar kurulmasını, kadın tarihini araştırmak isteyenlere gerekli malzemenin sunulabilmesini, kısacası kadınların tarihteki görünmezliklerinin ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmayı amaçlıyordu.

Açılışta. kütüphane rafları neredeyse boştu; bugün ise, beşbini aşkın kitabı, süreli yayınlar bölümünde Osmanlıca, Türkçe ve yabancı dillerde 200'e yakın dergiyi, yüzlerce makale ve tezi, gazete arşivini, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin bize tahsis ettiği Fener'deki güzel binamıza nasıl sığdıracağımızı düşünüyoruz. Beş yılda epey yol katettik; okuyucuya ve araştırmacıya yönelik hizmetler dışında Vakıf binasında çeşitli uluslararası sempozyumlar, konferanslar, paneller, atölye çalışmaları, konserler ve sergiler düzenledik. Bütün bu etkinlikleri gerçekleştirirken, kuruluştaki kaygımızı ve amacımızı, yani Türkiye'deki kadın hareketinin bir parçası olarak doğduğumuzu ve onun ilerlemesine katkıda bulunabilmek için bir "bellek" oluşturmaya çalıştığımızı hep hatırladık.

Bu çabamızda bize, kadın-erkek pek çok kişi destek oldu, omuz verdi. Tıpkı, bu akşam burada bulunan sizler gibi. Zaten böyle bir destek olmasaydı, salt gönüllülük temelinde hizmet veren bir sivil toplum kuruluşunun, Kütüphanemizin ayakta durması ve gelişmesi mümkün olmazdı. 13. Vakıf Haftası etkinlikleri içinde yeralan bu güzel geceye katılma inceliğini gösteren değerli ses sanatçıları Serap Mutlu Akbulut'a ve Melahat Gülses'e, Hanımlar Korosu'na, saz heyetine, etkinliği gerçekleştiren Sn. Zeki Yılmaz'a ve Atatürk Kültür Merkezi Müdürü Sn. Gülser Orhan'a, ve siz sevgili konuklarımıza çok teşekkür ediyoruz. Hep birlikte harcadığımız çabaların; kadınların yaşamın her alanında daha etkin olduğu, hoşgörü ve özgürlüğe dayalı laik bir ortamda siyasal ve diğer haklarını tam anlamıyla kullanabildikleri, daha eşitlikçi ve daha güzel bir toplum kurulmasına katkıda bulunacağı umuduyla, sizlere güzel bir akşam diliyorum.

KADINLAR "YASAK MEYVE"Yİ İSTİYOR*

Türkiye 'de ilk kez bir Kadın Araştırmaları (KA) bağımsız bölümü kurulurken, bu bölümün kuruluşuna katılabildiğim için sevinç duyuyorum. Akademik bir bilgi alanı olarak Kadın Araştırmaları, yalnızca Türkiye için değil, dünyanın başka yerleri için de yeni bir olgu; 20. yüzyılın ikinci yarısına özgü bir olgu. Neden böyle bir bilgi alanı, neden 20. yüzyılın sonunda, ve niye bu kadar seviniyorsunuz diye sorabilirsiniz. Ayrıca, araştırmanın, bilimin kadını erkeği olur muymuş diye bir soru da aklınıza gelebilir. Benim bu ikinci soruya yanıtım, "evet" (birinci soruyu daha sonra ele alacağım); "evet" diyorum, çünkü bilgi, her türlü toplumsal ve kültürel etkenden bağımsız olarak, bir boşlukta üretilmiyor. Tersine, bilginin üretilme süreci belli bir maddi ve düşünsel çerçevede gerçekleşiyor ve bizzat bilgiyi üretenler bu sürece gene toplumsal ve kültürel olarak belirlenmiş kimlikleriyle, değerleriyle, ideolojik donanımlarıyla katılıyorlar. İçinde yaşadığımız toplumsal ve kültürel evrenin önemli bir özelliği ise, başka tür ayrımcılıkların yanısıra, kadınlara karşı uygulanan ayrımcılık. Bu ayrımcılık, kadınlar ve erkekler olarak hepimizin yaşamını, varoluş biçimini etkilediği gibi, çeşitli haklardan yararlanma, fırsat ve olanaklara ulaşma açısından farklılıklar -eşitsizliğin damgasını vurduğu farklılıklar- yaratıyor. Toplumsal ilişkilere esas olarak bir cins egemen olduğu zaman,

* i.Ü. Kadın Araştırmaları Yüksek Lisans Programı Açılış Töreninde Yapılan Konuşma. 6 Aralık 1993, İstanbul.

bilginin üretilmesi, aktarılması ve yorumlanması sürecine damgasını vuran da o oluyor. Nitekim bilinen tarih boyunca, kadınların bilgi alanından dışlanmaya çalışıldığını görüyoruz. Varolan egemen anlayış, erkeği kültürle ve uygarlıkla ilişkilendirirken, kadını -salt biyolojik farklılığı nedeniyle- doğayla ilişkilendiriyor ve böylece onun bilgi alanından dışlanmasını meşrulaştırıyor. Buna karşı kadınlar elbette her zaman mücadele ediyorlar; nitekim, en zor koşullarda bile bilgiye ulaşma azmini yitirmeyen ve herşeye rağmen adını tarihe yazdırmayı başarabilen kadınların varolduğunu biliyoruz. Ama bu kadınlar, kuralı bozmayan istisnalar olmaktan ileri gidemediler. Bilim evreni ve tarihi de, erkeklerin egemen olduğu, kadınların dışlandığı ve önemli ölçüde "görünmez" kılındığı bir evren olmaya devam etti.

Ne var ki, 19. yüzyıldan itibaren bu durumun değişmeye başladığını görüyoruz. Bu dönemde, gelişen kadın hareketinin de etkisiyle, giderek daha fazla kadın, bilim alanına girmeye başlıyor. Ama unutmayalım ki, Virginia Woolf'un -sırf kadın olduğu için- Cambridge kütüphanesine sokulmayışı olayı, öyle Ortaçağ'da filan değil içinde yaşadığımız yüzyılda cereyan etmiştir. Gerçi artık kadınlar Cambridge kütüphanesine de, üniversitelere de alınıyorlar. Ancak bunun hem çok yeni bir kazanım olduğunu, hem de zorlu mücadeleler pahasına elde edildiğini de unutmamak gerekir. Nitekim eğitim gördükleri takdirde kadınların "kadınlıklarını yitirecekleri" şeklindeki yaygın 19. yüzyıl görüşü, bugün de karşımıza çıkabiliyor. Ortaçağ'da, kadınlara okuma-yazma öğretilmesine karşı çıkanlar bu görüşlerine dayanak olarak, onların bu bilgiyi sevgililerine mektup yazmak için kullanabileceklerini gösteriyorlardı. Bugün ise, okumuş ve ev dışında çalışan kadının ahlâkının bozulacağını savunan köktendinci vaazlar, ne yazık ki, kulaklarımıza fazlasıyla aşina geliyor.

Kadınlar, diğer alanlarda olduğu gibi bilim alanında da 20. yüzyılda çok mesafe kaydettiler. Ancak 20. yüzyılın son çeyreğinde bile, bu alana girmeyi başaran kadınların erkekler ile ne sayıca, ne statü açısından, ne de aldıkları ücret konusunda eşit oldukları söylenemez. Çeşitli araştırmalar, bilim camiasında da toplumun diğer alanlarında görülen türden eşitsizliklerin, hiye-

rarşilerin ve ayrımcılıkların sürmekte olduğunu ortaya koyuyor. Bu durumda, hem daha çok sayıda kadının bilimlere girmesinin, hem de üniversiteler bünyesinde KA bölümleri kurulmasının ne denli önemli olduğu da ortaya çıkıyor. KA, kadınların görünmezliğinin ve sessizliğinin kültürel norm olduğu toplumlarda, kadınların bu olgunun bilincine varmalarının ve bu durumu değiştirmek için mücadeleye girişmelerinin bir ürünü. Kadınların kendi adlarına ve kendileri için, kendi sesleriyle konuşmaları ve kendi bakış açılarıyla bilgi üretmeleri başlıbaşına önemli olduğu gibi, aynı zamanda ataerkil tanımlara ve kısıtlamalara da bir meydan okuma anlamı taşıyor.

Bu nedenle, Kadın Araştırmaları'nın ilk hedef ve uygulamalarından biri, kadınları her alanda "görünür" kılmak, onların üstü örtülmüş, bir anlamda hem tarih hem de bilim dışı bırakılmış katkılarını açığa çıkarmak oldu. Ama kadın bilimciler ("kadın bilimadamları" değil!) bununla yetinmediler ve içinde çalıştıkları bilim dallarındaki alışılmış, genel geçer paradigmaları da sorgulamaya ve sarsmaya başladılar. Böylece, meşruiyetini ve otoritesini uzun bir zaman süresince geliştirilen rasyonalist pozitivizmden alarak Foucault'cu anlamda bir bilgi iktidarına dönüşen bilim söyleminin ideolojik yanlılığının da ortaya çıkmasını sağladılar. KA alanında çalışanların işleri kolay değil; çünkü yalnızca varolan eşitsiz ve kısıtlayıcı cinsiyet rollerini, ilişkilerini sorgulamakla sınırlı kalmamak, aynı zamanda egemen düşünme biçimlerini ve yöntemlerini de sorgulamak ve ele aldıkları konulara yerleşik disiplinlerin ve kurumların düşünsel kısıtlamalarını aşacak bir ufuk derinliğiyle yaklaşmak durumundalar.

Bu gerçekten de zorlu bir görev, ama bir o kadar da zevkli. Çünkü bu alanda yapılacak çalışmalar, kadınların ve erkeklerin kendi yaşamlarını cinsiyetçiliğin nasıl etkilediğinin ve kısıtladığının bilincine varmalarını sağlıyor. Bilinç ise, özgürlüğe giden yolda vazgeçilmez bir adım. Bilinçte meydana gelen bir değişiklik, ister istemez maddi ve toplumsal dünyada değişmeyi de zorluyor. İçinde yaşadığımız dönemde kadınlar da nihayet, tıpkı Rönesans çağında erkeklerin yapmış olduğu gibi, dünyayı kendi adlarına açıklama, yorumlama ve tanımlama hakkını talep etme-

ye başlıyorlar. Kadın Araştırmaları, işte bu talebin somutlaşmış bir ifadesi.

Kadınlar ve erkekler, insan türünün yarısının diğer yarısına bağımlı olmasını "doğal" kabul ettikleri sürece, varolan farklılıkların baskıya ve ezilmeye yol açmadığı bir dünya düşlemek mümkün olabilir mi? Kadınların, varolan egemen ataerkil bilim anlayışına ve yapısına getirdikleri eleştiri, gerçekliğin daha eksiksiz ve doğru bir kavrayaşına katkıda bulunuyor. Kadınlar bilgiye ulaştıkça, kendi bakış açılarını bilgi edinme sürecine kattıkça, hem erkeklerin hem kadınların zihinlerinin ataerkil kısıtlardan kurtulması kolaylaşacak ve hayatın eşit bir şekilde paylaşıldığı, sahiden insanca bir dünya kurmanın yolu açılacaktır.

Çünkü, bilginin tarihte nasıl bir maddi güce dönüştüğünü uzun zamandır biliyoruz. Anlamak ve bilmek, kendi durumunun bilincine varmak, direnmenin ve varolanı değiştirmenin başlangıcıdır. Böylece bilgi, bütün ezilenlerin olduğu gibi kadınların da elinde gerçek bir güce dönüşür ve geleceğe umutla bakmalarını sağlar. Unutmayalım ki, Bilgi Ağacı'nın yasak meyvesini yemeye ilk cesaret eden bir kadındı. Bugün bu cesarete, belki de herkesten çok kadınların ihtiyacı var. İşte Türkiye'de de bağımsız bir KA bölümünün kurulması, bizleri, binlerce yıldır bize yasak edilmeye çalışılmış olan Bilgi Ağacı'na bir adım daha yaklaştırıyor. Dolayısıyla, bence sevinmekte haklıyız!

Fatmagül Berktay

KADIN OLMAK YAŞAMAK YAZMAK

"Bu kitabın kapağında yer alan yelpazenin üstündeki yazı, Çin'in Hunan eyaletinin dağlık bölgelerinde kadınlar tarafından yaratılmış ve yalnızca onlar arasında kullanılmış. Kadınlar, yüz yıla yakın bir süre boyunca bu yazıyı yelpazelerinin, baş örtülerinin, mendillerinin üzerinde, birbirleriyle iletişim kurmak, dayanışmalarını güçlendirmek için kullanmışlar. Ama hepsinden önemlisi, kendi tarihlerinin kaydını kendileri tutmuşlar. Ayrı bir kadın yazısı, tıpkı ayrı bir kadın dili ve edebiyatı gibi, bazı sorunları ve tehlikeleri de beraberinde getiriyor. Ayrı bir geleneğe sıkışıp kalmak kadın açısından gerçek bir tuzak olabilir. Ama bu ayrımı aşabilmek için, önce onun varlığını kabul etmek gerek. "Sömürgeleştirilenler"in kendilerini, kendi istekleri gibi ifade edecekleri anlatım biçimlerine ihtiyaçları var."

ISBN 975-7814-18-0

9 789757 814184

KİTAP 2006